

ศึกษาวิเคราะห์อาการของจิตและปราณ ในผู้ป่วยที่มีภาวะสมองตาย

AN ANALYTICAL STUDY
OF CITTA (MIND) AND PRĀṆA (VITAL FORCE)
IN THE BRAIN DEATH CASE.

พระอธิพงศ์ ฉานิสสร (ศิริจันทราวังษ์)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาพระพุทธศาสนา

บัณฑิตวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยมหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พ.ศ. ๒๕๕๓

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ศึกษาวิเคราะห์อาการของจิตและปาราม ในผู้ป่วยที่มีภาวะสมองตาย

พระอธิพงศ์ ชานิสฺสโร (ศิริจันทราวังษ์)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พ.ศ. ๒๕๔๓

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

**AN ANALYTICAL STUDY
OF CITTA (MIND) AND PRĀṆA (VITAL FORCE)
IN THE BRAIN DEATH CASE**

PHRA ATIPONG THANISSARO (SIRIJANTHAWONG)

**A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of
The Requirement For The Degree of
Master of Arts
(Buddhism)**

in

Graduate School

Mahachulalongkornrajavidyalaya University

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้บัณฑิตวิทยาลัย
เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาพระพุทธศาสนา

คณะกรรมการตรวจสอบบัณฑิตวิทยาลัย ประธานกรรมการ
(พระมหาเจษฎาธิราช สิริธนาโณ)

..... กรรมการ
(พระเมธีรัตนดิลก)

..... กรรมการ
(อาจารย์สนั่น ไชยานุกุล)

..... กรรมการ
(ศาสตราจารย์แพทย์หญิงลีนา งามอาจุฑ)

..... กรรมการ
(อาจารย์สนิท ศรีสำแดง)

คณะกรรมการควบคุมบัณฑิตวิทยาลัย	พระเมธีรัตนดิลก	ประธานกรรมการ
	ศาสตราจารย์แพทย์หญิงลีนา งามอาจุฑ	กรรมการ
	อาจารย์สนิท ศรีสำแดง	กรรมการ

ชื่อวิทยานิพนธ์ ศึกษาวิเคราะห์อาการของจิตและปราณ ในผู้ป่วยที่มีภาวะสมองตาย
ผู้วิจัย พระอธิพงศ์ ฐานิสฺสโร (ศิริจันทร์วางษ์)
ปริญญา พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)
คณะกรรมการควบคุม- พระเมธีรัตนคติก
วิทยานิพนธ์ ศาสตราจารย์แพทย์หญิงลิ้นา งามอาจยุทธ
 อาจารย์ธนิต ศรีสำแดง

วันสำเร็จการศึกษา ๙ / ๙ / ๒๕๕๓

บทคัดย่อ

จากความเปลี่ยนแปลงทางสังคมและความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์การแพทย์ รวมถึงการนำเทคโนโลยีต่าง ๆ มาใช้เพื่อยืดชีวิตผู้ป่วย ทำให้เกิดปัญหาทางจริยธรรมในการตัดสินใจกระทำต่อผู้ป่วยสมองตาย

วิทยานิพนธ์นี้มีจุดมุ่งหมาย เพื่อศึกษาวิเคราะห์อาการของจิตและปราณ ในผู้ป่วยที่มีภาวะสมองตาย ว่าในภาวะเช่นนี้จิตและปราณ ยังคงอยู่หรือไม่ และหากยังมีอยู่ จะอยู่ในลักษณะเช่นใด ทำหน้าที่อย่างไร ขณะเดียวกันผลของการศึกษาวิเคราะห์นี้ ย่อมเป็นสิ่งที่หนึ่งที่จะใช้ช่วยประกอบการตัดสินใจทางเลือกให้กับผู้ใกล้ชิดผู้ป่วย

บทที่ ๑ - ๓ ผู้วิจัยได้กล่าวถึงความเป็นมาของชีวิตมนุษย์ คือ ประการแรกกล่าวถึงการเกิด การดำรงอยู่ และการตาย ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาและตำราทางฝ่ายวิทยาศาสตร์ ประการที่สองกล่าวถึงความสัมพันธ์ของสมอง จิต และปราณ ว่ามีความเป็นมาอย่างไร ทำหน้าที่อย่างไร และมีความเกี่ยวข้องกันอย่างไร ซึ่งคำตอบที่ได้รับนั้นสามารถแบ่งความเกี่ยวข้องนี้ได้เป็นสองระดับ คือ ระดับที่หนึ่งหรือระดับปกติ หมายถึงในการดำรงชีวิตประจำ

(ข)

วันทั่ว ๆ ไป จิตหรือปราณจะใช้สมองเป็นสื่อ เป็นเครื่องมือในการสร้างสรรค์กิจกรรมต่าง ๆ ระดับที่สองหรือระดับสูงสุดเป็นปรมัตต์ เพราะสิ่งที่เรียกว่าจิต วิญญาณ หรือปราณนี้ คือสิ่งเดียวกัน ทำหน้าที่เสมือนพลังงานที่นำสัตว์ไปเกิด โดยปฏิบัติหน้าที่โดยตัวของมันเอง ไม่เกี่ยวข้องกับสมอง

บทที่ ๔ กล่าวถึงความหมาย ลักษณะอาการ และแนวทางการพิจารณาผู้ป่วยสมองตาย เพื่อยืนยันว่าสมองนั้นได้ตายลงอย่างแน่นอน ไม่มีหนทางที่จะฟื้นฟูให้เป็นปกติได้อีก ซึ่งเท่ากับว่าผู้ป่วยได้ตายแล้ว ตามคำวินิจฉัยของคณะแพทย์ ขณะเดียวกันหากยังมีการประคับประคองผู้ป่วยไว้ด้วยเครื่องหายใจอีก ช่วงเวลาที่อยู่ได้ด้วยเครื่องช่วยหายใจนี้ มติทางพระพุทธศาสนาถือว่าผู้ป่วยนั้นยังไม่ตาย เพราะจิตยังคงมีอยู่ และยังทำหน้าที่ของตนเองอยู่นั้นคือสิ่งที่เรียกว่า “กระบวนการที่จะไปเกิดใหม่” ในภพหน้า ทางมโนทวาร

บทที่ ๕ ผู้วิจัยได้หยิบประเด็นปัญหาทางจริยธรรมขึ้นมาพิจารณา เช่น การยืดชีวิตผู้ป่วย การรณฆาต และปาณาติบาต พร้อมทั้งสรุปทางเลือกไว้สำหรับผู้ใกล้ชิดสองแนวทาง คือ ๑) ยืดชีวิตผู้ป่วย นั่นคือการยอมละเมิดศีลในข้อปาณาติบาต โดยมีบาปอกุศลเป็นผลที่ได้รับ ๒) ประคับประคองชีวิตผู้ป่วยต่อไป คือการยอมที่จะสูญเสียในด้านต่าง ๆ เช่น เศรษฐกิจ เวลา ทรัพยากรบุคคล และเทคโนโลยีทางการแพทย์ เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยได้นำเสนอคำสอนของพระพุทธเจ้า เพื่อที่จะใช้เป็นแนวทางประกอบการเลือกตัดสินใจ สำหรับผู้เกี่ยวข้องทั้งหมด เพื่อที่จะไม่ให้เกิดความผิดพลาด ผิดหวัง หรือหากจะผิดก็น้อยที่สุด

(ค)

Thesis Title : An Analytical Study of Citta (Mind) and Prāṇa
(Vital Force) in the Brain Death Case

Researcher : Phra Atipong Thanissaro (Sirijanthawong)

Degree : Master of Arts (Buddhism)

Thesis Supervisory Committee: Phramedhiratanadilok

: Prof. Dr. Leena Ongajyooth

: Mr. Snit Seesamdang

Date of graduation :๙...../๑๒...../ 2000

ABSTRACT

Because of social changes and advancement in medical technology, especially application of technology in prolongation of painful life, there is a moral problem about the decision to treat the patient with dead brain.

The purpose of this thesis is to study whether the patient with dead brain has “Citta” (mind) or “Prāṇa” (vital force) or not. If he has, how are the characteristics of mind (citta) and vital force (prana) ? The abstract of this thesis is to guide the patient’s relatives to decide what to do.

In chapter 1-3, the content is about human being’s life. First, it is about the birth, the life and the death which appear in the Buddhist scriptures and science textbooks. Secondly it is about how the brain, the mind (citta) and the vital force (prāṇa) are related to one other. This relation can be divided into two levels, The first level which the normal level is living, that is the daily life. The brain is used by mind and the vital force as a tool to create the action in daily life, The second level which the high level is the -

(๑)

unity of mind (citta), consciousness (viññāṇa) and vital force (prāṇa) which have the energy to create rebirth. The three energetic powers work by themselves without brain.

In chapter 4, the content is about the meaning, the condition and the tendency to consider and confirm that the patient's brain is certainly dead according to the physician's diagnosis. In the meantime if the patient is cured by mechanical ventilator, in the Buddhism view, it is meant that the patient is still alive, because citta or mind remains alive. This is called the process of rebirth in the new world by mind-door way (manodvāra)

In chapter 5, the ethical problems are discussed. They are the prolongation of the patient's life, the euthanasia and the killing (paṇātipāṭa), In this case there are two alternatives for the patient's relatives and the persons concerned. The first alternative is to stop the painful patient's life; that is to transgress the moral principle and those who are concerned may get a sinful result. The second alternative is to continue curing the painful patient; that is to waste time, money and some other resources

However, the Buddha's teaching presented here in this thesis is to be applied by the relatives or those who are concerned so that they will not make any mistakes or do sinful deeds.

(จ)

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์นี้ สำเร็จลงได้ด้วยดี เพราะอาศัยความช่วยเหลือจากคณะอาจารย์ที่ปรึกษาสำคัญสามท่าน คือ พระเมธีรัตนคติก (ป.ธ.๕., B.A., M.A., M.Phil., Ph.D.) อาจารย์สนิท ศรีสำแดง (ป.ธ. ๕., พ.ม., พ.ร.บ., น.บ., M.Ed.) ศาสตราจารย์แพทย์หญิงลิ้นา อองอาจยุทธ (ได้รับวุฒิปดฺรผู้เชี่ยวชาญเฉพาะทาง สาขาอายุรศาสตร์ จากคณะแพทยศาสตร์ศิริราชพยาบาล ในปี พ.ศ. ๒๕๑๗), จบการศึกษาจากประเทศเยอรมัน ในปี พ.ศ. ๒๕๒๑, ปัจจุบันทำงานที่ หน่วยโรคไต ภาควิชาอายุรศาสตร์ คณะแพทยศาสตร์ศิริราชพยาบาล), อาจารย์รังนิสสุทนต์ (หัวหน้าฝ่ายวางแผนและวิชาการอภิธรรมโศคิระวิทยาลัย), อาจารย์สุกร คงชนะ และอาจารย์สุชาติ นาคบัว ซึ่งได้กรุณาให้คำแนะนำและตรวจ แก้ไขในส่วนที่บกพร่องมาโดยตลอด ผู้วิจัยรู้สึกซาบซึ้งในความกรุณาเสียสละเวลาของคณะอาจารย์ที่ปรึกษาทั้งหลายเป็นอย่างยิ่ง จึงขอกราบขอบพระคุณ และอนุโมทนาขอคุณมา ณ โอกาสนี้

ขออนุโมทนาขอคุณ ครอบครัวของผู้วิจัยทั้งคณะญาติโยมที่มีส่วนช่วยในรูระต่าง ๆ หลายเรื่อง และที่สำคัญ คือ เป็นกำลังใจ และกำลังใจที่ช่วยใช้ในการศึกษาและทำวิจัยมาโดยตลอด

ขอกราบขอบพระคุณพระอุปัชฌาย์อาจารย์ ผู้ประสิทธิ์ประสาทวิชาการ และท่านผู้เป็นเจ้าของตำรา บทความทุกเรื่องที่ทำให้ผู้วิจัยสามารถศึกษาค้นคว้า จนสำเร็จตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้

ด้วยเหตุดังนี้ ความดีใด ๆ ที่เกิดจากความสำเร็จของวิทยานิพนธ์เล่มนี้ ขอมอบแด่ผู้มีอุปการคุณทุกท่าน ที่มีส่วนร่วมในการเสริมสร้างสติปัญญาให้กับผู้วิจัย ตลอดเป็นแนวทางเพื่อการศึกษาค้นคว้าต่อไป หรือใช้เป็นทางเลือกในการตัดสินใจดำเนินชีวิตของผู้ประสบกับปัญหาเหมือนกันเช่นในงานวิจัยนี้

พ.ว. ๐๘๗.๑ ๖๕๖๔/๕
.....
(พระอธิวงค์ ฐานิสฺสโร (ศรีจันทรวงษ์))
..... ๕.๙. ๒๕๖๕

(จ)

อักษรย่อนอกชื่อคัมภีร์

อักษรย่อในวิทยานิพนธ์นี้ ใช้อ้างอิงจากพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๓๕ เป็นหลัก พร้อมกันนี้ได้ใช้พระไตรปิฎก ภาษาบาลีอักษรไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๐๐ คัมภีร์อรรถกถา ภาษาบาลีอักษรไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๓๒ - ๒๕๔๒ และคัมภีร์ฎีกา ภาษาบาลีอักษรไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๓๖ - ๒๕๔๒ ประกอบด้วย ซึ่งเรียงตามอักษรวิธีในภาษาบาลี ดังนี้

อภิ.ย.	อภิธรรมปิฎก	ยมก
	(อภิธมฺมปิฎก	ยมก)
อภิ.วิ.	อภิธรรมปิฎก	วิภังค์
	(อภิธมฺมปิฎก	วิภังค)
อภิ.สง.	อภิธรรมปิฎก	ธัมมสังคณี
	(อภิธมฺมปิฎก	ธมฺมสงฺคณฺ)
จุ.ชา.	จุททกนิกาย	ชาดก
	(จุทฺทกนิกาย	ชาดก)
จุ.ธ.	จุททกนิกาย	ธรรมบท
	(จุทฺทกนิกาย	ธมฺมปท)
จุ.ป.	จุททกนิกาย	ปฐีสัมภิทาภิมรรค
	(จุทฺทกนิกาย	ปฐิสุมฺภิทาภิมคฺค)
จุ.ม.	จุททกนิกาย	มหานิทเทศ
	(จุทฺทกนิกาย	มหานิทฺเทศ)
จุ.ม.อ.	จุททกนิกาย	สทุธมฺมปฺปชฺโชติกา มหานิทฺเทศอฏฺฐกถา
ที.ปา.	ทีฆนิกาย	ปาฎิกวรรค
	(ทีฆนิกาย	ปาฎิกวคฺค)

การใช้เลขหมาย

การใช้เลขหมายจากคัมภีร์อรรถกถา จะแจ้งเล่ม ข้อ หน้า เช่น วิ.อ. ๑ / ๑๖๕ / ๔๔๖.
หมายถึง วินัยปิฎกอรรถกถา (วินย สมมุตปาสาทิกา ปาราชิกกณฺฑ - ตีฆาติเสสชาติมหาวคฺคา
ทิวฏฺจกถา) เล่มที่ ๑ ข้อ ๑๖๕ หน้า ๔๔๖ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชู พุทธศักราช ๒๕๓๔

การใช้เลขหมายจากคัมภีร์ฎีกา การอ้างอิงจะระบุชื่อคัมภีร์และหน้า เช่น สงคห. ฎีกา. ๒๘๔ - ๒๘๖ หมายถึง คัมภีร์ฎีกา อรรถกถาภิรมมตุดสงคหฎีกา หน้า ๒๘๔ - ๒๘๖ เป็นต้น

สารบัญ

บทคัดย่อภาษาไทย	(ก)
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	(ค)
กิตติกรรมประกาศ	(จ)
อักษรย่อบอกชื่อคัมภีร์	(ณ)

บทที่ ๑ บทนำ

๑.๑. ความเป็นมาของปัญหา	๑
๑.๒. ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๗
๑.๓. วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๑๐
๑.๔. ปัญหาที่ต้องการทราบ	๑๑
๑.๕. คำศัพท์และคำจำกัดความที่ใช้ในการวิจัย	๑๑
๑.๖. วิธีการดำเนินการวิจัย	๑๒
๑.๗. ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับการจากการวิจัย	๑๒

บทที่ ๒ ชีวิตกับการเริ่มต้นและความตาย

๒.๑. ชีวิตมนุษย์ตามทัศนะของพระพุทธศาสนา	
๒.๑.๑. จุดเริ่มต้นของชีวิต	๑๓
๒.๑.๒. ชีวิตในครรภ์	๑๔
๒.๒. ชีวิตในทัศนะของวิทยาศาสตร์	
๒.๒.๑. จุดเริ่มต้นของชีวิต	๒๑
๒.๒.๒. พัฒนาการของตัวอ่อน	๒๑
๒.๒.๓. พัฒนาการของชีวิตหลังถือกำเนิด	๒๔

๒.๓. ความตายในทัศนะของพระพุทธศาสนา	๒๕
๒.๓.๑. นิยามของความตาย	๒๖
๒.๓.๒. ลำดับการสิ้นชีวิต	๓๐
๒.๓.๓. อารมณ์ขณะใกล้ตาย	๓๓
๒.๓.๔. สาเหตุของการตาย	๓๖
๒.๔. ความตายตามทัศนะของแพทย์	
๒.๔.๑. นิยามความตาย	๓๘
๒.๔.๒. สาเหตุการตาย	๔๐
๒.๔.๓. อาการของคนใกล้ตาย	๔๑
๒.๔.๔. ประสพการณ์ใกล้ตาย	๔๒
 บทที่ ๓ ความสัมพันธ์ของระบบประสาท สมอง จิต และปราณ	๔๕
๓.๑. สมอง	
๓.๑.๑. สมองใหญ่	๔๖
๓.๑.๒. สมองเล็ก	๔๗
๓.๑.๓. ก้านสมอง	๔๗
๓.๑.๔. ไขสันหลัง	๔๘
๓.๑.๕. ระบบประสาทอัตโนมัติ	๔๘
๓.๒. จิต	๕๑
๓.๒.๑. นิยามและความหมาย	๕๒
๓.๒.๒. ลักษณะของจิต	๕๕
๓.๓. ความสัมพันธ์ระหว่างสมองและจิต	๕๘
๓.๔. ปราณ	๖๒
๓.๔.๑. ปราณหรือพลังแห่งชีวิต ตามทัศนะวิทยาศาสตร์	๖๓
๓.๔.๒. ปราณในทัศนะฝ่ายพราหมณ์ – ฮินดู	๖๔
๓.๔.๓. ปราณในทัศนะของพระพุทธศาสนา	๖๕
๓.๕. ความสัมพันธ์ระหว่างสมองและปราณ	๗๓

บทที่ ๔ อาการสมองตายและการทำงานของจิตทางมโนทวาร

๔.๑. อาการสมองตาย

๔.๑.๑. ลักษณะทั่วไปของสมองตาย	๗๖
๔.๑.๒. สาเหตุของการเกิดสมองตาย	๗๗
๔.๑.๓. ประสาทพยาธิวิทยาของผู้ป่วยสมองตาย	๗๗
๔.๑.๔. ลักษณะทางเวชกรรมของผู้ป่วยสมองตาย	๗๘
๔.๑.๕. หลักในการพิจารณาการตายของสมอง	๗๙

๔.๒. การทำงานของจิตทางมโนทวาร

๔.๒.๑. ความหมายและความสัมพันธ์ของจิตทางมโนทวาร	๘๐
๔.๒.๒. เหตุเกิดความรู้ทางมโนทวาร	๘๓
๔.๓. มรณัตถ์ในผู้ป่วยสมองตาย	๘๗
๔.๓.๑. อารมณ์ของมรณัตถ์	๘๘
๔.๓.๒. วิถีจิตของผู้ป่วยสมองตาย	๘๙

บทที่ ๕ รูป ข้อเสนอแนะ และมุมมองทางจริยธรรม

๕.๑. บทสรุป

๕.๑.๑. การเริ่มต้นและการสิ้นสุดของชีวิต	๙๓
๕.๑.๒. ความสัมพันธ์ของระบบประสาท-สมอง จิต และปราณ	๙๖
๕.๑.๓. อาการสมองตายและการทำงานของจิตทางมโนทวาร	๙๙

๕.๒. มุมมองทางจริยธรรม

๕.๒.๑. ประเด็นปัญหาทางจริยธรรม	
๕.๒.๑.๑. การชะลอความตาย	๑๐๐
๕.๒.๑.๒. การุณยฆาต	๑๐๑
๕.๒.๑.๓. ปาณาติบาต	๑๐๒
๕.๒.๒. บทสรุปคือ ทางเลือกสองทาง	๑๐๕

๕.๒.๓. ข้อเสนอแนะ

๕.๒.๓.๑. ข้อเสนอแนะประกอบการตัดสินใจ

คือการเรียนรู้และการทำความเข้าใจ ๑๐๖

๕.๒.๓.๒. ข้อเสนอแนะเพื่อเป็นแนวทางปฏิบัติ ๑๑๓

๕.๒.๓.๓. ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยครั้งต่อไป ๑๑๔

บรรณานุกรม

๑๑๕

ประวัติผู้วิจัย

๑๒๐

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑. ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

เพียงไม่กี่สิบปีที่ผ่านมา วัฒนธรรมที่สืบเนื่องมาจากความรู้ทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีทางการแพทย์ได้พัฒนาก้าวหน้ามากยิ่งขึ้น จนสามารถช่วยชีวิตหรือยืดชีวิตของผู้ป่วยใกล้ตายให้ยืนยาวยิ่งขึ้นกว่าสมัยก่อน ๆ อันถือเป็นด้านที่เป็นคุณของเทคโนโลยี แต่ในอีกด้านหนึ่งของความก้าวหน้าดังกล่าวนี้ กลับกลายเป็นตัวการสำคัญที่ก่อให้เกิดความยุ่งยาก ซึ่งนำไปสู่ปัญหาในหลาย ๆ ด้าน เช่น ศีลธรรม กฎหมาย เศรษฐกิจ ทรัพยากรและบุคลากรทางการแพทย์ ความยุ่งยากหลายอย่างที่เป็นผลพวงจากความเจริญของวิทยาการทางการแพทย์ ที่นับวันยิ่งทวีความซับซ้อน และในหลายกรณีก่อให้เกิดความลำบากใจที่ยากจะตัดสินใจให้แก่สังคม โดยเฉพาะบุคคลที่ต้องเกี่ยวข้องกับผู้ป่วยโดยตรง ไม่ว่าจะเป็นแพทย์ พยาบาล สมาชิกในครอบครัวของผู้ป่วยเองก็ตาม ตลอดถึงการยอมรับจากสังคม ซึ่งไม่สามารถที่จะเลือกทางออกที่ดีและถูกต้องได้อย่างไร ให้กับวาระสุดท้ายของชีวิตคนไข้ และบุคคลที่แวดล้อมทั้งหมด

เพราะด้วยเหตุแห่งความพยายามที่จะเอาชนะกฎของธรรมชาติ ชีวิตมนุษย์จึงต้องประสบกับความทุกข์ทรมานอย่างยืดยาว เนื่องจากว่าชีวิตมนุษย์นั้นไม่ใช่เครื่องจักรกล ที่จะสามารถยืดอายุหรือต่ออายุการใช้งานได้อีก หากแต่มนุษย์เป็นสิ่งมีชีวิตอันประกอบด้วยสิ่งที่ลึกซึ้งละเอียดอ่อนและลึกลับในบางเรื่อง อันความก้าวหน้าของเทคโนโลยีไม่อาจตรวจสอบหรือชี้แจงแสดงให้กระจ่างชัดได้

ทุกวันนี้จะพบว่าโรคที่เกี่ยวข้องกับสมอง หรืออุบัติเหตุที่ทำให้สมองได้รับความกระทบกระเทือนเกิดขึ้นและมีมาก ควบคู่ไปกับความก้าวหน้าทางเทคนิคศัลยกรรมทางสมองของแพทย์ แต่ในหลาย ๆ กรณี จบลงด้วยการทำให้ผู้ป่วยทางระบบประสาทมีสภาพเหมือน “พืชผัก”

(Vegetative state) หรือผู้ป่วยมีสภาพเป็นไปเองตามความรุนแรงของโรค หรืออุบัติเหตุที่ได้รับจนทำให้เข้าสู่ภาวะ “สมองตาย” (brain death) ทั้งสองกรณีนี้ผู้ป่วยสามารถมี “ชีวิต” อยู่ต่อไปได้ด้วยการใช้เครื่องมือทางการแพทย์ต่าง ๆ เช่น เครื่องช่วยหรือเครื่องกระตุ้นหัวใจ เพื่อพยุงชีวิตเอาไว้ แต่ปัญหาที่ตามมาคือ การรักษาเยยยวดยาค่ไปนี้ไม่ใช่สิ่งที่จะทำให้ผู้ป่วยหายเป็นปกติได้อีก หรือจะยุติการพยุงชีวิตของผู้ป่วยเหล่านี้ โดยการปล่อยให้ผู้ป่วยตายเองอย่างสงบ ซึ่งประเด็นนี้เป็นปัญหาทางจริยธรรม ที่สร้างความลำบากใจให้กับพุทธศาสนิกในสังคมไทย ที่ถือว่าเรื่องของการเกิดการตายเป็นเรื่องที่จะจัดการด้วยตนเองหรือขอให้แพทย์ช่วยทำให้นั้น เป็นสิ่งที่ขัดกับคำสอนในพระพุทธศาสนา

พระพุทธศาสนาองชีวิตมนุษย์ ด้วยทัศนะที่เป็นจริงอย่างเป็นกลางและเป็นธรรมชาติ “ชีวิต” ตามรูปศัพท์คือ ความเป็นอยู่^๑ เป็นการรวมเข้าของส่วนประกอบต่าง ๆ เปรียบเสมือน “รถ” เมื่อนำส่วนประกอบต่าง ๆ มาประกอบเข้าด้วยกันตามแบบที่กำหนด ก็บัญญัติเรียกกันว่า “รถ” แต่ถ้าแยกส่วนประกอบทั้งหมดออกจากกัน ก็จะหาตัวตนของรถไม่ได้ มีแต่ส่วนประกอบทั้งหลาย ซึ่งมีชื่อเรียกต่าง ๆ กัน จำเพาะแต่ละอย่างอยู่แล้ว^๒ ซึ่งสามารถแยกส่วนประกอบของชีวิตตามแนวของพระพุทธศาสนาได้เป็น ๒ แนวทาง คือ

๑. ชีวิตตามแนวพระสูตรตันตปิฎก กล่าวถึงองค์ประกอบของชีวิต ได้แก่ขันธ ๕ (The Five Aggregates) ซึ่งได้แยกแยะชีวิตพร้อมทั้งองค์ประกอบทั้งหมด ที่บัญญัติเรียกว่า “สัตว์” “บุคคล” ต่าง ๆ เป็นต้น ออกเป็นส่วนประกอบ ๕ ประเภท หรือ ๕ หมวด เรียกทางธรรมว่า “เบญจขันธ์” คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ

^๑ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพฯ : มหาจุฬาฯ, ๒๕๓๘), หน้า ๕๘.

^๒ พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), พุทธธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพฯ : รุ่งวัฒนา, ๒๕๓๑), หน้า ๑๑.

๑.๑. รูป (Corporeality) ได้แก่ส่วนประกอบฝ่ายรูปธรรมทั้งหมด ร่างกายและพฤติกรรมทั้งหมดของร่างกาย หรือสสารและพลังงานฝ่ายวัตถุ พร้อมทั้งคุณสมบัติ และพฤติกรรมต่าง ๆ ของสสารพลังงานเหล่านั้น

๑.๒. เวทนา (Feeling หรือ Sensation) ได้แก่ความรู้สึกสุข ทุกข์ หรือเฉย ๆ ซึ่งเกิดจากผัสสะทางประสาททั้ง ๕ คือ สัมผัสทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย และอารมณ์ทางใจ

๑.๓. สัญญา (Perception) ได้แก่ความกำหนดได้ หรือหมายรู้ คือ กำหนดรู้อาการเครื่องหมายลักษณะต่าง ๆ อันเป็นเหตุให้จำอารมณ์ ๖ คือ ความจำได้หมายรู้ ว่าเป็นรูป เป็นเสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ได้

๑.๔. สังขาร (Mental Formations) ได้แก่องค์ประกอบหรือคุณสมบัติต่าง ๆ ของจิต ที่ปรุงแต่งจิตให้ดีหรือชั่ว หรือเป็นกลาง ๆ โดยมีเจตนาเป็นหัวหน้า นับเป็นจุดเริ่มต้นของปรากฏการณ์ของชีวิต โดยเฉพาะที่เรียกว่า มโนกรรม ซึ่งจะผลักดันให้เกิดการกระทำของจิตที่ส่งผลยังพฤติกรรมภายนอก คือกายกรรม วาจากรรม

๑.๕. วิญญาณ (Consciousness) ได้แก่ความรู้แจ้งอารมณ์ทางประสาททั้ง ๕ และทางใจ คือการเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น การรู้รส การรู้สัมผัสทางกาย และการรู้อารมณ์ทางใจ”

๒. ชีวิตตามแนวพระอภิธรรม กล่าวถึงองค์ประกอบของชีวิตที่เป็นปรมัตถธรรม ๓ คือ รูป จิต และเจตสิก และความสัมพันธ์ระหว่างกายกับจิตที่เป็นองค์ประกอบของชีวิตมนุษย์ คือ

๒.๑. รูป เป็นการแสดงให้เห็นถึงส่วนประกอบของชีวิตที่ประกอบ ขึ้นเป็น “กาย” ของมนุษย์ว่าประกอบด้วยมหาภูตรูป ๔ หรือเรียกโดยทั่วไปว่า ธาตุ ๔ คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุลม และธาตุไฟ รวมกันเป็นรูปธรรมที่เป็นใหญ่ และ “อุปาทายรูป” ซึ่งเป็นคุณสมบัติของการรวมตัวกันของธาตุทั้ง ๔ ซึ่งได้แก่ ลักษณะที่ปรากฏของรูปธรรมและการรับรู้ความรู้สึกต่าง ๆ

* เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔ - ๑๕.

๒.๒. จิต คือ ธรรมชาติที่รู้อารมณ์ สภาพที่นึกคิด ความคิด มีสภาพไม่แน่นอน เปลี่ยนแปลงทุกขณะ มีการเกิดและดับอย่างรวดเร็ว เหมือนกับสภาวะธรรมอื่น ๆ แบ่งเป็นสภาพหรือลักษณะได้ ๒ อย่างคือ สามัญลักษณะ หมายถึงลักษณะทั่วไปของจิตที่เป็นไปตามธรรมชาติ นั่นคือลักษณะที่ถูกครอบงำด้วยกฎไตรลักษณ์ และวิเสสลักษณะ หมายถึงลักษณะเฉพาะตัวที่ทำให้เป็นจิต คือ ลักษณะการรู้แจ้งอารมณ์ เป็นประธานในการรู้ทั้งปวง (อายุคนะทั้ง ๖) การเกิดดับเป็นไปต่อเนื่องไม่ขาดสาย และเหตุใกล้ที่ทำให้เกิดของจิต เช่น วัตถุรูป อายุคนะและมนสิการ การกระทบกันของเหตุใกล้ทั้ง ๓ นี้ ทำให้เกิดการทำงานของจิตที่ต่อเนื่องไม่ขาดสาย

๒.๓. เจตสิก คือ องค์ประกอบของจิตที่เป็นส่วนปรุงแต่งจิตให้เป็นไปต่าง ๆ เป็นตัวกำหนดรู้ ให้จิตรับรู้อารมณ์ ได้อย่างชัดเจน *

รูป จิต เจตสิก ที่จัดตามเนวณิธรรมนี้ ซึ่งเมื่อเทียบกับขั้น ๕ แล้ว “จิต” จะเท่ากับ วิญญาณขั้น “เจตสิก” จะเท่ากับเวทนาขั้น ตัญญาขั้น และสังขารขั้น และ “รูป” คือรูปขั้น และเมื่อแบ่งเป็น ๒ จะได้ฝ่ายรูป ๑ และฝ่ายนามอีก ๑ นั่นคือ “กายกับจิต” เพราะฉะนั้นองค์ประกอบหลักของชีวิตมนุษย์ จึงประกอบด้วยกายและจิต ชีวิตนี้จะดำรงอยู่ได้ด้วยดีเป็นปกติ ก็ต่อเมื่อขั้นทั้ง ๕ ทำงานอย่างประสานความสัมพันธ์กันอย่างไม่อาจจะแยกออกจากกันได้ เป็นลักษณะของกระแสที่ติดดับไหลเวียนเปลี่ยนแปลงไปมาตลอดเวลา ชีวิตจึงดำเนินต่อเนื่องไปตามธรรมชาติ โดยอาศัยความสัมพันธ์ของเหตุปัจจัยทั้งหลาย และเรียกความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัยที่หมุนเนื่องกันนี้ว่า “กฎธรรมชาติ” *

* ดูการอธิบายเรื่อง “รูป จิต เจตสิก” ในแบบเบญจขันธ์ และแบบพระอภิธรรม ใน พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับขยายความ, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพฯ ๑ : มหาจุฬาฯ, ๒๕๓๘) หน้า ๓๐-๓๑. และ ใน พระสังฆมณฑลสังฆนายก, ปรมาจารย์, ปรัชญาชีวิต, ปริเฉทที่ ๑-๒-๖ จิต เจตสิก รูป นิพพาน, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพฯ ๑ : ทิพย์วิสุทธิการพิมพ์, ๒๕๔๐).

* พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕.

กฎธรรมชาติที่เป็นหลักสำคัญในการมองชีวิตให้เห็นสภาพที่เป็นจริง มีอยู่ด้วยกัน ๒ หมวดใหญ่ คือ “ไตรลักษณ์” (Three characteristic of existence) และ “ปฏิจจสมุปบาท” (Dependent origination or the law of cause and effect) ความจริงธรรมทั้ง ๒ หมวดนี้ถือได้ว่าเป็นกฎเดียวกัน เพียงแต่แสดงต่างด้านกัน “ไตรลักษณ์” มุ่งแสดงลักษณะของสิ่งทั้งหลายที่ปรากฏให้เห็นว่าเป็นอย่างนั้น มีลักษณะอย่างนั้น สิ่งทั้งหลายเป็นไปตามกระบวนการของความไม่เที่ยง คือ อนิจจัง ความเป็นทุกข์ คือ ทุกขัง และความไม่มีตัวตน คือ อนัตตา

ปฏิจจสมุปบาท เป็นหลักธรรมที่แสดงให้เห็นอาการที่สิ่งทั้งหลายสัมพันธ์เนื่องอาศัยเป็นเหตุปัจจัยต่อกันเป็นรูปกระแส ความเป็นกระแสแสดงถึงการประกอบขึ้นด้วยองค์ประกอบต่าง ๆ รูปกระแสปรากฏเพราะองค์ประกอบทั้งหลายสัมพันธ์เนื่องอาศัยกัน กระแสดำเนินไปแปรรูปได้ เพราะองค์ประกอบต่าง ๆ ไม่คงที่อยู่แต่ขณะเดียว องค์ประกอบทั้งหลายไม่คงที่อยู่แต่ขณะเดียว เพราะไม่มีตัวตนที่แท้จริงของมัน ตัวตนที่แท้จริงของมันไม่มีมันจึงขึ้นต่อเหตุปัจจัยต่าง ๆ เหตุปัจจัยต่าง ๆ สัมพันธ์ต่อเนื่องอาศัยกัน จึงควมรูปเป็นกระแสได้^๖ ซึ่งปฏิจจสมุปบาทมีหลักทั่วไปว่า

ก.	อิมสมิ สติ อิทํ โหติ	เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี
	อิมสสุปปาทา อิทํ อูปุปฺพติ	เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น
ข.	อิมสมิ อสติ อิทํ น โหติ	เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้ก็ไม่มี
	อิมสฺส นิโรธา อิทํ นิรุชฺชติ	เพราะสิ่งนี้ดับไป สิ่งนี้ก็ดับ(ด้วย) ^๗

กระแสเหตุปัจจัยที่ทำให้สิ่งทั้งหลายปรากฏขึ้นตามธรรมชาติ ดำเนินไปในลักษณะที่ไม่เที่ยง ไม่คงอยู่ เกิดแล้วสลายไป ไม่มีตัวตนที่แท้จริงของมัน มีสัมพันธ์แบบเนื่องอาศัยกันและกัน

^๖ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๓.

^๗ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๕. ดูการแจกหัวข้อ “ปฏิจจสมุปบาท” อย่างละเอียดได้ใน ภาคที่ ๑ ของ มัชฌิมนิกาย มูลนิพิต บทที่ ๓ ว่าด้วยเรื่อง “ชีวิตเป็นไปอย่างไร”.

ภาวะที่ไม่เที่ยง ไม่คงอยู่ เกิดแล้วสลายไป เรียกว่า “อนิจจตา” ภาวะที่ถูกบีบคั้นด้วยเกิดแล้วสลายไป มีความกดดันขัดแย้งแฝงอยู่ ไม่มีความสมบูรณ์ในตัว เรียกว่า “ทุกขตา” ภาวะที่ไร้ตัวตนที่แท้จริงของนั่นเอง เรียกว่า “อนัตตา” ปฏิจจนูปาทกแสดงให้เห็นภาวะทั้ง ๓ ในสิ่งทั้งหลาย และแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ต่อเนื่องเป็นปัจจัยแก่กันของสิ่งต่าง ๆ เหล่านั้น จนปรากฏเป็นรูปต่าง ๆ ในธรรมชาติ ทั้งที่เป็นรูปธรรม นามธรรม ทั้งในโลกฝ่ายวัตถุ ทั้งแก่ชีวิตที่ประกอบพร้อมด้วยรูปธรรมนามธรรม โดยแสดงตัวออกเป็นกฎธรรมชาติต่าง ๆ คือ “ธรรมนิยาม” อันเป็นกฎความสัมพันธ์และอาการที่เป็นเหตุเป็นผลแก่กันแห่งสิ่งทั้งหลาย “อตุณิยาม” เป็นกฎธรรมชาติเกี่ยวกับอุณหภูมิจึงหรือปรากฏการณ์ธรรมชาติต่าง ๆ โดยเฉพาะดินน้ำอากาศ และฤดูกาล อันเป็นสิ่งแวดล้อมสำหรับมนุษย์ “พีชนิยาม” เป็นกฎธรรมชาติเกี่ยวกับการสืบพันธุ์ “จิตตนิยาม” เป็นกฎการทำงานของจิต และ “กรรมนิยาม” เป็นกฎแห่งกรรม ซึ่งมีความเกี่ยวข้องเป็นพิเศษกับเรื่องความทุกข์ความทุกข์ของชีวิต และเป็นเรื่องที่ต้องเกี่ยวข้องกับจริยธรรมโดยตรง^๕

อย่างไรก็ตาม ในการศึกษาวิเคราะห์ครั้งนี้มีวัตถุประสงค์ที่จะศึกษาและให้ความสำคัญกับ “จิต” เพราะถือว่าจิตเป็นศูนย์กลางแห่งกิจกรรมของชีวิต มีความกว้างขวาง ชับซ้อนและลึกซึ้ง เป็นสิ่งที่ให้คุณค่าและความหมายแก่ชีวิตมนุษย์

อีกประเด็นหนึ่งที่จะช่วยให้เข้าใจถึงการดำรงอยู่และการดับของชีวิตได้ดียิ่งขึ้น คือการศึกษาวิเคราะห์เรื่อง “ปาวณ” ซึ่งปรากฏทั้งในพระวินัยปิฎก และพระสุตตปิฎก ตามรูปศัพท์จะหมายถึงคนหรือสัตว์ที่มีชีวิต ชีวิต และสัตว์โลก^๖ ในอรรถกถาให้คำจำกัดความว่า “ชีวิตินทรีย์” ซึ่งหมายถึงถึงสภาพความเป็นใหญ่ในการรักษาสหชาตธรรม (ธรรมที่เกิดรวมด้วย) ในขณะที่ฝ่ายอื่นดูให้

^๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๓-๔๔ : พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพฯ : มหาจุฬาฯ, ๒๕๓๘), หน้า ๑๕๔.

^๖ สมาคมบาลีปกรณ์, พจนานุกรม บาลี-ไทย-อังกฤษ ฉบับภูมิพโลภิกขุ เล่ม ๕ (ป), (กรุงเทพฯ : มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ, ๒๕๓๑), หน้า ๒๓๕๐.

ความหมายว่าเป็น “พลังชีวิต” (Vital Energy) คือพลังสำคัญที่หล่อเลี้ยงชีวิตให้ดำรงอยู่ และพลังชีวิตนี้จะปรากฏตัวในรูปของลมหายใจ

ดังนั้นผู้ป่วยระบบประสาทที่มีอาการสมองตาย ซึ่งมีลักษณะไม่รู้ตัวลึก (deep coma) และหยุดหายใจ (apnea) ขณะเดียวกันการทำงานของหัวใจและการหายใจดำเนินไปด้วยเครื่องช่วยหายใจ (mechanical ventilator) และการรักษาประคับประคองอื่น ๆ ^{๙๐} จึงเป็นกรณีนำศึกษาวิเคราะห์ว่าผู้ป่วยนั้นได้ตายแล้วหรือยังไม่ตาย ตามทัศนะของพระพุทธศาสนา ที่มองถึงการปฏิบัติงานร่วมกันของกายและจิต พร้อมกันนี้หากได้ทำความเข้าใจในความหมายและหน้าที่ของปราณ ย่อมมีส่วนช่วยให้เกิดความกระจ่างในกรณีผู้ป่วยสมองตายได้มากยิ่งขึ้น

อนึ่ง งานศึกษาชิ้นนี้ผู้วิจัยได้เลือกเอาผู้ป่วยที่มีอาการสมองตายเป็นหลักในการพิจารณาเรื่องจิตและปราณ โดยอาศัยข้อมูลจากหนังสือและเอกสารที่เกี่ยวข้องกับเรื่องที่ศึกษาเป็นหลัก สาเหตุที่ผู้วิจัยเลือกศึกษาเฉพาะผู้ป่วยสมองตาย เพราะเห็นว่ามีอาการใกล้เคียงกับความตาย และแพทย์ได้ลงความเห็นว่าโอกาสรอดนั้นมีน้อยมากหรือเกือบเท่าศูนย์ ซึ่งต่างจากผู้เจ็บป่วยด้วยสาเหตุอื่น หรือมีความพิการ ปัญญาบกพร่อง เพราะกลุ่มอาการเหล่านี้คนส่วนใหญ่ยังเห็นว่าสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ ถึงแม้ช่วงชีวิตหลังจากโรคร้ายและความพิการ จะสั้นหรือยาว จะประสบสุขหรือทุกข์นั้น ย่อมมีมติให้เป็นไปตามวิบากกรรมของแต่ละคนที่ได้กระทำเอาไว้

๑.๒. ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

เมื่อความสับสนของรูปและนามหรือกายและจิตเกิดการบกพร่อง คือฝ่ายรูปอันได้แก่ระบบประสาททั้ง ๕ ที่สูญเสียการทำงาน ไม่สามารถรับรู้สัมผัสภายนอกได้อีก ผู้ป่วยมีสภาพไม่ต่างจากท่อนไม้ จึงกลายเป็นประเด็นปัญหาทางจริยธรรม ในการที่จะต้องเลือกตัดสินใจที่จะยุติ

^{๙๐} กัมมันต์ พันธุมจินดา ศ.นพ., สมองและความตาย, ใน “มุมมองเรื่องความตาย และภาวะใกล้ตาย” โดย นพ.ประธาน คำใจ และ ธนพรรณ สิทธิฐานทร, (กรุงเทพฯ : คมไพบ, ๒๕๓๕). หน้า ๒๓.

ชีวิตนั้นเสีย หรือว่าจะชะลอความตาย (Prolongation of life) ด้วยเทคโนโลยีทางการแพทย์เอาไว้ ยิ่งถ้าผู้ป่วยนั้นเป็นบุคคลที่รัก เป็นกำลังสำคัญของครอบครัว การทำให้ยอมรับต่อสภาพที่ผู้ป่วย ประสบอยู่ย่อมเป็นเรื่องที่ทุกข์ทรมานเป็นอย่างยิ่ง เมื่อเป็นเช่นนี้ ญาติผู้ป่วยหลายรายจึงยินยอมให้ แพทย์ปลดเครื่องมือต่าง ๆ ที่ช่วยพยุงชีวิตผู้ป่วยไว้รอเสีย เพื่อต้องการให้บุคคลอื่นเป็นที่รักจาก ไปอย่างสงบกระบวนการที่ว่านี้สามารถเรียกได้ว่าเป็น “การุณยฆาต” (Mercy killing or Euthanasia) คือการฆ่าที่มีเจตนาดี มีความต้องการให้ผู้ป่วยพ้นจากความทุกข์ทรมาน

ระนอง สรวัยเอี่ยม^{๓๓} กล่าวถึงการชะลอความตายในผู้ป่วยวาระสุดท้ายใกล้ตาย ตามหลัก พุทธจริยศาสตร์และหลักปฏิบัติของแพทย์และพยาบาลไว้ว่า พระพุทธศาสนาสอนให้มนุษย์รู้จัก คิด พิจารณา และตัดสินใจเลือกกระทำด้วยหลักของเหตุและผล นั่นคือ การพิจารณาที่เหตุ ได้แก่ แรงจูงใจที่จะชะลอหรือไม่ชะลอความตาย เช่น เจตนาของแพทย์ สภาพอาการของผู้ป่วย และผล ได้แก่ ประโยชน์หรือโทษที่จะเกิดขึ้นภายหลังจากการชะลอความตายนั่น เช่น ความทุกข์ทรมาน ของผู้ป่วยที่อาจเกิดเพิ่มขึ้น ความสิ้นเปลืองทรัพยากรและค่าใช้จ่าย ด้วยเหตุผลดังนี้ผู้วิจัยจึงมีแนว คิดว่า ตามหลักพระพุทธศาสนาแล้ว ย่อมให้โอกาสหรือสิทธิแก่แพทย์และพยาบาลในการ พิจารณาในการจะชะลอความตายของผู้ป่วย หรือการช่วยให้ผู้ป่วยพ้นจากความทุกข์ทรมาน ประกอบกับการพิจารณาถึงผลที่เป็นประโยชน์ทั้งต่อผู้ป่วย ครอบครัวและสังคมแล้ว การช่วย เหลือผู้ป่วยได้พบกับความตายอย่างสงบโดยหลักวิธีดังกล่าวน่าที่จะเป็นการกระทำที่ถูกต้อง สมควรทำ ตามการพิจารณาโดยหลักในพระพุทธศาสนา

^{๓๓} ระนอง สรวัยเอี่ยม, “จริยศาสตร์ กับปัญหาจริยธรรมในการดูแลผู้ป่วยวาระสุดท้ายใกล้ตาย”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาจริยศาสตร์ศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑, หน้า ๑๖๕, ๑๖๖.

นฤมล มารคแมน^{๙๖} ได้แสดงทัศนะว่า การรณขมาไม่เพียงแต่หมายถึงการทำให้ตาย แต่ยังหมายรวมถึงการยอมให้ตายด้วย ทั้งนี้ไม่ว่าการทำให้ตายหรือยอมให้ตายนั้น ต้องประกอบ ด้วยความเมตตากรุณาเป็นสำคัญ มิฉะนั้นแล้วไม่อาจถือได้ว่าเป็นการรณขมา แต่ความเมตตา กรุณาเพียงอย่างเดียวไม่ใช่เหตุผลเพียงพอที่จะทำการรณขมา เพราะความเมตตากรุณานั้น เป็นสิ่ง ที่รู้ได้เฉพาะบุคคล และไม่ได้เป็นผลดีเสมอไป

การทำหรือยอมให้ตายที่เกิดขึ้นในปัจจุบันนี้ จึงไม่ใช่การรณขมา แต่เป็นการยอมหรือทำ ให้ตายที่มีเหตุผลอื่น ๆ มาสนับสนุน บ่อยครั้งที่ต้องทำหรือยอมให้ตายเพราะความจำเป็น หรือจำ ต้องเลือกระหว่างชีวิตของคนหลายคนกับผู้ป่วยคนเดียว ฉะนั้นการรณขมาในทัศนะของผู้วิจัย จึง เป็นเพียงสิ่งที่อยู่ในอุคมคติเท่านั้น

การคัดค้านใจเพื่อกระทำการดังกล่าวนี้ จะเป็นเรื่องที่ขัดแย้งกับสังคมไทยที่ส่วนใหญ่ นับถือพระพุทธศาสนา อันสอนให้เห็นถึงคุณค่าของชีวิต ดังนั้นการทำลายชีวิตผู้อื่นให้ตายเป็นไป นี้ คือการกระทำที่เรียกว่า “ปาณาติบาต” (Taking life) เป็นบาปที่มีวิบากเป็นอกุศลทั้งในโลกนี้ และโลกหน้า “ชีวิต” ไม่ว่าจะเป็นมนุษย์หรือสัตว์เครื่องนุ่งห่มมีคุณค่าในตัวเอง ด้วยเหตุนี้ พระพุทธศาสนาจึงไม่สนับสนุนให้มีการเบียดเบียนชีวิตไม่เฉพาะแต่กับมนุษย์หรือสัตว์เท่านั้น แต่ รวมไปถึงธรรมชาติทั้งหลายด้วย

^{๙๖} นฤมล มารคแมน, “ปัญหาจริยธรรมอันเกี่ยวข้องเนื่องกับการรณขมา”, วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต ภาควิชาปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๗, หน้า ๕๕-๖๐.

พระมหาทวี จานวโร (อ่อนปัสสา) “สรุปว่า “ปาณาติบาต” คือการเข้าไปตัดรอนชีวิตินทรีย์ (อินทรีย์คือชีวิต) ให้ขาดไป ในกาลที่อายุนั้น ๆ ยังไม่ถึงเวลา ไม่ว่าจะเป็นการฆ่าด้วยตนเอง หรือสั่งให้ผู้อื่นฆ่า ย่อมได้รับโทษหรือบาปเท่าเทียมกันทั้งฝ่ายผู้สั่งและผู้ปฏิบัติตามคำสั่ง ส่วนบาปอันเกิดจากการฆ่านั้นจะมีมากหรือน้อย ขึ้นอยู่กับคุณค่าของชีวิตนั้น ๆ เพราะคุณค่าเป็นเงื่อนไขคือ ถ้าชีวิตใดมีคุณค่ามาก ย่อมมีโทษหรือบาปมาก นอกจากนี้เจตนายังเป็นเงื่อนไขอีกประการหนึ่ง คือถ้าใช้ความพยายามในการฆ่ามากย่อมมีโทษมาก แต่ถ้าชีวิตของสัตว์นั้นมีสรีระเท่ากัน โทษจะมากหรือน้อยก็จะขึ้นอยู่กับเจตนาเช่นกัน

๑.๓. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

การศึกษาวិเคราะห์เรื่องจิตและปราณ ในผู้ป่วยที่มีอาการสมองตายนี้ ผู้วิจัยมีวัตถุประสงค์สำคัญ ดังนี้

๑. เพื่อศึกษาถึงลักษณะอาการของจิต ในกรณีผู้ป่วยที่มีอาการสมองตาย
๒. เพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจถึงลักษณะของปราณ ในกรณีผู้ป่วยที่มีอาการสมองตาย
๓. เพื่อนำผลของการศึกษาดังกล่าวมาอธิบายหรือใช้กับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจริงในสังคม

“พระมหาทวี จานวโร (อ่อนปัสสา), “ปาณาติบาตกับปัญหาจริยธรรมในพุทธปรัชญา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕, หน้า ๖๘, ๑๒๕.

๑.๔. ปัญหาที่ต้องการทราบ

๑. ลักษณะอาการของจิต ของผู้ป่วยที่มีอาการสมองตายนั้นเป็นอย่างไร
๒. ปริมาณของผู้ที่มีอาการสมองตาย ยังดำรงอยู่หรือไม่ และอย่างไร
๓. สังคมจะมีท่าทีและปฏิบัติต่อผู้ป่วยที่มีอาการสมองตายอย่างไร

๑.๕. คำศัพท์และคำจำกัดความที่ใช้ในการวิจัย

ในการศึกษาครั้งนี้ มีคำศัพท์หลักที่ใช้ในการวิจัย และคำจำกัดความดังนี้

จิต	หมายถึง ธรรมชาติที่รู้อารมณ์ทางประสาททั้ง ๕ และทางใจ
ปราง	หมายถึง คน สัตว์ ชีวิต ตมหายใจ
ชีวิตินทรีย์	หมายถึง ความเป็นใหญ่ในการหล่อเลี้ยงชีวิตทั้งในฝ่ายรูปธรรม และนามธรรม
กันรัพะ	หมายถึง สัตว์ผู้จะมาเกิดในครรภ์
สมองตาย	หมายถึง ภาวะที่สมองถูกทำลายจนสูญเสียการทำงานโดยสิ้นเชิง และถาวร
การชะลอความตาย	หมายถึง ลักษณะของการกระทำของแพทย์ที่ไม่ใช่การตรวจป้องกัน หรือรักษาผู้ป่วยให้มีชีวิตอยู่ต่อไป แต่เป็นการกระทำที่อาศัยความก้าวหน้าทางวิชาการสมัยใหม่ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อจะยืดชีวิตของผู้ป่วยออกไป
การุณยฆาต	หมายถึง การกระทำให้ผู้อื่นตาย ด้วยความปรารถนาดี เพื่อให้พ้นทุกข์ ในที่นี้ใช้กับผู้ป่วยที่มีอาการสมองตายเท่านั้น
ปาณาติบาต	หมายถึง การทำชีวิตสัตว์ให้ล่วงไปโดยเจตนา

๑.๖. วิธีการดำเนินการวิจัย

๑. ศึกษาค้นคว้าและรวบรวมข้อมูลปฐมภูมิจากพระไตรปิฎก อันเกี่ยวกับเนื้อหาที่ศึกษา และเอกสารทุติยภูมิที่เกี่ยวข้องกับหัวข้อที่วิจัยจากแหล่งต่าง ๆ เช่น หอสมุดแห่งชาติ เป็นต้น
๒. วิเคราะห์ข้อมูลการศึกษา ระหว่างคำสอนทางพระพุทธศาสนาในพระไตรปิฎก กับการทำงานของสมอง ตลอดจนถึงแนวคิดในเรื่องการอนุมานและคำสอนเรื่องปาวณาติบาต
๓. รายงานการวิจัย
๔. สรุปผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ

๑.๗. ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากการวิจัย

๑. ทำให้ได้รับความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับลักษณะอาการของจิต ของผู้ป่วยที่มีอาการสมองตาย
๒. ทำให้ได้รับความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับลักษณะอาการของปาวณาติบาต ของผู้ป่วยที่มีอาการสมองตาย
๓. ทำให้สังคมเข้าใจ และมีทางเลือกในการวางท่าทีต่อเหตุการณ์ในลักษณะเช่นนี้ และสามารถปฏิบัติต่อผู้ป่วยได้ โดยสอดคล้องกับหลักการในพระพุทธศาสนา

บทที่ ๒

ชีวิตกับการเริ่มต้นและความตาย

เมื่อชีวิตคือความเป็นอยู่ การดำรงอยู่ อันเป็นการดำรงอยู่ของขั้นทั้ง ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ การดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ของมนุษย์ จึงเป็นผลมาจากขั้นทั้ง ๕ หรือร่างกายกับจิต ที่ต้องพึ่งพาอาศัยอย่างสอดคล้องประสานสัมพันธ์กันและแยกออกจากกันไม่ได้ นอกจากนี้พระพุทธศาสนายังได้อธิบายลักษณะของชีวิตที่มีความเป็นไปตามธรรมชาติ ว่าต้องอาศัยความสัมพันธ์ของเหตุปัจจัยทั้งหลาย และเรียกความสัมพันธ์ของเหตุปัจจัยที่ต่อเนื่องกันนี้ว่า “กฎธรรมชาติ” ซึ่งปรากฏอยู่ในหลักธรรม ๒ หมวดคือ ไตรลักษณ์และปฏิจจสมุปบาท โดยที่ ไตรลักษณ์เป็นหลักธรรมที่มุ่งแสดงให้เห็นถึงลักษณะของสิ่งทั้งหลาย รวมทั้งชีวิตว่าเป็นของไม่เที่ยง (อนิจฺจตา) เป็นทุกข์ (ทุกฺขตา) และเป็นอนัตตา (อนตฺตตา) ส่วนปฏิจจสมุปบาทเป็นหลักธรรมที่แสดงให้เห็นถึงปัจจัยต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นสืบต่อกันเป็นกระแส จนมองเห็นลักษณะของไตรลักษณ์คือ ความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ จากความไม่มีตัวตน เพราะเหตุที่สิ่งทั้งหลายต่างอาศัยกลุ่มของเหตุปัจจัยต่าง ๆ เป็นตัวเกิดให้มี ให้เป็น อย่างเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันโดยไม่ขาดสาย

๒.๑ ชีวิตมนุษย์ตามทัศนะของพระพุทธศาสนา

๒.๑.๑ จุดเริ่มต้นของชีวิต

ชีวิตของมนุษย์และสัตว์ต่างเป็นเช่นเดียวกัน กล่าวคือ อาศัยกลุ่มของเหตุปัจจัยทำให้เกิดขึ้น เหมือนการเกิดขึ้นของต้นไม้ ต้องอาศัยเหตุ ๓ ประการ * คือ ๑) มีเมล็ดของพืช ๒) ในเมล็ดนั้นมียาง ๓) มีดินสำหรับเพาะปลูก หากขาดอย่างหนึ่งอย่างใด การเกิดขึ้นย่อมเป็นไปไม่ได้ ดังนั้นการเกิดขึ้นของมนุษย์และสัตว์ก็เช่นไปในลักษณะเดียวกัน คือ ๑) มีจิตหรือวิญญาณซึ่งเปรียบเหมือนเมล็ดพืช ๒) มีตัณหาอันเหมือนยางในเมล็ดพืช และ ๓) มีกรรมเสมือนเป็นพื้นดินที่เตรียมไว้

* สังคม วรรณิสสร นท., แนวทางดับทุกข์, (กรุงเทพฯ : แสงทองการพิมพ์, ๒๕๑๘), หน้า ๓๒.

พระอภิธรรม^๒ กล่าวถึงการเกิดขึ้นของรูป (รูปสมุฏฐาน) ต้องอาศัยเหตุ ๔ ประการ คือ ๑) กรรมสมุฏฐาน มีกรรมเป็นเหตุ ๒) จิตตสมุฏฐาน มีจิตเป็นเหตุ ๓) ฤคสมุฏฐาน มีฤคเป็นเหตุ และ ๔) อาหารสมุฏฐาน มีอาหารเป็นเหตุ

๑) กรรมสมุฏฐาน คือ กรรมที่เป็นเหตุปัจจัยให้เกิดรูป กรรมนี้หมายถึงการกระทำที่เป็นกุศลและอกุศล ทั้งที่เคยทำมาแล้วในอดีตชาติหรือในชาติปัจจุบัน โดยมีเจตนาหรือความพอใจเป็นแรงผลักดัน ให้เกิดการกระทำทางกาย ทางวาจา และทางใจ ด้วยเหตุนี้จึงเรียกรูปร่างกายของสัตว์ทั้งหลายที่เกิดขึ้นจากกรรมนี้ว่า กัมมขรูป ซึ่งมีด้วยกัน ๑๘ ชนิด ดังนี้

- อวินิพโกรูป ๘ คือ รูปที่แยกออกจากกันไม่ได้ เป็นคุณสมบัติพื้นฐานที่มีอยู่ประจำในวัตถุ ได้แก่ ปฐวี(ภาวะแผ่ขยายหรือรองรับ) อาโป(ภาวะเอิบอาบเกาะกุม) เตโช(ภาวะร้อน) วาโย(ภาวะเคลื่อนไหวเคร่งตึง) วัณณะ (สี) คันธะ(กลิ่น) รสะ(รส) และโอชา(อาหารรูป)
- ปสาทรูป ๕ คือ รูปที่เป็นประสาทสำหรับรับอารมณ์ ได้แก่ จักขุ (ตา) โสตร(หู) ฆาน(จมูก) จิวหา(ลิ้น) และกาย
- ภาวรูป ๒ คือ รูปที่เป็นภาวะแห่งเพศ ได้แก่ อิตถินทรีย์ (ความเป็นหญิง) และปรุสินทรีย์ (ความเป็นชาย)
- หทัยรูป ๑ คือ รูปที่คั่งแห่งใจ หรือหัวใจ
- ชีวีตรูป ๑ คือ รูปที่เป็นชีวีต
- ปริงเฉทรูป ๑ คือ รูปที่กำหนดเทศะ

๒) จิตตสมุฏฐาน คือ จิตที่เป็นเหตุปัจจัยให้เกิดรูป หมายความว่า การที่สัตว์ทั้งหลายแสดงการเคลื่อนไหวกาย มีการยืน เดิน นั่ง นอน ตลอดถึงการพูด เป็นต้น อาการเหล่านี้จะปรากฏและดำรงได้ ต้องอาศัยจิตเป็นปัจจัย จึงเรียกรูปที่เกิดจากจิตเป็นเหตุนี้ว่า จิตตขรูป และมีด้วยกัน ๑๕ รูป คือ

- อวินิพโกรูป ๘
- สัททรูป ๑ คือ รูปที่เป็นเสียง

^๒ พระอภิธรรมัตถสังคหะ (แปลร้อยอย่างพิสดาร), พิมพ์เป็นธรรมเนียมบรรณาธิการในงานฉนุปนกิจศพนางนุญรอก ไทณียุ ๗ ฉนุปนศอนคัฐศนารวคศเรศ ๒๕ ร่มวาคม ๒๕๑๕, โคช มหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, หนา ๑๕๖.

- ปริจเฉทรูป ๑
- วิญญูติรูป ๒ คือ รูปที่แสดงการเคลื่อนไหวให้ความหมาย ได้แก่ ภายวิญญูติ (การเคลื่อนไหวให้ความหมายด้วยกาย) และวจวิญญูติ (การเคลื่อนไหวให้ความหมายด้วยวาจา)
- วิการรูป ๓ คือ รูปที่แสดงอาการคัดแปลงทำให้แปลกให้พิเศษได้ ได้แก่ สหุตา (ความเบา) มุทุตา (ความอ่อนสละวย) และกัมมันญญตา (ความควรแก่การงาน)

๓) อุตฺตสมุฏฐาน หมายถึงอุณหภูมิจึงร้อนหรือความเย็น ซึ่งมีอยู่ทั่วไปทั้งภายในและภายนอกของสิ่งมีชีวิตทั้งหลาย และเรียกรูปที่จากอุตฺตสมุฏฐานว่า อุตฺตรรูป ซึ่งด้วยกัน ๑๓ รูป คือ

- อวินิพโกครูป ๘
- สัททรูป ๑
- ปริจเฉทรูป ๑
- วิการรูป ๓

๔) อาหารสมุฏฐาน หมายความว่า อาหารเป็นเหตุปัจจัยให้เกิดรูป และเรียกรูปที่เกิดจากอาหารว่า อาหารรูป ซึ่งมีอยู่ในอาหารทุกชนิดที่กินหรือฉีดยาเข้าไปทางเส้นเลือด และมีด้วยกัน ๑๒ รูป คือ

- อวินิพโกครูป ๘
- ปริจเฉทรูป ๑
- วิการรูป ๓^{*}

การที่จำแนกส่วนย่อยต่าง ๆ ของ กัมมรูป จิตตรูป อุตฺตรรูป และอาหารรูปนี้ เพื่อต้องการแสดงให้เห็นว่า รูปบางอย่างเกิดเฉพาะในคนและสัตว์เท่านั้น บางอย่างเกิดได้ทั้งคน สัตว์ และสิ่งไม่มีชีวิตอื่น ๆ ตัวอย่างเช่น ปรถรูป ๕, ภาวรูป ๒, หทัยรูป ๑, จีวีตรูป ๑, วิญญูติรูป ๒, วิการรูป ๓ เหล่านี้เกิดได้แต่กับสิ่งที่มีชีวิตเท่านั้น ส่วนรูปที่เหลือสามารถเกิดได้กับ

* พระเทพวิสุทธิกวี (พิจิตร จิตฺตมฺโฆ), จิตฺตวิทยาในพระอภิธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพฯ : มหามกุฏฯ, ๒๕๑๗), หน้า ๘๖ - ๘๘. : พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๘๓, ๘๔.

สิ่งมีชีวิตและสิ่งที่ไม่มีชีวิต เช่น เสียง (สัทรูป) พุดหรือเสียงสัตว์ร้องนั้น มีสมุฏฐานได้ ๒ อย่าง คือ จิตตสมุฏฐาน และอุตตสมุฏฐาน แต่ถ้าเป็นเสียงฟ้าร้อง ลมพัด น้ำไหล ไบไม้ไหว เสียงรด เรือ ระฆัง เหล่านี้เป็นต้น จะมีเพียงอุตตเป็นสมุฏฐานอย่างเดียว^๔

เมื่อมีเหตุปัจจัยพร้อม ๔ ประการนี้ รูปจึงเกิดมีขึ้น โดยทำให้สัตว์ไปเกิดในโยนทั้ง ๔^๕ คือ ๑) ไปเกิดในครรภ์ (ขลาปุระ) ได้แก่นุญช และสัตว์เดรัจฉาน ๒) เกิดในไข่ (อณฺฑะ) เช่น ไก่ นก กา ๓) เกิดในโคลที่ขึ้นและ (สังเสหระ) เช่น เชื้อโรค หนอนต่าง ๆ และ ๔) เกิดโดยทันที (โอปปาติกะ) เช่น เทวดา เปต อสุรกาย เป็นต้น

สำหรับการเกิดขึ้นของชีวิตมนุษย์นี้ต้องอาศัยมดลูกของมารดาเป็นแดนเกิด (ขลาปุระโยนิ) พระพุทธเจ้าทรงอธิบายไว้ใน มหาคัมภีร์สังขยสูตร ว่า^๖ เมื่อปัจจัยทั้ง ๓ อันได้แก่ ๑) การที่บิดามารดาอยู่รวมกัน ๒) มารดามีระดู และ ๓) คันธัพพะหรือสัตว์ผู้จะเข้ามาเกิดในครรภ์นั้นปรากฏขึ้น (ปฏิสนธิวิญญาน)^๗ จึงถือได้ว่าชีวิตในครรภ์อุบัติขึ้นแล้ว

องค์ประกอบทั้ง ๓ ที่กล่าวมานี้จะต้องประจวบพร้อมในเวลาเดียวกัน คือขณะที่มารดาบิดามีเพศสัมพันธ์กันนั้นเชื้ออสุจิ (sperm) ของฝ่ายบิดารวมเข้ากับไข่ (ovum) ของฝ่ายมารดา และเป็นช่วงเวลาที่มคันธัพพะ ที่หมายถึงปฏิสนธิวิญญานหรือสัตว์ที่จะมาเกิดลงสู่ครรภ์มารดาคือ ซึ่งในเรื่องของคันธัพพะนี้ พระธรรมปิฎก(ป.อ.ปยุตฺโต) ได้อธิบายไว้ว่า

สัตว์ผู้ไปเกิด ซึ่งตอนนั้นถือได้ว่าอยู่ในภพก่อน วิญญาน หรือจิตสุดท้าย จะมุ่งหน้ามาสู่กำเนิดโดยมี คตินิมิต เป็นตัวนำ อธิบายว่า เวลาคนจะตาย ท่านบอกว่าจะมีกรรมนิมิตอันได้แก่ภาพของกรรม คือประสบการณ์ต่าง ๆ ที่ตนได้กระทำไว้ในอดีตของชีวิตมาฉายให้เห็นพอกรรมนิมิต คือภาพตัวแทนของสิ่งที่ตนได้กระทำมา ผ่านไปแล้ว ก็มีคตินิมิต คือภาพของภพที่ตนจะไปเกิดปรากฏให้เห็น คตินิมิตที่ปรากฏนี้ก็เ็นไปตามกรรม ที่เป็นตัวนำไปเกิด กรรม

^๔ พระอรรถกถาอรรถกถา อัมมาจริยะ, ปรหมัตตอรรถกถา ปริเฉทที่ ๑-๒-๖ จิต เจตสิก รูป นิพพาน, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพฯ :ทิพพิฑูรย์ การพิมพ์, ๒๕๔๐), หน้า ๕๐. : พระมหาทวี จานวโร (อณฺธิสตา), “ปาณาติบาตกับปัญหาจริยธรรมในพุทธปรัชญา” ๑, หน้า ๔๕.

^๕ ม.ญ.(แปล) ๑๒/๑๕๒/๑๕๑-๑๕๒. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๕.

^๖ ม.ญ.(แปล) ๑๒/๔๐๘/๔๔๓-๔๔๔. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๕.

^๗ ม.ญ.อ. ๒/ ๔๐๘/ ๒๑๘. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๑.

นั้นแสดงออกโดยมีคตินิมิตเป็นเครื่องหมาย แล้วกรรมก็เป็นตัวชักพาไป วิญญาณเก่าดับไป
วิญญาณใหม่เกิดขึ้นสืบต่อกรรมที่สะสมไว้และวิญญาณนั้นชื่อว่าเป็น คัมภีระ^๕

สัตว์ดังกล่าวนี้ จึงหมายเอาปฏิสนธิวิญญาณที่สืบเนื่องมาจากจุติวิญญาณของสัตว์ที่ถึงแก่
กรรม^๖ ดังหลักฐานเมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้าตรัสถามกับพระอานนท์ไว้ใน มหานิทานสูตร ว่า

อานนท์ ข้อที่เรากล่าวเช่นนั้นว่า “เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย
นามรูปจึงมี” เธอพึงทราบเหตุผลที่วิญญาณเป็นปัจจัย นามรูปจึงมี ดัง
ต่อไปนี้ ก็ถ้าวิญญาณจักไม่หยั่งลงในท้องมารคา นามรูปจะก่อตัวขึ้น
ในท้องมารคาได้หรือ

ท่านพระอานนท์ทูลตอบว่า “ไม่ได้เลย พระพุทธเจ้าข้า”

พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า “ก็ถ้าวิญญาณหยั่งลงในท้อง
มารคาแล้วล่วงเลยไป นามรูปจักบังเกิดขึ้นเพื่อความเป็นอย่างนี้ได้
หรือ”

ท่านพระอานนท์ทูลตอบว่า “ไม่ได้เลย พระพุทธเจ้าข้า”

พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า “ก็ถ้าวิญญาณเด็กชายหรือเด็ก
หญิงผู้เยาว์วัยจักขาดความสืบต่อ นามรูปจักเจริญงอกงามไพบูลย์ได้
หรือ”

ท่านพระอานนท์ทูลตอบว่า “ไม่ได้เลย พระพุทธเจ้าข้า”

พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า “อานนท์ เพราะเหตุ นั้น เหตุ ดัน
เหตุ เหตุเกิด และปัจจัยแห่งนามรูป ก็คือวิญญาณนั่นเอง”^๗

^๕ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), ท่านั่งคัดลอกอย่างไร ?, ใน การแพทย์ยุคใหม่ในพุทธทัศน์,
(กรุงเทพฯ : วีระอรุณการพิมพ์, ๒๕๔๒), หน้า ๑๔๑-๑๔๒.

^๖ ที.ม.อ. ๒/๑๑๕/๑๐๐. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๒.

^๗ ที.ม.(แปล) ๑๐/๑๑๕/๖๕-๖๖. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๕.

ด้วยเหตุนี้ วิญญาณที่ดับในชาติก่อนจึงเรียกว่า “จุติวิญญาณ” และวิญญาณที่เกิดในภพใหม่เรียกว่า “ปฏิสนธิวิญญาณ” จุติวิญญาณกับปฏิสนธิวิญญาณเป็นจิตคนละดวง เมื่อจุติวิญญาณจะดับลงในชาติก่อน ได้ส่งผลบุญหรือบาปออกไปเป็นปัจจัยให้เกิดการปฏิสนธิในชาติใหม่ แต่ปฏิสนธิวิญญาณก็ไม่แตกต่างจากจุติวิญญาณ โดยสิ้นเชิง ทั้งนี้เพราะผลบุญหรือบาปที่จิต (วิญญาณ) ส่งมา ได้เป็นพลังผลักดันให้เกิดปฏิสนธิวิญญาณนี้ขึ้น ดังนั้นปฏิสนธิวิญญาณจึงได้รับมรดกทุกอย่างจากจุติวิญญาณ ผลกรรมที่ทำไว้แต่ชาติก่อนไม่ได้ดับสูญไปพร้อมกับการดับของจุติวิญญาณ ทั้งนี้เพราะผลกรรมเหล่านั้นได้ข้ามไปสถิตอยู่ในปฏิสนธิวิญญาณที่เพิ่งเกิดใหม่^{๖๖}

เพราะฉะนั้น จุลเริ่มต้นของชีวิตย่อมเกิดขึ้นนับแต่วินาทีแรกที่ยอดครรภ์ประกอบทั้ง ๓ คือ มารดาบิดาร่วมกัน ๑ และมารดาอยู่ในระยะที่มีไข่สุก ๑ อีกทั้งมีคันธัพพะเข้าไปตั้งอยู่ ๑ พระพุทธศาสนาถือว่าเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์แล้ว

๒.๑.๒. ชีวิตในครรภ์

เมื่อวิญญาณเข้าถือปฏิสนธิในไข่ที่ผสมเชื้อไว้แล้ว ชีวิตมนุษย์จึงได้ถือกำเนิดขึ้น และชีวิตในครรภ์ก็เริ่มมีวิวัฒนาการขึ้นเป็นลำดับ ๆ ดังที่ปรากฏใน อินทกสูตร ว่า

รูปนี้เป็นกละก่อน
จากกละเกิดเป็นอัมพุทะ
จากอัมพุทะเกิดเป็นเปสี (ชิ้นเนื้อเล็ก)
จากเปสีเกิดเป็นฉนะ (เป็นก้อน)
จากฉนะเกิดเป็นปุม ๕ ปุม ค่อยจากนั้น
ผม ขนและเล็บ จึงเกิดขึ้น^{๖๗}

^{๖๖} พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), พุทธศาสนากับปรัชญา, หน้า ๑๑๘ - ๑๑๙. อ้างใน พระสมุทฺธ ธารมฺโม (ทาทอง), “การศึกษาเปรียบเทียบปัญหาจริยธรรมเรื่องการทำแท้ง”, หน้า ๔๕.

^{๖๗} ส.ส. (แปล) ๑๕/ ๒๓๕/๓๓๗. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๔.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ^{๓๓} ได้อธิบายถึงลำดับการเกิดขึ้นของชีวิต ที่เป็นระยะ ๆ ในแต่ละช่วง ช่วงละเจ็ดวัน ๆ ว่า ลำดับแรกเป็นกลละ (กลล) ก่อน กลละ เป็นศัพท์เฉพาะซึ่งมีความหมายเกี่ยวกับชีวิต มีลักษณะเป็นเมือกใส เป็นหยดที่เล็กมาก อุปมาเหมือนเอาขนจามรี ซึ่งเป็นขนที่มีความละเอียดมากมาเส้นหนึ่ง จุ่มน้ำมันงาแล้วสลัดเจ็ดครั้ง และที่เหลือติดอยู่นั้นคือขนาดของกลละ กลละหมายถึงชีวิตในฝ่ายรูปธรรม ซึ่งกำเนิดในเจ็ดวันแรก ต่อจากกลละนี้ไปในสัปดาห์ที่สองจะเป็น อัพพุทะ

อัพพุทะ คือ น้ำขึ้นหรือเมือกขึ้น ต่อจากนั้นในสัปดาห์ที่ ๓ จะเป็น เพลิ คือเป็นขึ้นเนื้อ จากนั้นในสัปดาห์ที่ ๔ จะเป็นก้อน เรียกว่า ฆนะ สัปดาห์ที่ ๕ จะเหมือนกับมีส่วนงอกออกมา เป็นปุ่มห้าปุ่ม เรียกว่า ปิณฺณสาธา และหลังจากนั้นก็จะมีผมมีขนมีเล็บเกิดขึ้นต่อไป

ในพระอรรถกถาสารัตถปกาสินี ^{๓๔} ได้ขยายความเพิ่มเติมไว้ว่า ระยะแรกที่เป็นกลละนั้น หมายความว่าสัตว์ที่เกิดในครรภ์มารดา อวัยวะทุกส่วนมิใช่เกิดพร้อมกันทีเดียว แต่จะค่อย ๆ วิวัฒนาการขึ้นตามลำดับ อย่างที่กล่าวมา และฎีกาอภิธานัตถวิภาวินี ^{๓๕} อธิบายเสริมว่า “กลละ” นั้น มีเค้าโครงของกายภาพอยู่แล้ว ๓ อย่าง คือ กายทสกะ (โครงสร้างทางร่างกาย) วัตถุทสกะ (โครงสร้างทางสมอง) และ ภาวทสกะ (โครงสร้างกำหนดเพศ) โครงสร้างทั้ง ๓ นี้ปรากฏรวมอยู่แล้วใน กลละ และอรรถกถาได้อธิบายลำดับการวิวัฒนาการของชีวิตในครรภ์ ดังนี้

สัปดาห์แรก - สัปดาห์ที่ ๒ คือเป็นกลละได้ ๗ วัน กลละนั้นจะวิวัฒนาการเป็นน้ำขุ่นขึ้น มีสีคล้ายน้ำล้างเนื้อ เรียกว่า “อัพพุทะ”

สัปดาห์ที่ ๓ จากน้ำขุ่นขึ้นมาเป็นขึ้นเนื้อ คือเป็นอัพพุทะได้ ๗ วัน จะวิวัฒนาการแข็งตัวเป็นขึ้นเนื้อสีแดง มีลักษณะคล้ายเนื้อแดงโมบด

สัปดาห์ที่ ๔ จากขึ้นเนื้อมาเป็นก้อนเนื้อ ครั้นเป็นขึ้นเนื้อได้ ๗ วัน ขึ้นเนื้อนั้นจะวิวัฒนาการแข็งตัวขึ้นอีกเป็นก้อนเนื้อ ทรงกลมคล้ายไข่ไก่

สัปดาห์ที่ ๕ (วันที่ ๒๘ นับจากวันถือปฏิสนธิ) จากก้อนเนื้อก็เกิดสาธา ก้อนเนื้อนั้นจะเกิดปุ่ม ๕ ปุ่ม เรียกว่า “ปิณฺณสาธา” ปุ่ม ๕ ปุ่มนี้ ภายใน ๗ วันนั้น ก็วิวัฒนาการขึ้นเป็นมือ ๒ ข้าง เท้า ๒ ข้าง และศรีษะ

^{๓๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), ทำแท้งคัดสนใจอย่างไร, หน้า ๑๔๓.

^{๓๔} ศ.ศ.อ. ๑/๒๓๕/๒๔๔ - ๒๔๕. ฉบับมหาวิทยาลัยมหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๒.

^{๓๕} ศก.ท. ๒๔๔ - ๒๔๗, ๔๐๕ - ๔๐๖. ฉบับมหาวิทยาลัยมหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๔๒.

สัปดาห์ที่ ๖ (วันที่ ๓๖) เกิดเค้าโครงตา (จักขุทสกะ)

สัปดาห์ที่ ๗ (วันที่ ๔๓) เกิดเค้าโครงหู (โศตทสกะ)

ผ่านไปอีก ๗ สัปดาห์ จึงเกิดเค้าโครงจมูก (ฆานทสกะ) และ

อีก ๗ สัปดาห์ต่อมาจึงเกิดเค้าโครงลิ้น (ชีวนทสกะ)

รวมเวลาแต่แรกถือปฏิสนธิจนกระทั่งถึงเวลาเกิดอวัยวะ คือ ตา หู จมูก ลิ้น ทั้งสิ้น ๕ สัปดาห์ (๖๓ วัน)

จากสัปดาห์ที่ ๕ ไปถึงสัปดาห์ที่ ๔๒ อกาพยพต่าง ๆ เกิดขึ้น คือ ผม ขน เล็บ หน้ เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ม้าม หัวใจ ตับ พังผืด ไต ปอด ไข้ใหญ่ ไข้เล็ก (อาหารใหม่ อาหารเก่า) ในขณะที่อกาพยพต่าง ๆ เกิดขึ้นอยู่นั้น ส่วนต่าง ๆ ของร่างกายก็เกิดขึ้นด้วยพร้อม กัน ดังนี้

ส่วนที่เป็นของเหลว (ฮาโปธาตุ) ได้แก่ น้ำดี เสลด หนอง เลือด เหงื่อ มันทัน น้ำตา เพลว มัน น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ ปัสสาวะ

ส่วนที่เป็นพลังงาน (เตโชธาตุ) ได้แก่ ไฟธาตุทำร่างกายให้อบอุ่น ซึ่งต่อไปจะแปรสภาพ เป็นไปย่อยอาหาร ไฟทำร่างกายให้ทรุดโทรม ไฟทำร่างกายให้กระวนกระวาย (เช่น ร้อนใน)

ส่วนที่เป็นก๊าซ (วาโยธาตุ) ได้แก่ ลมพัดชานไป ลมพัดขึ้นเบื้องบน ลมพัดลงเบื้องต่ำ ลมในท้อง ลมในไส้ ลมพัดไปมาตามตัว ซึ่งต่อไปจะแปรสภาพเป็นลมหายใจ

นอกจากนี้แล้ว พระพุทธเจ้ายังตรัสถึงการดำรงอยู่ของชีวิตในครรภ์ของมารดาไว้ใน อินทกสูตรว่า มารดาบริโภคอาหารอย่างไร ชีวิตที่อยู่ในครรภ์ก็รับอาหารนั้นเช่นเดียวกัน ซึ่งพระ อรรถกถาจารย์^{๑๖} ได้อธิบายเพิ่มเติมว่า สัตว์ที่อยู่ในครรภ์มารดาบริโภคอาหารทางก้นสะดือ (สายรก - นาภีโต อุฏฐจิตนาโ) คือ ก้นสะดือจะคิดเป็นอันเดียวกันกับแผ่นท้องของมารดา ก้น สะเดื่อนั้นมีลักษณะเป็นรูพรุน ข้างในคล้ายกันบัว รสอาหารที่มารดาบริโภคเข้าไปแล้ว ก็จะแผ่ ชานเข้าไปทางก้นสะดือ สัตว์ในครรภ์ก็จะเลี้ยงตนเองด้วยรสอาหารนั้น

^{๑๖} ศ.ศ.อ. ๑/๒๓๕/๒๔๕. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๒.

เพราะฉะนั้นมุมมองของพระพุทธศาสนาจะเห็นว่า ความเป็นมนุษย์นั้นเริ่มตั้งแต่วินาทีแรกที่มีการปฏิสนธิของจิต เพราะการปฏิสนธิของจิตดวงแรกเป็นการมีขั้น ๕ ครบถ้วนแล้ว นั่นคือ ความสมบูรณ์ของรูป และนามในวิจิตมนุษย์ โดยเริ่มนับแต่มารคากับบิดาอยู่ร่วมกัน และมารดาอยู่ในช่วงเวลาไข่ตก พร้อมทั้งมีคันธัพพะ หรือสัตว์ผู้มาเกิด หรือปฐมจิต (ฝ่ายนาม) นั้น เป็นการเกิดขึ้นพร้อมกันของจิต(นาม) กับรูป หรือกถารูปที่เป็นหยาดน้ำใส ซึ่งเกิดขึ้นในสัปดาห์ที่หนึ่งในชีวิตช่วงแรกสุด และชีวิตในครรภ์ก็ดำรงอยู่ได้ด้วยสารอาหารที่มารดาบริโภคเข้าไป โดยผ่านทางสายสะดือ เมื่อครบกำหนดเวลา ๙ - ๑๐ เดือน ชีวิตในรูปของทารกจึงถือกำเนิดขึ้น

๒.๒ ชีวิตในทัศนะของวิทยาศาสตร์

๒.๒.๑. จุดเริ่มต้นของชีวิต

นักวิทยาศาสตร์ ได้แก่ นักชีววิทยา นักพันธุศาสตร์ นักวิชาการเหล่านี้มีความเห็นว่า จุดเริ่มต้นของความเป็นมนุษย์นั้น มีตั้งแต่การรวมตัวของน้ำเชื้อสุจิของเพศชาย (sperm) กับ เซลล์ไข่ของเพศหญิง (ovum) เป็นไซโกต (zygote) คือเซลล์ไข่ที่ถูกผสมแล้ว ซึ่งพระพุทธศาสนาเรียกว่า กถละ จากนั้นจะเป็นตัวอ่อน (embryo) มีการแบ่งตัวเจริญเติบโตต่อไปภายใต้สิ่งแวดล้อม และเงื่อนไขที่เหมาะสม เพื่อสามารถดำรงชีวิตอยู่ในธรรมชาติได้ และมีพัฒนาการตามขั้นตอนต่าง ๆ

ทฤษฎีนี้เหมือนกับพระสูตรคำรัสของพระพุทธเจ้าเพียง ๒ หัวข้อเท่านั้น คือ มารคากับบิดาอยู่ร่วมกัน ๑ และมารดาอยู่ในวัยมีระดูหรือในช่วงตกไข่อีก ๑ แต่สิ่งที่นักวิทยาศาสตร์ไม่ได้กล่าวถึงคือ “คันธัพพะ” หรือสัตว์ที่จะมาเกิด อันเป็นเรื่องที่ยากจะพิสูจน์ด้วยเทคโนโลยี

๒.๒.๒. พัฒนาการของตัวอ่อน (embryo)

การปฏิสนธินี้จะเกิดขึ้นภายในท่อนำไข่ แล้วจึงเคลื่อนที่มาฝังตัวที่มดลูก และขณะที่เคลื่อนที่ก็จะมีการแบ่งตัวเรื่อยมา หลังปฏิสนธิประมาณ ๓๖ ชั่วโมง ไซโกต (เอมบริโอในระบะแรกมีเพียงเซลล์เดียว) แบ่งตัวได้เอมบริโอระยะ ๒ เซลล์ เมื่อเวลาผ่านไป ๖๐ และ ๘๐ ชั่วโมง จะได้เอมบริโอระยะ ๔ และ ๘ เซลล์ตามลำดับ ซึ่งสามารถสรุปพัฒนาการของตัวอ่อนได้เป็นระยะ ๆ ดังนี้

เมื่อมาถึงระยะ ๕ วัน หลังจากการปฏิสนธิ กลุ่มเซลล์ของเอ็มบริโอจะเรียงตัวแยกเป็น ๒ กลุ่ม คือ กลุ่มเซลล์ที่เรียงตัวกันชั้นเดียวรอบนอก (โทรโฟบลาสต์ – trophoblast) ซึ่งจะเจริญต่อไปรวมกับเนื้อเยื่อของผนังมดลูกกลายเป็นรก(placenta) อีกกลุ่มหนึ่ง คือ กลุ่มเซลล์ที่อยู่ภายใน (อินเนอร์เซลล์แมส – inner cell mass) เป็นส่วนที่จะเจริญต่อไปเป็นตัวเอ็มบริโอ ซึ่งมีลักษณะเป็นถุงและจะฝังตัวในผนังมดลูก เมื่อเอ็มบริโอเจริญมาได้ประมาณ ๘ วัน กลุ่มเซลล์ที่อยู่ภายในจะมีการเรียงตัวลักษณะเป็นแผ่น (เอ็มบริโอไนคชีลด์ – embryonic shield) เหนือขึ้นไปจะเกิดช่องว่าง ซึ่งภายในมีของเหลว คือ น้ำคร่ำ (amniotic fluid) บรรจุอยู่ เยื่อที่คลุมช่องว่างนี้คือ ถุงน้ำคร่ำ หรือแอมเนียน

การเกิดขึ้นของเนื้อชั้นต่าง ๆ จะเกิดขึ้นเมื่อเอ็มบริโอเคลื่อนที่มาถึงมดลูก (อายุประมาณ ๗ วัน) และเริ่มฝังตัวในผนังมดลูก และแกสตรูเลชันจะเกิดขึ้นทันที (กระบวนการเปลี่ยนแปลงของเอ็มบริโอเพื่อทำให้เกิดเนื้อชั้นต่าง ๆ – gastrulation) กลุ่มเซลล์ภายในจะแยกตัวเป็นเนื้อชั้นในซึ่งเป็นท่อยาว (เอนโดเดิร์ม – endoderm) และเนื้อชั้นนอก (เอพิบลาสต์ – epiblast) เอนโดเดิร์มจะแผ่ตัวเป็นเนื้อชั้นในลักษณะเป็นถุงไข่แดง (yolk sac) จะเป็นจุดเริ่มต้นของระบบย่อยอาหาร เอพิบลาสต์ซึ่งเป็นกลุ่มเซลล์ที่อยู่ด้านบน จะมีการเคลื่อนที่เข้าสู่แนวกลางตัว (พริมีทีฟ สตรีก – primitive streak) และจะมีการม้วนตัวเข้าไปภายใน กลุ่มเซลล์ที่ม้วนตัวเข้าไปเป็นพวกเนื้อชั้นกลาง (มีโซเดิร์ม – mesoderm) ส่วนเนื้อชั้นนอก (เอ็กโทเดิร์ม – ectoderm) หลังจากนั้นจะเกิดอวัยวะต่าง ๆ เช่น ระบบประสาท และเกิดเป็นรูปร่างของเอ็มบริโอหรือตัวอ่อนขึ้น

ระยะ ๑ - ๓ เดือน เอ็มบริโอมีอายุได้ ๒ สัปดาห์ มีความยาวประมาณ ๑.๕ มิลลิเมตร มีการเจริญของเนื้อชั้นใน เนื้อชั้นกลาง และเนื้อชั้นนอก ในสัปดาห์ที่ ๓ ความยาวของเอ็มบริโอเป็น ๒.๕ มิลลิเมตร และเริ่มปรากฏร่องรอยของระบบอวัยวะเกิดขึ้น ซึ่งได้แก่ ระบบประสาท หัวใจเห็นเป็นท่อ เริ่มเดินเป็นจังหวะ การเดินของหัวใจนี้ดำเนินเรื่อยไปจนกระทั่งสิ้นอายุขัย อวัยวะรับสัมผัสที่ปรากฏในระยะนี้ได้แก่ ตา

เมื่อเอ็มบริโอมีอายุได้ ๑ เดือน ความยาวจะเพิ่มขึ้นเป็น ๕ มิลลิเมตร ในระยะนี้ท่อประสาทจะเป็นท่อปิด รูปร่างของเอ็มบริโอจะเป็นรูปตัวซี (C) และจะมีการเกิดขึ้นของกล้ามเนื้อ กระดูก และเนื้อเยื่อเกี่ยวพันชนิดต่าง ๆ ในระยะนี้หัวใจเจริญมากขึ้น

ระหว่างเดือนที่ ๒ เอ็มบริโอเริ่มมีอวัยวะต่าง ๆ เจริญเพิ่มมากขึ้น เช่น อวัยวะสืบพันธุ์ ถุงน้ำดี ตับอ่อน คลอดจนแขน ขา และเมื่อสิ้นเดือนที่ ๒ อวัยวะต่าง ๆ จะเกิดขึ้นครบขนาดของเอ็มบริโอเป็น ๓ เซนติเมตร ตอนนี้มีลักษณะต่าง ๆ เหมือนคน หัวมีขนาดใหญ่เมื่อเทียบกับส่วนอื่น ๆ ของร่างกาย

ระหว่างเดือนที่ ๑ หลังจากที่เอมบริโอมีอายุได้ ๒ เดือนแล้ว จะเปลี่ยนไปเรียกว่า ฟีตัส (fetus) เริ่มมีการเคลื่อนไหวนั่นส่วนแขน ส่วนขา อวัยวะหายใจเริ่มปรากฏ แต่ยังไม่ทำหน้าที่ในการเจริญขึ้นนี้สามารถแยกเพศได้แล้ว พอถึงปลายเดือน ฟีตัสมีขนาดยาวประมาณ ๕ เซนติเมตร น้ำหนักประมาณ ๑๕ กรัม ปรากฏเห็นรอยนิ้วมือนิ้วเท้า และสามารถกลืนของเหลวที่อยู่ในถุงน้ำคร่ำได้ ระบบขับถ่ายเจริญอย่างรวดเร็ว การแลกเปลี่ยนของเสียจะผ่านไปทางสายรก

ระหว่างเดือนที่ ๔ ฟีตัสมีขนาดยาวประมาณ ๑๔ เซนติเมตร น้ำหนักประมาณ ๑๑๕ กรัม การเคลื่อนไหวของฟีตัสเพิ่มมากขึ้น มีการเจริญของกระดูกแข็ง ท้วร่างกายมีไขปกคลุม

ระหว่างเดือนที่ ๕ ขนาดของฟีตัสเพิ่มเป็น ๒๐ เซนติเมตร น้ำหนักประมาณ ๒๕๐ กรัม ตามลำตัวมีขนอ่อน ๆ เกิดขึ้น หัวใจเต้นประมาณ ๑๒๐ - ๑๖๐ ครั้ง/นาที (หากคลอดในช่วงปลายเดือนนี้ ฟีตัสจะไม่รอดชีวิต)

ระหว่างเดือนที่ ๖ ขนาดของฟีตัสเพิ่มเป็น ๓๐ - ๖๐ เซนติเมตร น้ำหนักประมาณ ๖๘๐ กรัม (หากคลอดตอนนี้และนำไปเลี้ยงไว้ในตู้อบ มีเครื่องช่วยหายใจ อาจเลี้ยงรอดชีวิต) ลักษณะของฟีตัสตอนนี้มีผิวหยาบขรุขระสีชมพู ฟันมีการสร้างส่วนที่เป็นรอย (เดนติน - dentine) มีไขคลุมตัวมาก ในลำไส้มีสารสีเขียว ๆ ซึ่งเกิดจากเซลล์ที่ตายแล้ว และน้ำดีเรียกว่า มีโคเนียม (meconium) ซึ่งจะปรากฏอยู่จนกระทั่งเวลาคลอด

การเจริญระยะ ๖ - ๘ เดือน ถือเป็นช่วงสามเดือนสุดท้ายของการตั้งครรภ์ ฟีตัสมีการเติบโตเพิ่มมากขึ้น เนื่องจากการสะสมไขมัน ขนาดและน้ำหนักเป็น ๒ เท่าของฟีตัสที่มีอายุ ๔ - ๕ เดือน ระยะนี้เป็นระยะที่ระบบประสาทมีการพัฒนามาก

เมื่อฟีตัสเจริญมาจนถึงเดือนที่ ๘ จะได้รับภูมิคุ้มกัน (แอนติบอดี - antibody) จากตัวแม่ อัตราการเติบโตในเดือนสุดท้ายของการตั้งครรภ์จะน้อยกว่าอัตราการเติบโตในช่วงแรก ๆ ของการตั้งครรภ์ และเมื่อฟีตัสเจริญมาครบกำหนด ซึ่งกินระยะเวลาประมาณ ๒๖๖ วันหลังจากที่มีการปฏิสนธิ จะครบกำหนดที่จะคลอดออกมาสู่โลกภายนอก ซึ่งระยะเวลาดังกล่าวนี้จะใกล้เคียงกับชีวิตในครรภ์มารดาตามทฤษฎีของพระพุทธเจ้า คือ อยู่ในท้องมารดา ๔๒ สัปดาห์ หรือ ๑๐ เดือน หรือ ๒๘๔ วัน (ต่างกันเพียง ๒๔ วัน)^{๓๑}

^{๓๑} คณะอนุกรรมการปรับปรุงหลักสูตรวิทยาศาสตร สาขาวิชาชีววิทยา, ชีววิทยา, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพฯ : ชวนพิมพ์, ๒๕๓๐), หน้า ๓๔๒-๓๔๖.

หากพิจารณาชีวิต กำเนิด และการวิวัฒนาการของชีวิตมนุษย์ในครรภ์ จากทัศนะของนักวิทยาศาสตร์ จะเห็นว่ามีความใกล้เคียงกับทฤษฎีเรื่องชีวิตของพระพุทธเจ้า ซึ่งในบางแง่มุมนั้นมีความลุ่มลึกและไปไกลกว่า ที่วิทยาศาสตร์จะค้นพบ

๒.๒.๓. พัฒนาการของชีวิตหลังถือกำเนิด

เมื่อถือกำเนิดเกิดขึ้นมาสู่โลก ชีวิตจะเริ่มพัฒนาการ (development) คือเริ่มกระบวนการที่จะเปลี่ยนแปลงไปสู่สภาวะทางด้านหน้าที่ ตลอดจนการปรับรับกับภาวะแวดล้อมต่าง (adaptation) ซึ่งได้แก่

๑. พัฒนาการทางร่างกาย (Physical development) จะเริ่มตั้งแต่การจำแนกชนิดเนื้อเยื่อของทารกในครรภ์จนเป็นอวัยวะที่ทำหน้าที่ต่าง ๆ ได้อย่างสมบูรณ์ หรือต่อมาจะมีการสร้างฮอร์โมนในเพศชายและเพศหญิงเพิ่มขึ้นเมื่อเข้าสู่วัยรุ่น หรือการที่ร่างกายสร้างภูมิคุ้มกันภายหลังที่ได้รับวัคซีนป้องกันโรค เป็นตัวอย่างของการปรับรับกับสภาวะแวดล้อมเป็นต้น

๒. พัฒนาการทางสมองและสติปัญญา (Mental and intellectual development) ซึ่งเกี่ยวข้องโดยตรงกับการทำหน้าที่ของสมอง มีการแสดงออกในรูปของพฤติกรรมต่าง ๆ เช่น การเคลื่อนไหว การนั่ง การยืน การเดิน การใช้มือ และนิ้วหยิบจับวัตถุต่าง ๆ หรือการพูด เป็นต้น

๓. พัฒนาการทางอารมณ์และบุคลิกภาพ (Emotional and Personality development) ซึ่งเป็นรากฐานต่อการที่บุคคลจะสามารถปรับตนให้อยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุขหรือไม่

การเจริญเติบโตและพัฒนาการทางกาย ที่เริ่มมาตั้งแต่ปฏิสนธิเรื่อยไปจนตลอดชีวิตนี้ จะเป็นไปพร้อมกันกับพัฒนาการทางทักษะ สติปัญญาและอารมณ์ ภายใต้อิทธิพลของพันธุกรรมและสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ โดยมีความแตกต่างกันอยู่บ้างในระหว่างเพศชายและหญิง^{๔๔}

^{๔๔} ฐานิต อิศรเสนา ณ อยุธยา,รศ.พญ., การเจริญเติบโตและพัฒนาการของเด็ก, โครงการส่งเสริมการศึกษาแพทย์สำหรับชาวชนบท, ๒๕๒๕, หน้า ๕.

พระพุทธศาสนากล่าวถึงวิถุญะของชีวิตว่าขึ้นอยู่กับ กรรม การที่มนุษย์อยู่ด้วย สัญชาตญาณ คือมีการหายใจ การกิน การถ่าย การเจริญเติบโต เคลื่อนไหว และสืบพันธุ์นี้ ถ้วนแต่เป็นเหตุให้เกิดการกระทำหรือกรรมขึ้นทั้งสิ้น เพียงแต่จะเป็นกรรมในฝ่ายดี หรือชั่วเท่านั้น และสิ่งที่เป็นปัจจัยให้กับชีวิตนั้นมี ๔ อย่าง คือ กรรม จิต ฤๅ และอาหาร

นั่นคือ การเกิดขึ้นของชีวิตต้องอาศัย กรรม คือการกระทำด้วยสัญชาตญาณหรือ ด้วยเจตนา อันมีคัมภีร์เป็นคัมภีร์ ต้องอาศัย จิต คือความรู้สึกนึกคิด ต้องอาศัย ฤๅ คือความร้อน หรือความอบอุ่นของร่างกายทั้งภายในและภายนอก ภายในเพื่อเผาผลาญอาหารที่รับประทานเข้าไปให้กลายเป็นพลังงาน ภายนอกได้แก่คลื่นฟ้าอากาศและแสงอาทิตย์ อันพลังงานในชั้นต้นนี้จะ ทำให้ชีวิตอยู่ต่อไปได้ และสุดท้ายต้องอาศัย อาหาร เป็นสิ่งยังชีวิตให้เจริญเติบโตและสร้างพลังงานให้ชีวิตดำเนินสืบไปได้ ด้วยเหตุนี้ปัจจัย ๔ กล่าวมา จึงตั้งจำเป็นและสำคัญต่อชีวิตมนุษย์

เพราะฉะนั้นชีวิตที่ถือกำเนิดเป็นทารก ที่รู้เพียงการกิน นอน ขับถ่าย จากนั้นเข้าสู่ชีวิต วัยเด็ก มีความรู้ความเข้าใจขึ้นบ้าง ผู้ชีวิตในวัยรุ่น ที่เริ่มมีความรู้และสติปัญญาเพิ่มขึ้นเป็นลำดับ เมื่อเข้าสู่วัยผู้ใหญ่ที่มีความคิดอ่านรอบคอบตามประสบการณ์ของชีวิต จากนั้นชีวิตเริ่มเข้าสู่ วัยชรา ร่างกายและสติปัญญาเริ่มเสื่อมถอย และที่สุดของชีวิตมนุษย์คือความตาย

๒.๓. ความตายในทัศนะของพระพุทธศาสนา

ทุกสิ่งเมื่อมีการเริ่มต้นย่อมต้องมีการสิ้นสุดเป็นธรรมดา ธรรมชาติของสิ่งต่าง ๆ นั้น ย่อมมีการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไปในที่สุด ชีวิตมนุษย์ก็ไม่อาจหลีกเลี่ยงหนีสถานะของธรรมชาติดังกล่าวได้ สถานะดังกล่าวนี้ย่อมนำความเศร้าโศกเสียใจ ความหดหู่ใจ ความบีบคั้นอารมณ์มาสู่คน โกลีชีวิต นั่นคือ “ความตาย”

ชีวิตและความตายนี้ เป็นสถานะที่ไม่สามารถกำหนดรู้ได้ว่าจะเกิดเมื่อใด ดังเช่นที่ปรากฏ ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ว่า “...ธรรม ๕ ประการนี้ คือ ชีวิต พยาธิ กาล สถานที่ทอดร่าง และคติ ของสัตว์ทั้งหลายในชีวิโลก ไม่มีนิมิต รู้ไม่ได้...”^๑ นั่นเพราะไม่มีเครื่องหมายบ่งบอกถึงระยะเวลาของชีวิต เพราะไม่สามารถที่จะกำหนดได้ว่าจะมีชีวิตยาวนานเท่าใด ซึ่งอาจตายได้ภายใน

^๑ พระพุทธโฆษาจารย์ , วิสุทธิมรรค ภาค ๒, พิมพ์ครั้งที่ ๑ , แปลโดย มหามกุฏราชวิทยาลัย, (กรุงเทพฯ : มหามกุฏฯ, ๒๕๓๖), หน้า ๑๘.

สัปดาห์แรกของการตั้งครรภ์ ภายในสัปดาห์ที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔ หรือหลังคลอดแล้ว ซึ่งจะเป็นเวลาใดก็ได้ทั้งนั้น ภายในร้อยหรือกว่าร้อยปี ไม่ทราบว่าจะเจ็บป่วยได้เมื่อใด เพราะความเป็นปุขชนไม่มีญาณ (ความรู้) ภายใน จึงไม่สามารถจะกำหนดรู้ได้ว่า จะตายด้วยโรคอะไร ไม่มีเครื่องหมายบอกเวลาว่าจะตายเวลาใด จะเป็นเวลาเช้า กลางวัน หรือเวลาไหนที่แน่นอน ไม่ทราบถึงที่ทอดกายว่าร่างกายนี้จะนอนทับกับพื้นดิน ณ ที่ใด และยิ่งปุขชนย่อมจะไม่ทราบได้เลยว่า เมื่อตายแล้วจะไปบังเกิดในภพภูมิใด

ชีวิตมนุษย์หรืออายุขัยของคนเรานั้นสั้น กล่าวคือ ผู้ที่มีอายุยืนจะมีอายุเกิน ๑๐๐ ปีขึ้นไป ไม่มากนัก แต่ส่วนใหญ่จะน้อยกว่า ๑๐๐ ปี ดังที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ใน กุหุฏฐกสูตรคณิศรเทศ ว่า

ภิกษุทั้งหลาย อายุของมนุษย์น้อย จำต้องไปสู่ปรโลก ต้องประสบความตายที่เข้าใจกันอยู่ ควรทำกุศล ประพฤติพรหมจรรย์ ผู้ที่เกิดมาแล้วไม่ตายไม่มี ภิกษุทั้งหลาย ผู้ใดมีชีวิตยืนนาน ผู้นั้นก็อยู่ได้เพียง ๑๐๐ ปี หรืออยู่ได้เกินกว่านั้น ก็มีน้อย^{๒๐}

เหตุที่พระพุทธองค์ตรัสว่าชีวิตมีอยู่น้อยนั้น เพราะมีเหตุ ๒ ประการ คือ ประการแรกชีวิตน้อยเพราะดำรงอยู่ชั่วเวลาเพียงเล็กน้อย และประการที่สองชีวิตน้อยเพราะมีคุณค่าเพียงเล็กน้อย^{๒๑}

ชีวิตน้อยเพราะดำรงอยู่ชั่วเวลาเพียงเล็กน้อย หมายถึง ชีวิตที่เป็นอยู่ในขณะนี้ ย่อมมีจิตที่เป็นปัจจุบัน ไม่ใช่จิตที่เป็นอดีตอันล่วงมา และไม่ใช่จิตที่เป็นอนาคตอันยังมาไม่ถึง ขณะเดียวกันจิตที่เป็นปัจจุบันนี้ ก็เป็นเพียงชั่วเวลาที่รวดเร็วและตั้งอยู่ไม่นาน เปรียบเหมือนเมล็ดพันธุ์ผักกาดที่ตั้งอยู่บนปลายเหล็กแหลม อันจะตั้งอยู่ไม่นานก็จะหล่นกลายเป็นอดีต หรือเหมือนสายฟ้าแลบในอากาศเพียงชั่วครู่ หลังจากนั้นจะหายไป

ชีวิตน้อยเพราะมีคุณค่าเพียงเล็กน้อย นั่นคือ ชีวิตของคนเรานั้นต้องอาศัยลมหายใจออก ลมหายใจเข้า ลมหายใจออกและลมหายใจเข้า ต้องอาศัยมหาภูตรูป (ธาตุ ๔ คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ และธาตุลม) โอษฐ์ อาหารที่กลืนกิน ชีวิตเนื่องด้วยวิญญาณ ประกอบกันเข้าเป็นร่างกาย

^{๒๐} พ. ม. (แปล) ๒๕/๕/๕๓. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๕.

^{๒๑} พ. ม. (แปล) ๒๕/๕/๕๑-๕๔. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๕.

ของคนและสัตว์มีชีวิตทั้งหลาย พร้อมกันนี้ สิ่งเหล่านี้ต่างก็ถูกปรุงแต่งด้วยอวิชชา ความไม่รู้ สังขาร ความนึกคิด ตัณหา ความอยาก อุปาทาน ความยึดมั่นถือมั่น และภพอันเป็นเหตุเดิม คือ ภพเดิมอันทำให้เกิดกรรม เหตุที่กล่าวว่ามีภพน้อยนั้น เพราะสิ่งเหล่านี้โดยลำพังตัวมันเองแล้ว จะมีพลังน้อย ไม่นั่นคง แต่อาศัยความสืบทอดกันทำให้ดำเนินอยู่ได้ เมื่อสิ่งหนึ่งเกิดสิ่งหนึ่งก็ดับไป จึงไม่สามารถที่จะต้านทานกันและกันได้ และไม่สามารถเกิดทับหรือซ้อนกันได้ เช่นเราไม่สามารถหายใจเข้าและออกในเวลาเดียวกันได้ เป็นต้น

ถึงแม้ว่าสิ่งเหล่านี้โดยลำพังตัวมันจะไม่มีพลัง แต่เมื่อใดที่ชีวิตขาดสิ่งเหล่านี้เพียงอันใด อันหนึ่ง ชีวิตก็ไม่สามารถดำรงอยู่ได้ เช่น ถ้าหายใจออก แต่ไม่หายใจเข้า ชีวิตก็ถึงแก่ความตาย ถ้าร่างกายขาดธาตุใดธาตุหนึ่ง ร่างกายก็ไม่สามารถดำรงอยู่ได้ ถ้าร่างกายขาดไออุ่น การเผาผลาญอาหารเพื่อให้เกิดพลังงานก็จะไม่มี และถ้าร่างกายขาดวิญญาณ (จิต) ย่อมไม่สามารถประกอบกิจการกระทำใด ๆ ได้เลย เพราะฉะนั้นชีวิตจึงเป็นของน้อยเพราะสิ่งเหล่านี้มีภพน้อย

๒.๓.๑. นิยามของความตาย

ความมีสุขภาพดีไม่มีโรค ย่อมจบลงด้วยความเจ็บไข้ ความเป็นหนุ่ม ย่อมจบลงด้วยความแก่ชรา ทุกท่ายชีวิตทั้งหมดจะสิ้นสุดที่ความตาย โลกทั้งมวลล้วนตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของการเกิด แก่ เจ็บ และตาย ดังพระพุทธโฆสาวาทที่ตรัสประทานพระเจ้าปเสนทิโกศล ว่า

มหาบพิตร คนเกิดมาแล้วที่จะพ้นจากชราและมรณะไม่มีเลย
แม้ขัตติยมหาศาลซึ่งเป็นผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโคะมาก มีทองและเงินมาก
มหาย มีทรัพย์เครื่องปลื้มใจมากมาย มีทรัพย์และธัญชาติมากมาย ก็ไม่พ้นจาก
ชราและมรณะ ^{๒๒}

เพราะฉะนั้นไม่ว่าใคร ฐานะเช่นไร วัยใด เพศใด ต่างหนีภาวะเช่นนี้ไม่พ้น หากควรทำความเข้าใจถึงภาวะแห่งความตายให้ละเอียดถี่ถ้วน ย่อมสามารถเข้าใจชีวิตได้ดียิ่งขึ้น ซึ่งคัมภีร์พระไตรปิฎก ในพระพุทธศาสนาได้ให้คำนิยามถึงความตายไว้ ดังนี้

^{๒๒} ส. ต. (แปล) ๑๕/๑๑๔/๑๓๑. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๕.

✓ ความตาย คือ “...ความจุติ ความเคลื่อนไป ความทำลาย ความหายไป ความตาย กล่าวคือมฤตยู การทำกาละ ความแตกแห่งขันธ ความทอดทิ้งร่างกาย ความขาดสูญแห่งชีวิตินทรีย์ ในหมู่วัตถุนั้น ๆ ของเหล่าสัตว์นั้น ๆ นี้เรียกว่า มรณะ...”^{๒๐}

ซึ่งสามารถอธิบายความหมายของมรณะหรือความตาย ตามนิยามข้างต้นได้ดังนี้

- จุติ (คือจิตที่เคลื่อนออกจากร่างกาย ไปเกิดหรือปฏิสนธิใหม่ ตามผลแห่งกรรม)
- ภาวะที่เคลื่อน (จิต)
- ความทำลาย (แห่งรูป และนาม)
- ความหายไป (แห่งรูป และนาม)
- ความทำกาละ (ความตาย)
- ความแตกไปแห่งขันธ (ทั้ง ๕)
- มฤตยู (ความตาย)
- ความทิ้งซากศพไว้ (เสมือนท่อนไม้ที่ปราศจากเจตนา นั่นคือ อายุ (รูปชีวิตินทรีย์) โอษฐ์ (เดโชธาตุที่เกิดจากกรรม อาศัยอายุดำรงอยู่) และ วิญญาณ (จิต) ละกายนี้ไป จึงเสมือนถูกทอดทิ้ง)
- ความขาดแห่งชีวิตินทรีย์

สำหรับความหมายของคำว่า “ชีวิตินทรีย์” ที่ปรากฏใน คัมภีร์พระอภิธรรม^{๒๑} หมายถึง “...อายุ ความดำรงอยู่ ความเป็นไป กิริยาที่ให้เป็นไป อาการที่สืบเนื่องกัน ความดำเนินไป ความหล่อเลี้ยง ชีวิต...” และในพจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์^{๒๒} ให้ความหมายว่า “...คือ สภาวะที่เป็นใหญ่ในการตามรักษาสหาชาธรรม (ธรรมที่เกิดร่วมด้วย) ดูกน้ำหล่อเลี้ยงคอกบัว เป็นต้น...”

^{๒๐} ที.ม. (แปล) ๑๐/๓๕๐/๓๒๕, ม.ม. (แปล) ๑๒/๕๒, ๔๕๖, ๔๕๗/๘๘, ๔๕๔, ๔๕๕, ม.ร. (แปล) ๑๔/๓๗๓/๓๑๘, พ.ม. (แปล) ๒๕/๔๑/๑๕๐, พ.ป. (แปล) ๓๑/๓๓/๕๐, อภิ.วิ. (แปล) ๓๕/๒๓๖/๒๒๒. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๕.

^{๒๑} อภิ.สง. (แปล) ๓๔/๑๙/๓๐, ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๕.

^{๒๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๕๘.

สหชาตรูปทั้งหลายนี้ ได้แก่ กัมมชรูป จิตตชรูป อุดชรูป อาหารชรูป “กัมมชรูป” หมายถึงกรรม หรือการกระทำที่เกี่ยวกับกาย วาจา ใจ เป็นกุศลบ้าง เป็นอกุศลบ้าง ที่ได้ทำมาแล้วในภพก่อนหรือภพนี้ กัมมชรูปทั้งหลายที่เกิดขึ้นติดต่อกันและตั้งอยู่ได้นั้นก็เพราะมีชีวิตรูปเป็นผู้รักษา ถึงแม้ว่าจะเกิดจากกรรม แต่กรรมไม่ใช่เป็นผู้รักษา เป็นเพียงสมุฏฐาน (เหตุ) ของรูปเท่านั้น จิตเป็นอคิตเหตุที่ล่วงไปแล้วจึงไม่มีอำนาจในการรักษารูปที่เกิดจากตนได้ ขณะที่ “จิตตชรูป” คือพลังงานของจิตที่แสดงออกมาในรูปต่าง ๆ โดยอาศัยอาการของร่างกายแสดงออก เช่น รูปหิวระะ ร้องไห้ ตีใจ เสียใจ การเคลื่อนไหว เป็นต้น “อุดชรูป” ได้แก่ความเย็น ความร้อน ที่อยู่ภายในสัตว์และภายนอกสัตว์ และ “อาหารชรูป” ได้แก่ โภชาที่อยู่ในอาหารต่าง ๆ นั้น ไม่ต้องมีรูปโดยเฉพาะ เป็นผู้รักษาเพื่อให้เกิดขึ้นติดต่อกัน และตั้งอยู่ได้จนถึงอายุของตน เพราะรูปเหล่านี้มีสมุฏฐาน (เหตุ) ของตน ๆ นั้นเป็นผู้รักษา

พระอภิธรรม^{๒๖} ได้แบ่งชีวิตินทรีย์หรือชีวิตรูปเป็น ๒ ชนิด คือ

๑. ชีวิตของรูปธรรม คือ ชีวิตของคน สัตว์ เป็นต้น เรียกว่า รูปชีวิตินทรีย์
๒. ชีวิตของอรูปธรรม คือ ชีวิตของจิตและเจตสิก เรียกว่า อรูปชีวิตินทรีย์

ชีวิตรูปที่เห็นได้ชัด คือการที่รูปร่างกายของคน สัตว์ หรือลำต้นของพืชยังไม่ตาย ยังเป็นอยู่ ยังสามารถรับรู้ความรู้สึกต่าง ๆ ได้ ตลอดถึงสามารถเคลื่อนไหวไปมาได้ ส่วนของอรูปที่เห็นได้ชัดคือ การที่จิต (มโน / วิญญาณ) รวมตัวกันแล้วเกิดเป็นความรู้สึกนึกคิดขึ้นมา ขณะหนึ่ง ๆ แล้วดับไป การรวมตัวจนกระทั่งเกิดเป็นความรู้สึกนึกคิดขึ้นของจิตและเจตสิก ถือว่าเป็นการได้ชีวิต ส่วนการที่ความคิดดับไปถือว่า เป็นการสิ้นชีวิตของอรูป

^{๒๖} อภ.วิ.(แปล) ๓๕/๒๑๙/๑๙๙๙. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๕. : บรรจบ บรรณรุจิ ร.ท., จิต มโน วิญญาณ, หน้า ๑๒๘.

ชีวิตรูปทั้ง ๒ คือ รูปชีวิตินทรีย์ และอรุปรชีวิตินทรีย์นี้มีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกัน ซึ่งบางครั้งการสิ้นชีวิตของคนและสัตว์นั้น ไม่จำเป็นที่ชีวิตรูปทั้ง ๒ จะต้องสิ้นไปพร้อมกัน แต่หากเมื่อรูปชีวิตินทรีย์ขาดหรือดับแล้ว นามชีวิตินทรีย์ก็เป็นอันดับหรือขาดไปด้วย เพราะการเกิดขึ้นสืบต่อกันของนามชีวิตินทรีย์นี้ ย่อมเกี่ยวเนื่องกันกับรูปชีวิตินทรีย์

๒.๓.๒. ลำดับการสิ้นชีวิต

ด้วยเหตุนี้ การเกิดขึ้นของชีวิตนั้นจะต้องประกอบไปด้วย กัมมรูป จิตตรูป อุตฺตรูป และอาหารรูป “กรรม” หมายถึงการกระทำที่แสดงผ่านกาย วาจา และใจ อันเกี่ยวข้องกับเจตนาที่เป็นกุศลหรืออกุศล และเจตนาที่ก่อให้เกิดกัมมรูปขึ้นในสันดานของสัตว์ทั้งหลายทุกขณะของจิตนับตั้งแต่ปฏิสนธิจิตเป็นต้นมา

“จิต” ได้แก่ความรู้ ความคิดนึกและการสังการนี้ ทำให้จิตตรูปเกิดขึ้นในสันดานของสัตว์ทั้งหลายทุกขณะจิตนับตั้งแต่ปฐมภวังค์ “อุตุ” ได้แก่ความเย็น (สีตเตโช) ความร้อน (อุฆเเตโช) ที่อยู่ภายในและภายนอกสัตว์ ทำให้อุตุรูปเกิดขึ้น สำหรับภายในสัตว์ให้เกิดขึ้นทุก ๆ ขณะของจิต นับตั้งแต่จิตินขณะ (ขณะตั้งอยู่) ของปฏิสนธิจิตเป็นต้นมา ส่วนความเย็นและความร้อนที่อยู่ภายนอกสัตว์นั้น เวลาเมื่อรูปปรากฏแล้ว เวลานั้นอุตุรูปก็จะเกิดขึ้นเรื่อยไปไม่ขาดสาย ส่วน “อาหาร” ได้แก่ โภชนาสที่อยู่ในอาหารต่าง ๆ ทำให้อาหารรูปเกิดขึ้นในสันดานของสัตว์ทั้งหลายทุก ๆ ขณะของจิต นับตั้งแต่โอชาของอาหารนั้นแผ่เข้าไปในร่างกายของสัตว์นั้น ๆ เรียบร้อยแล้ว

การที่ร่างกายของมนุษย์และสัตว์ดิริจฉานที่มีรูปร่างลักษณะอวัยวะต่าง ๆ ปรากฏขึ้นได้นั้น เพราะอาศัยกัมมรูปเป็นพื้นก่อน แล้วรูปอื่น ๆ จึงจะช่วยปรับปรุงส่วนต่าง ๆ ให้ชัดเจนขึ้น ถ้าไม่มีกัมมรูปเป็นพื้นรองรับแล้ว ร่างกายของคนและสัตว์นั้น ๆ ก็ไม่ต่างอะไรกับดินไม้ หรือท่อนไม้ และรูปที่เป็นผู้ช่วยปรับปรุงให้รูปร่างลักษณะอวัยวะต่าง ๆ ปรากฏได้ชัดเจนขึ้นนั้น ได้แก่ อุตฺตรูป ๔ อย่าง และอาหารรูป ซึ่งอุตฺตรูปทั้ง ๔ อย่างนั้น ได้แก่^{๒๗}

^{๒๗} พระอรรถกถาจารย์ ธรรมปิฎก, ปรมัตถสัจจะ ปรีเฉทที่ ๑-๒-๖ จิต เจตสิก รูป นิพพาน

๑. กัมมปัจจัยอุตฺตรูป คือ รูปที่เกิดจากอุตฺต โดยมีกรรมเป็นสมุฏฐาน หรือเป็นเหตุ
๒. จิตตปัจจัยอุตฺตรูป คือ รูปที่เกิดจากอุตฺต โดยมีจิตเป็นสมุฏฐาน หรือเป็นเหตุ
๓. อุตฺตปัจจัยอุตฺตรูป คือ รูปที่เกิดจากอุตฺต โดยมีอุตฺตเป็นสมุฏฐาน หรือเป็นเหตุ
๔. อาหารปัจจัยอุตฺตรูป คือ รูปที่เกิดจากอุตฺต โดยมีอาหารเป็นสมุฏฐาน หรือเป็นเหตุ

เพราะฉะนั้น ในร่างกายของมนุษย์และสัตว์วิธินานทั้งหลาย จึงมีอุตฺตรูป ปกคลุมอยู่ทั่วไปหมด และเมื่อสัตว์นั้นตายลง อุตฺตรูปก็ยังคงปรากฏอยู่ตลอดไป ส่วนกัมมรูป และอาหารรูปนั้น ปรากฏอยู่ได้ในระหว่างที่สัตว์ยังมีชีวิตอยู่เท่านั้น เมื่อสัตว์นั้นตายลงแล้ว รูปทั้ง ๒ นี้ก็จะดับสิ้นไปหมด ส่วนจิตตรูปนั้น ไม่สามารถปรากฏขึ้นเองได้ ต้องอาศัยกัมมรูป อุตฺตรูป อาหารรูป เอาทั้ง ๓ นี้เป็นที่ตั้งจึงจะเกิดขึ้นได้ นั่นก็คือ ต้องอาศัยร่างกายของสัตว์เกิดขึ้น ถ้าไม่มีร่างกายจิตตรูปก็ไม่สามารถที่จะขึ้นได้ ^{๒๔}

๒.๓.๒.๑. การดับของกัมมรูป

พระอภิธรรม ^{๒๕} กล่าวถึงการดับของรูปทั้ง ๔ ว่ากัมมรูปจะดับลงก่อน จากนั้นจิตตรูป อาหารรูปและอุตฺตรูปจึงดับตาม และได้อธิบายการดับของกัมมรูปไว้ว่า

^{๒๔} พระคัมภีร์มโหทธิกะ อัมมาจโรชะ, เรื่องคิธวักข, หน้า ๕๓.

^{๒๕} ศงศท. ๔๑ - ๔๒. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๔๒.

๑. เมื่อเวลาใกล้จะตาย ฐิติขณะ (ขณะตั้งอยู่) ของจิตดวงที่ ๑๑^{๓๓} ที่นับจากจุดจิตขึ้นไป กัมมชรูปใหม่ไม่เกิดอีก และกัมมชรูปที่เกิดขึ้นที่อุปาทกขณะ (ขณะเกิด) ของจิตดวงที่ ๑๑ นั้นยังตั้งอยู่ได้จนถึงจุดจิต แล้วดับลงพร้อมกับจุดจิตนั้น อธิบายได้ว่า กัมมชรูปเมื่อเริ่มเกิดตั้งแต่อุปาทกขณะของปฏิสนธิจิตแล้ว ก็เกิดขึ้นติดต่อกันเรื่อย ๆ ไปไม่ขาด

^{๓๓} พระอภิธรรม กล่าวถึงวิธิจิตของปุณณว่ามี ๑๑ ดวงหรือ ๑๑ ขณะ คือ ๑) อตฺตภวังก์ ๒) ภวังกณน ๓) ภวังกุปฺปเดท ๔) ปญฺจทวาราวชเน ๕) ปญฺจวิญญาณ ๖) ตัมปฏิจฉน ๗) ตันตฺริณ ๘) ไวยฐัพพะ ๙-๑๕) ขวณะ ๑๖) ตทาลัมพะ ๑๗) ตทาลัมพะ

“อตฺตภวังก์” คือภวังก์เก่าหรือภวังก์เดิมของจิต

“ภวังกณน” หมายถึงภวังก์จิตเกิดสะท้อนใจตัวขึ้น จิตเตรียมตัวทั้งอารมณเก่า (อตฺตภวังก์) เพื่อจับอารมณใหม่ที่มากระทบ,

“ภวังกุปฺปเดท” หมายถึงจิตคัดกระแสบวังก์เก่า แต่ยังไม่พ้นจากภวังก์

“ปญฺจทวาราวชเน” ทำหน้าที่เป็นนาฬิกาส่งทั้ง ๕ คือ คา-ช-ฌ-ณ-ก (ชกเว้นใจ)

“ปญฺจวิญญาณ” ได้แก่วิญญาณทั้ง ๕ คือ จักขุวิญญาณ โสทวิญญาณ ฆานวิญญาณ จิหวาวิญญาณ กายวิญญาณ ซึ่งมีหน้าที่สักแต่ว่าเห็น สักแต่ว่าได้ยิน สักแต่ว่าได้กลิ่น สักแต่ว่ารู้รส สักแต่ว่ารู้สัมผัสทาง กาย ยังไม่รู้รายละเอียดแจ่มแจ้ง

“ตัมปฏิจฉน” จิตดวงที่ ๖ และดวงที่ ๗ คือ “ตันทฺริณ” ทั้ง ๒ ดวงนี้เป็นจิตที่สืบต่อมาจากปญฺจวิญญาณ เพราะยังเป็นวิบากจิตอยู่ “ตัมปฏิจฉน” คือการรับเอาอารมณส่งต่อให้ “ตันทฺริณ” คือการพิจารณาอารมณ ซึ่งเป็นวิบากจิตที่เป็นได้ทั้งกุศลและอกุศล เมื่อวิบากจิตทั้ง ๓ ดวงนี้ประชุมพร้อมกันแล้วก็จะส่งต่อให้ “ไวยฐัพพะ”

“ไวยฐัพพะจิต” อันเป็นจิตดวงที่ ๘ จึงเป็นตัวตัดสินอารมณแต่คิดลงไปว่าอะไรเป็นอะไร เมื่อจิตตัดสินแล้วก็ส่งไปยัง ขวณะทั้ง ๗ (ดวงที่ ๙-๑๕)

“ขวณะจิต” คือจิตที่เสพยาารมณ รุ้อารมณหรือเคล้าเคลือบกับอารมณหมดทั้ง ๗ ดวง ขวณะแต่ละดวงเกิดขึ้นมาเสพยาารมณที่ยินดีชอบใจ เป็น “โอภะ” เสพยาารมณที่ไม่ชอบใจเป็น “โทสะ” หรือเสพยาารมณที่ไม่ยินดีร้าย เป็น “อุเบกขา” หรือมีเช่นนั้นกับเสพยาารมณยินดีที่เป็นกุศล อันเกิดจากการทำบุญให้ทานเป็นต้น

“ตทาลัมพะ” คือจิตดวงที่ ๑๖ - ๑๗ หมายถึงจิตที่มีหน้าที่เป็นตัวรับอารมณต่อจากขวณะ และทำหน้าที่ยึดหน่วงอารมณจากขวณะที่มีกำลังมาก ถ้าอารมณนั้นมีกำลังอ่อน ตทาลัมพะย่อมจะไม่เกิดขึ้น เพราะไม่จำเป็นต้องรับกำลังของอารมณนั้นมาแต่ประการใด และจากนี้ไปจิตก็จะเข้าสู่ภวังค์อย่างเดิม,

[ดูรายละเอียดใน จุลตรรกโกศล (โกวิท ปัทมะสุนทร), คู่มือการศึกษาวิธิจิตสังคหวิภาค พระอภิธรรมคณฺธสังคหะ ปริฉดทที่ ๔, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (พระนคร : อภิลมวิทท, ๒๕๐๘), : สังคม วรณมิตตร,นท., แนวทางดับทุกข์, หน้า ๑๔๖-๑๔๗]

ตายทุก ๆ ขณะของจิต ตลอดเวลาที่สัตว์นั้นยังมีชีวิตอยู่ จนกระทั่งสัตว์นั้นตายลง และในเวลา
ที่สัตว์นั้นใกล้จะตาย กัมมชรูปเกิดเป็นครั้งสุดท้ายที่อุปาทกขณะของจิตดวงที่ ๑๗ ที่นับถอยหลัง
จากจุดจิตขึ้นไป แล้วก็ไม่เกิดอีกต่อไป ส่วนกัมมชรูปที่เกิดขึ้นเป็นครั้งสุดท้ายนั้น เมื่อมีอายุเทียบ
เท่ากับ ๑๗ ขณะของจิตครบแล้ว ก็ย่อมดับลง ฉะนั้น กัมมชรูปนี้จึงดับลงพร้อม ๆ กันกับจุดจิต

๒. ภายหลังจากกัมมชรูปดับลงแล้ว จิตตชรูป และ
อาหารชรูปก็ดับลง ในพระอภิธรรมกล่าวว่า สำหรับปุณฺณเมื่อตายแล้ว จิตตชรูปยังคงตั้งอยู่ต่อ
ไปได้เล็กน้อย จึงดับลง (ตั้งอยู่ต่อไปได้อีกเท่ากับจิต ๑๖ ดวง ซึ่งเวลาที่ว่าเล็กน้อยนี้ ยังไม่ได้
เท่ากับเศษหนึ่งส่วนร้อยของ ๑ นาฬิก เพราะฉะนั้นเมื่อตายแล้ว จึงอาจกล่าวได้ว่าจิตตชรูปดับไป
พร้อมกันด้วย) ในส่วนของอาหารชรูปนั้น เมื่อจิตตชรูปดับลง อาหารชรูปก็จะดับตามไปด้วย

๓. หลังจากรูปทั้ง ๓ ดับลงแล้ว การเกิดขึ้นติดต่อกันแห่ง
อุตฺตชรูปนั้น เกิดขึ้นตลอดจนถึงตายเป็นซากศพนั้น อธิบายว่า อุตฺตชรูปนี้เกิดขึ้นได้เรื่อย ๆ ตลอด
ไป แม้ว่าสัตว์นั้นจะตายแล้วก็ตาม อุตฺตชรูปก็ยังคงเกิดได้อยู่ ซากศพของสัตว์นั้นก็ยังคงมีอุตฺตชรูป
เกิดอยู่ แม้ซากศพจะกลายเป็นกระดูกหรือขี้เถ้าหรือกลายเป็นดินก็ตาม อุตฺตชรูปยังคงเกิดอยู่เช่น
เดียวกัน เพราะอุตฺตชรูปนี้เกิดได้ตลอดไปจนกระทั่งถึงโลกถูกทำลาย จึงจะดับสิ้นลง (สิ้นความเย็น
ความร้อน)

๒.๓.๓. อารมณฺขณะใกล้ตาย

ขณะเดียวกันเมื่อใกล้จะตายอารมณฺขณะของจิตจะมีวิธิตเกิดขึ้นเรียกว่า “มรณา-
ตฺตณวิธิต” คือวิธิตเกิดใกล้จะตาย จะรับอารมณฺขณครั้งสุดท้ายอันเป็นบุญหรือบาปของบุคคลที่ใกล้ตาย
ซึ่งได้แก่ กรรมอารมณฺ กรรมนิมิตอารมณฺ และคตินิมิตอารมณฺ วิธิตที่เกิดใกล้ติดกับความตายนี้
จะรับช่วงมาจาก “มรณตฺตณกาล” คือ กาลเวลาที่ใกล้จะถึงแก่ความตาย จะเร็วหรือช้า เป็นนาที
เป็นชั่วโมง เป็นวันหรืออาจเป็นเดือนก็ได้ การที่วิธิตจะเกิดขึ้นได้นั้นต้องอาศัยอารมณฺทางทวาร
ทั้ง ๕ และอารมณฺของจิตมากระทบ ดังนั้นผู้ตายจึงเกิดอารมณฺทั้ง ๓ ประการขึ้นก่อนจะตาย”
คือ

๑๑ วิสุทธิมรรค ภาค ๓, หน้า ๓๐๒ - ๓๐๓, ดู น.อ. (แปล) ๑๔/๗-๘/๕-๑๔. ฉบับมหาจุฬาลงกรณ-
ราชวิทยาลัย ๒๕๓๕. : พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๒๑๕ -
๒๒๒. : พระเมธีวราภรณ์ (ประยูร ฐุมจิตฺโต), กรรมและการเกิดใหม่, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ : บริษัท
เทพธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๕), หน้า ๓๔ - ๓๕. : สังคม วรณิสสร, นพ., แนวทางดับทุกข์, หน้า ๒๗-๓๐.

๒.๓.๓.๑. กรรมอาวรณ์ (Death-Proximate Kamma)

กรรมอาวรณ์ คืออาวรณ์ที่เกิดจากอำนาจผลกรรมที่กระทำไว้ก่อน มาปรากฏให้ระลึกขึ้น ในขณะที่กำลังจะตาย ถ้าเป็นบุคคลที่ทำอกุศลบาปกรรมไว้ ในขณะนี้จะปรากฏให้เห็นภาพชัดเจนทางมโนทวาร เช่น เคยฆ่าสัตว์พรากชีวิตมนุษย์ ขโมยทรัพย์สินของผู้อื่น เป็นต้น ภาพการประทุติเหล่านี้จะปรากฏให้เห็นชัดเจนในจิต และจิตจะยึดเหนี่ยวเอาภาพเหล่านี้เป็นอาวรณ์ เมื่อตายลงก็น้อมนำไปเกิดในทุคติภูมิ (สถานที่ไปเกิดอันชั่ว มากไปด้วยความทุกข์ ได้แก่ นรก อิริจมาณ เปรต เป็นต้น) ตรงกันข้ามกับบุคคลที่ประกอบกุศลกรรม เช่น บริจาคทาน รักษาศีล เจริญภาวนา เป็นต้น ภาพเหล่านี้ก็จะปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจนในมโนทวาร เมื่อตายลงไป ก็ย่อมจะนำไปเกิดในสุคติภูมิ (สถานที่ที่ดี ได้แก่ มนุษย์และเทพ) และถ้าหากกรรมอาวรณ์นี้ไม่ปรากฏขึ้นในขณะนี้ จะมีอาวรณ์อีกอย่างหนึ่งเกิดขึ้น คือ กรรมนิมิตอาวรณ์แทน

๒.๓.๓.๒. กรรมนิมิตอาวรณ์ (Symbol)

คืออาวรณ์ที่เป็นนิมิตอันเกิดจากการกระทำหรือกรรม ได้แก่ อุปกรณ์ของการกระทำในอดีต มาปรากฏให้เห็นทางมโนทวาร เพราะตามธรรมดาเมื่อบุคคลจะประกอบกรรมใด ๆ ย่อมต้องมีอุปกรณ์หรือเครื่องมือเพื่อใช้ประกอบการกระทำนั้น เช่น อาวุธมีด ปืน หอก คาน เป็นต้น หรือจะสร้างกุศลก็จะต้องมี อาหาร น้ำ ปัจจัย เครื่องใช้สอยต่าง เป็นต้น อุปกรณ์ทั้งหลายเหล่านี้จะปรากฏให้เห็นเป็นนิมิตขณะใกล้ตายอย่างชัดเจน โดยที่จิตจะยึดเหนี่ยวภาพอุปกรณ์ที่เกี่ยวข้องนี้เป็นอาวรณ์แล้วดับลง ถ้าเป็นไปในทางอกุศล ก็จะไปบังเกิดในทุคติภูมิ ถ้าเป็นไปในทางกุศลก็จะไปบังเกิดในสุคติภูมิ แต่ถ้าหากกรรมนิมิตอาวรณ์ไม่เกิดขึ้น อาวรณ์อีกอย่าง คือคตินิมิตอาวรณ์ก็จะปรากฏขึ้น

๒.๓.๓.๓. คตินิมิตอาวรณ์ (Symbol of Destiny)

ได้แก่นิมิตต่าง ๆ ที่เป็นภาพ มีลักษณะชี้หนทางหรือนำไปเกิดในเวลาที่ยาญไปแล้ว ปรากฏชัดแจ้งทางมโนทวาร บางทีจะเป็นภาพที่เคยเห็นบ้าง แต่ส่วนมากจะเป็นภาพที่ไม่เคยพบเห็นมาก่อน แบ่งเป็นประเภทได้ดังนี้

ก. เกิดในภพนรก เมื่อจิตจุติดับนั้น ย่อมจะเห็นเปลวไฟร้อนระอุมาก หรืออาจเห็นภูตผีปิศาจรูปร่างน่าเกลียดน่ากลัวเป็นอันมาก หรือเห็นเป็นภาพปิศาจมาหลอกหลอน จุกกระชากลากตัวไป หรือสัตว์นรกมาจิกกินเนื้อหนัง มีความตกใจมากในเมื่อเห็นภาพเหล่านั้น ผู้จะตายร้องขอความช่วยเหลือ จะเห็นได้ชัดว่าใบหน้าของผู้กำลังจะตายมี

ลักษณะซัดเผือก เจ็บปวดทรมาน หน้าตาบูดเบี้ยว ลิ้มคาโพลง ดังนั้นบุคคลผู้จะตายนี้ต้องไปเกิดในโลกนรกอย่างแน่นอน

ข. เกิดในภพเปรต ถ้าผู้ตายจะไปเกิดเป็นเปรตอสุรกาย ย่อมเห็นคตินิมิตเป็นทูปเขาหรือถ้ำอันมีอมิต อืดอืดมองไม่เห็นอะไร มีความหิวอาหารและกระหายน้ำเป็นกำลัง บางครั้งจะเห็นภาพที่มีน้ำเลือนน้ำหนอง เหม็นเน่าน่ารังเกียจสะอิดสะเอียนมาก คตินี้ชี้ให้รู้ว่าบุคคลผู้นั้นจะได้ไปเกิดเป็นเปรต ก่อนจะตายบุคคลผู้นั้นมักจะขอน้ำดื่มเพราะหิวกระหายจนคอแห้ง กระสับกระส่าย ทูรนาทราเห็นได้ชัดเจน

ค. เกิดในภพเดรัจฉาน บุคคลที่จะไปเกิดเป็นสัตว์เดรัจฉาน ย่อมเห็นคตินิมิตเป็นทุ่งหญ้า ป่าไม้ เจริญเขา ชายป่าภูเขาแม่น้ำ หรือเห็นเป็นรูปสัตว์ต่าง ๆ เช่น ช้าง ม้า วัว ควาย นก ไก่ ฯลฯ เหล่านี้เป็นต้น จะมาปรากฏให้เห็นชัดทางมโนทวาร จึงเป็นอันสรุปได้ว่าบุคคลผู้นั้นจะไปเกิดเป็นสัตว์เดรัจฉาน

ง. เกิดในภพมนุษย์ บุคคลผู้ตายจะกลับมาเกิดเป็นมนุษย์ได้อีกนั้น ย่อมต้องเห็นคตินิมิตในขณะจวนจะดับจิตเป็นก้อนเนื้อ คือเห็นเป็นก้อนเนื้อเล็ก ๆ อยู่ในครรภ์มารดา หรือเห็นครรภ์มารดาในชาติที่จะเกิดใหม่นี้

จ. เกิดในภพสวรรค์ บุคคลผู้จะตาย ย่อมเห็นนิมิตที่เป็นภาพสวยสดงดงาม วิจิตรพิศดาร ซึ่งไม่มีปรากฏให้เห็นในโลกมนุษย์ อาจเห็นเป็นปราสาทราชวัง เทวดา นางฟ้า และขณะที่บุคคลผู้จะตายนั้นหลับตาสนิทลง มีรอยยิ้มปรากฏบนใบหน้า เป็นต้น

อารมณ์ทั้ง ๓ ประการนี้ อาจเกิดขึ้นอย่างใดอย่างหนึ่งก่อนหรือที่หลัง หรือทั้ง ๒-๓ อย่างสลับกันขณะใกล้สิ้นชีวิต ทั้งนี้เกี่ยวกับแรงกรรมที่มากกระทบจิตให้เกิดอารมณ์ขึ้น อารมณ์ใดเกิดหลังสุดในขณะนี้ ย่อมเป็นอารมณ์ที่ชี้ทางไปเกิดตามภพภูมิต่าง ๆ อย่างแน่นอน เพราะอารมณ์สุดท้ายเป็นอารมณ์ที่มีกำลังมากนั่นเอง

ดังนั้นเมื่อพิจารณาจากคำกล่าวที่ว่า กัมมรูปซึ่งประกอบด้วย ประสาทตา หู จมูก ลิ้น กาย, ภาวะความเป็นชาย และหญิง, หัวใจ, และรูปของชีวิตดับลงก่อน ซึ่งมีความสอดคล้องกับการที่กล่าวว่ารูปชีวิตินทรีย์จะดับลงก่อนและอรูป (นาม) ชีวิตินทรีย์จึงจะดับตาม ซึ่งเป็นการกล่าวแบบปรมาณู แต่ในความเป็นจริง (ตามโหรา) นั้น ช่วงเวลาดับของรูปและนามจะเป็นไปเกือบพร้อมกัน ดังที่กล่าวมาแล้วในส่วนของการดับของจิตตารูป

๒.๓.๔. สาเหตุของการตาย

ตามนัยของพระอภิธรรมมัตถสังคหฎีกา ได้กล่าวถึงเหตุแห่งความตาย ๔ อย่าง คือ ^{๓๒}

๑. ตายเพราะหมดอายุ	อายุกขยมรณะ
๒. ตายเพราะหมดกรรม	กัมมกขยมรณะ
๓. ตายเพราะหมดทั้งอายุขัยและกรรมทั้งสอง	อุภยกขยมรณะ
๔. ตายเพราะมีอุปมาตกรรมมาตัดรอน	อุปปัจเจทกมรณะ

ตายเพราะหมดอายุ คำว่าอายุนั้น หมายถึงอายุขัย ซึ่งเป็นการกำหนดขอบเขตแห่งการดำรงอยู่ของชีวิต เพราะฉะนั้นการตายด้วยการหมดอายุขัยนั้น คือการแก่ตาย เมื่อมีอายุอยู่ได้พอสมควรแก่กาลเวลา ต้องตายไปตามคติธรรมของโลก ธรรมดาถึงมีชีวิตทั้งหลายนั้นเมื่อเกิดขึ้นมาแล้ว ย่อมตั้งอยู่คือความเจริญเติบโต พัฒนาการไปตามลำดับ จนในที่สุดก็ดับไปคือตาย เป็นกฎเกณฑ์อย่างธรรมดาของโลก

ตายเพราะหมดกรรม คืออำนาจของกรรมที่ตกแต่งชีวิตของสัตว์ให้เกิดขึ้น ซึ่งในที่นี้คือชนกกรรม ^{๓๓} ขณะเดียวกันก็มีอุปถัมภ์กรรม ที่มีหน้าที่สนับสนุนให้รูปนามที่เกิดแต่ชนกกรรมให้ดำเนินอยู่ในภพนั้น ๆ เมื่อสัตว์ทั้งหลายกำเนิดขึ้นและมีชีวิตอยู่ย่อมประกอบกรรมทั้งดีและชั่ว กรรมดีย่อมทำให้สุขกายสบายใจ กรรมชั่วย่อมให้ผลตรงข้าม คือมีทุกข์กายทุกข์ใจ หรือมีทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่ง ในขณะที่มีชีวิตอยู่ จะมีโรคภัยเบียดเบียนมากบ้างน้อยบ้างตามผลแห่งกรรม จนที่สุดถึงแก่ความตาย การตายเพราะสิ้นกรรมนี้ อาจมีชีวิตอยู่ได้เพียง ๑ เดือนบ้าง ๑ ปีบ้าง ๕ ปีบ้าง แล้วตายไป

^{๓๒} สกพ. ๓๕๕ - ๔๐๐. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๔๒.

^{๓๓} “กรรม” ที่ว่าโดยกิจ หรือการจำแนกการให้ผลตามหน้าที่ มี ๔ อย่าง คือ ๑) ชนกกรรม ได้แก่ กรรมแต่งให้เกิดหรือกรรมที่เป็นตัวนำไปเกิด ๒) อุปถัมภ์กรรม ได้แก่ กรรมสนับสนุน คือเข้าสนับสนุนหรือเข้าเคมต์จากชนกกรรม ๓) อุปปีฬกรรม ได้แก่ กรรมบีบคั้น คือเข้ามาบีบคั้นผลแห่งชนกกรรมและอุปถัมภ์กรรมนั้นให้แปรเปลี่ยนทุเลาเบาลงหรือสิ้นเข้า และ ๔) อุปฆาตกรรม ได้แก่ กรรมตัดรอน คือกรรมแรงฝ่ายตรงข้ามที่เข้าตัดรอนการให้ผลของกรรมสองอย่างนั้นให้ขาดหรือหลุดไปทีเดียว. (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๒๑๕ - ๒๒๒.)

ตายเพราะหมดทั้งอายุและหมดกรรม คือผู้ตายนั้นมีอายุยืนอยู่ได้จนกระทั่งครบอายุขัย พร้อมกับการหมดของกุศลกรรมหรืออกุศลกรรมที่ตนสร้างไว้ทั้งในอดีตชาติและชาติปัจจุบัน นั่นคือการตายด้วยโรครชรา และมีโรครภัยเบียดเบียนพร้อมกันทั้ง ๒ ประการ ความตายประเภทนี้อาจเกิดขึ้นได้ทั้งในวัยเด็ก วัยกลางคน หรือวัยชรา

ตายเพราะมีอุปมากรรมมาตัดรอน คือการตายก่อนหมดอายุขัย โดยมีผลกระทบชั่วจากอดีตชาติมาสนองในชาติปัจจุบัน แม้ว่าในปัจจุบันจะสร้างกรรมดีไว้เพียงไรก็ตาม จะมีกรรมที่แรงกว่ามาตัดรอนชีวิตนั้น เรียกว่า “อุปมากรรม” แทรกขึ้นเป็นเหตุให้ถึงแก่ความตาย เช่นการฆ่าตัวตาย ตายด้วยอุบัติเหตุ ภัยอันตรายจากธรรมชาติ ตายด้วยพิษนานาชนิด เหล่านี้เป็น การตายอย่างปัจจุบันทันที

อุปมาสาเหตุของการสิ้นชีวิตของสัตว์ได้ว่า ชีวิตของสัตว์ทั้งหลายนั้น เหมือนดวงประทีป และการดับของดวงประทีปนั้นเสมือนเป็นการสิ้นสุดลงเฉพาะภพหนึ่ง ๆ ฉะนั้นผู้ที่สิ้นชีวิตลงโดยหมดอายุขัย เสมือนกับดวงประทีปที่ดับลง เนื่องจากไส้หมดแต่น้ำมันยังคงอยู่ ส่วนผู้ที่สิ้นชีวิตลงโดยหมดกรรมนั้น เหมือนกับดวงประทีปที่ดับลง เนื่องจากน้ำมันหมดแต่ไส้ยังอยู่ ผู้ที่สิ้นชีวิตลงโดยหมดทั้งอายุ และกรรมนั้น จะเหมือนกับดวงประทีปที่ดับลงโดยเนื่องจากไส้และน้ำมันหมดทั้งสองอย่าง และผู้ที่สิ้นชีวิตลงโดยประสบกับอุบัติเหตุต่าง ๆ นั้น เสมือนกับดวงประทีปที่ดับลงโดยเนื่องจากถูกลมพัด หรือถูกเป้าไฟดับโดยที่ไส้และน้ำมันยังอยู่

การตายที่มีสาเหตุจาก ๓ ข้อแรก เรียกว่า “กาลมรณะ” คือการตายเมื่อถึงคราว ส่วนการตายที่เกิดจากมีกรรมมาตัดรอน อันเป็นสาเหตุข้อสุดท้ายเรียกว่า “อกาลมรณะ” คือการตายเมื่อยังไม่ถึงคราว^{๑๔}

เพราะฉะนั้น ตามมติของพระพุทธศาสนา ความตายหมายถึงการดับชีวิตรวมทั้งกายและใจ (จิต) ที่มีขึ้นในแต่ละชาติ ซึ่งหมายถึงการหมดอายุ ได้แก่การดับไปของอินทรีย์คือ ชีวิต ทั้งไอรุ่ม และจิตดับ ขณะเดียวกันกรรมที่บุคคลได้ทำไว้ในชาติปัจจุบันจะยังคงอยู่ไม่สูญหายไป เมื่อร่างกายสลายไป การดับไปของจิตในปัจจุบันก่อให้เกิดจิตดวงใหม่ที่จะไปปฏิสนธิในชาติต่อไป

^{๑๔} พระอรรถกถาจารย์ อรรถกถาปิฎก, ปรมัตถสอพิทกะ มหาอภิธัมมัตถสังคหฎีกา ปริงเจตที่ ๕ แผ่น ๒ กัมมจตุกกะ-มรณุปปคคิจจุกกะ, (กรุงเทพฯ : ทิพพิวฑูต, ๒๕๓๕), หน้า ๒๓๕-๒๓๘.

เช่นนี้แล้ว การตายของสัตว์ทั้งหลายจึงไม่ใช่จุดจบ หากเป็นการเริ่มชีวิตใหม่อีกครั้ง ตามกระบวนการแห่งชีวิตและความตาย ดังนั้นจึงเวียนตายเวียนเกิดเช่นนี้เรื่อยไป จนกว่ากิเลสตัณหาจะหมดสิ้น

๒.๔. ความตายตามทัศนะของแพทย์

๒.๔.๑. นิยามความตาย

คำว่า “ตาย” หรือ “มรณะ” โดยความหมายทั่ว ๆ ไป ย่อมหมายถึงการสิ้นชีพิตักษัย ไม่เป็นอยู่ต่อไป สันสกฤตของการมีชีวิต^{๓๔} สำหรับทางการแพทย์แล้วมีทัศนะเกี่ยวกับความตาย ๓ แนวทาง ดังนี้

๑. ตาย คือหัวใจหยุดเต้น หรือหยุดการทำงาน ความดันเลือดไม่มี และอุณหภูมิลด
๒. ตาย คือสมองไม่มีคลื่นไฟฟ้า (Electroencephalograph Flat) นั่นคือ สมองตาย
๓. ตายตามทฤษฎีของอวัยวะทุกชนิด คืออวัยวะและเซลล์ต่าง ๆ ของร่างกายตาย

ต่อมาเมื่อเทคโนโลยีทางการแพทย์ พัฒนาจนสามารถชะลอความตายของผู้ป่วยได้ นิยามของความตายที่กล่าวว่า การตายคือการที่หัวใจหยุดทำงาน ระบบหมุนเวียนโลหิตหยุดลงต้องเปลี่ยนไป เพราะในปัจจุบันแพทย์สามารถที่จะกระตุ้นหัวใจของผู้ป่วยที่หยุดเต้น ให้ทำงานได้ต่อไปได้อีกระยะหนึ่ง แต่ทว่า สมองซึ่งเป็นส่วนสำคัญของการควบคุมสติสัมปชัญญะ ความรู้สึกนึกคิดต่าง ๆ ได้หยุดการทำงานไปแล้ว และไม่สามารถทำให้ฟื้นคืนสติได้อีก ดังนั้น การอธิบายความตายโดยดูจากการทำงานของหัวใจ และการไหลเวียนของโลหิตแบบเดิม (ข้อที่ ๑) จึงไม่อาจใช้ได้ในการทางการแพทย์

ปัจจุบันแพทย์จึงจำเป็นต้องหามาตรการใหม่ที่จะใช้อธิบายหรือประกาศว่าบุคคลนั้นตาย อย่างครอบคลุมและสอดคล้องกับวิทยาการสมัยใหม่ จึงได้ถือเอาระบบการทำงานของสมองมาใช้ในการวินิจฉัยความตาย และให้คำจำกัดความว่า “ความตายของสมอง” (Brain death)

^{๓๔} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, พิมพ์ครั้งที่ ๖. (กรุงเทพฯ : อักษรเจริญทัศน์ อจท. จำกัด, ๒๕๓๕), หน้า ๓๔๔.

โดยมีกฎเกณฑ์ในการวินิจฉัยสมองตายที่ยอมรับกันอยู่ทั่วไปได้แก่ หลักเกณฑ์ของคณะกรรมการพิเศษของมหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด (The Ad Hoc Committee of the Harvard Medical School) ในปี ๑๙๖๘ กล่าวว่า การตายของสมองจะมีอาการแสดงออกใน ๔ ประการ คือ

๑. ไม่สามารถรับรู้หรือตอบสนองการกระทำใด ๆ (Unresponsibility)
๒. ไม่มีการเคลื่อนไหวหรือหายใจ (No Movement or breathing)
๓. ไม่มีปฏิกิริยาสะท้อนกลับ (No reflexes) หมดความรู้สึกลักษณะอย่างถาวร เช่น รูม่านตาขยายใหญ่คงที่ไม่ตอบสนองต่อแสงสว่าง ไม่มีการเคลื่อนไหวของรูม่านตาและกล้ามเนื้อ ฯลฯ
๔. คลื่นไฟฟ้าสมองเป็นเส้นตรง (Flat electroencephalogram) ^{๓๖}

เกณฑ์ดังกล่าว สามารถช่วยในการตัดสินใจในการปฏิบัติต่อผู้ป่วย ในกรณีการใช้เครื่องช่วยชีวิตหรือยาต่าง ๆ กระตุ้นให้หัวใจทำงาน เพราะถึงแม้ว่าหัวใจของผู้ป่วยยังคงเต้น และทำหน้าที่ได้ด้วยเครื่องช่วยหายใจ ก็ถือว่าผู้ป่วยนั้น “ตาย” แล้ว การเต้นของหัวใจเป็นเพียงปฏิกิริยาเทียม (Artifact)

อย่างไรก็ตาม ในปัจจุบันการพิจารณาการตายโดยอาศัยเกณฑ์ของสมองตาย (brain death criteria) หรือเกณฑ์การหยุดการทำงานของหัวใจและปอด (heart-lung criteria) ยังไม่เป็นที่ตกลงกันในทุกสถานที่ แม้แต่ในประเทศเดียวกันก็อาจใช้เกณฑ์ตัดสินที่ต่างกัน เนื่องจากมีข้อโต้แย้งกันว่า การที่จะประกาศว่าบุคคลถึงแก่ความตายนั้นเซลล์ทุกเซลล์ในร่างกายควรตาย (death of whole organism) (การตายตามนิยามที่ ๑) หรือถ้าสมองตายก็เหมือนกับร่างกายตาย (death of an organism as a whole) ในปัจจุบันแม้ผู้ใช้เกณฑ์การตายที่ว่าหัวใจหยุดเต้นและหยุดหายใจ ก็จะพบว่าคนที่ตายโดยหัวใจหยุดเต้นและหยุดหายใจนั้น เซลล์บางส่วนก็อาจยังไม่ตาย เช่น ผมหหรือเล็บยังงอกต่อไปได้อยู่ระยะหนึ่ง ^{๓๗}

^{๓๖} ระนอง สรวอเอี่ยม, “จริยศาสตร์ กับปัญหาจริยธรรมในการดูแลผู้ป่วยวาระสุดท้ายใกล้ตาย”, หน้า ๗๗.

^{๓๗} กัมมันต์ หันรุมจินดา,ศ.นพ., สมองและความคิด, ใน “มุมมองเรื่องความตายและภาวะใกล้ตาย”, หน้า ๒๓.

๒.๔.๒. สาเหตุการตาย

ตามทัศนะของแพทย์ สาเหตุของความตาย สามารถจำแนกออกได้เป็น ๑ อย่าง คือ

๑. คายด้วยมีเชื้อโรค เช่น วัณโรค คอติบ อหิวาต์ บาดทะยัก ไวรัส และเอดส์ เป็นต้น
๒. คายด้วยโรคไม่มีเชื้อ เช่น มะเร็งเบาหวาน ความดันโลหิต กระดูก และข้ออักเสบ หัวใจขาดเลือด เป็นต้น
๓. คายด้วยโรคสารพิษ เช่น พิษตะกั่ว จากน้ำมันเบนซิน พรอทแมงกานีส หรือยาฆ่าแมลง เป็นต้น
๔. คายด้วยโรคจากสิ่งแวดล้อม เช่น อากาศแปรปรวน หนาวหรือร้อนจัด พายุ น้ำท่วม แผ่นดินไหว เป็นต้น
๕. คายด้วยการกินอาหารมากเกินไป ทำให้เกิดโรคหัวใจ และหลอดเลือด ความดันสูง และโรคไขข้อ เป็นต้น
๖. คายด้วยการขาดแคลนอาหาร
๗. คายด้วยอุบัติเหตุ การทำอัคคีวินิบัติกรรม หรือฆาตกรรม^{๓๔}

ซึ่งสามารถสรุปสาเหตุการตายทางการแพทย์ได้ ๔ ประการ คือ ประการแรกเป็นสาเหตุโดยตรง คือถูกฆ่าตาย หรือฆ่าตัวตาย ประการที่สองเป็นสาเหตุโดยอ้อม คือตายเนื่องจากโรคภัยไข้เจ็บ ประการที่สามมีสาเหตุที่เกิดจากภายในร่างกายโดยตรง คือแก่ตาย และประการที่สี่มีสาเหตุที่เกิดจากจิตใจ คือตายเนื่องจากเป็นลมหมดสติ หรือภาวะช็อกจากเหตุต่าง ๆ แล้วถึงแก่ความตาย^{๓๕}

^{๓๔} เฉก ธนศิริ, น.พ., จีวิศนัทธกรย์ธัญญ์ พิมพ์ครั้งที่ ๑, แฉกในงานพระราชนิพนธ์คณาทรกิจจาทร, (กรุงเทพ ฯ : บริษัทกราฟแมนเพรส จำกัด, ๒๕๓๘), หน้า ๑๒๔-๑๒๕, อ้างใน พระสมุทร อารวมโม (ทาทอง), “การศึกษาเปรียบเทียบปัญหาจริยธรรมเรื่องการฆ่าแกง”, หน้า ๘๔.

^{๓๕} สังคม วรณิสสร, น.พ., แนวทางคัมภีร์, หน้า ๑๑๖.

๒.๔.๓. อาการของคนใกล้ตาย

เมื่อความตายใกล้เข้ามา ผู้ป่วยจะรู้สึกถึงความเปลี่ยนแปลงหลายประการ ทั้งทางร่างกายและจิตใจ ระบบการทำงานของอวัยวะหลายส่วนจะค่อย ๆ เสื่อมสภาพไปทีละน้อย ก่อนจะสู่สภาพการหยุดนิ่งโดยสิ้นเชิง โดยมีอาการที่ปรากฏดังนี้

๑. อาการหลับ ผู้ป่วยใกล้เสียชีวิตจะใช้เวลาส่วนมากนอนหลับนิ่ง ๆ และดูเหมือนจะไม่สามารถติดต่อ ตอบสนองถึงรอบตัวได้ อาการเปลี่ยนแปลงตามปกตินี้ เกิดจากร่างกายที่มีความอ่อนเพลียเพิ่มมากขึ้นจากโรค

๒. ลดความต้องการอาหารและน้ำ ผู้ป่วยใกล้ตายจะมีความต้องการอาหารและน้ำลดลงมาก และผู้ป่วยจะไม่รู้สึกหิวหรืออาหาร

๓. ความรู้สึกตัวเย็น ผู้ป่วยใกล้ตายจะเกิดความรู้สึกว่า มือ แขน และเท้าเย็น ถ้าเอามือแตะขาผู้ป่วยจะรู้สึกเย็นเช่นกัน สีของผิวหนังจะเปลี่ยนไปด้วย ซึ่งเป็นความเปลี่ยนแปลงตามปกติ เมื่อการไหลเวียนของโลหิตน้อยลงไม่ถึงส่วนปลายของอวัยวะ

๔. ความจำและเลือนไม่รับรู้ตัว ผู้ป่วยอาจมีความจำสับสน ไม่รู้เวลา สถานที่ และผู้คนรอบตัว

๕. อาการทุรนทุราย ผู้ป่วยอาจทำอาการทุรนทุรายซ้ำ ๆ เช่น ยกมือขึ้นลงบ่อย ๆ

๖. ไม่สามารถควบคุมการขับถ่าย ผู้ป่วยไม่สามารถควบคุมการถ่ายทั้งหนักและเบา เพราะกล้ามเนื้อบริเวณนั้นอ่อนแอ

๗. ปัสสาวะลดปริมาณลง ปัสสาวะจะมีปริมาณลดลงเนื่องจากกินน้ำน้อยลง รวมทั้งการหมุนเวียนของโลหิตจากไตลดลง

๘. อาการน้ำคั่ง (Congestion) อาการนี้เกิดขึ้นเพราะคนไข้ไม่สามารถไอหรือจากเอาเสมหะออกมาได้เอง และเสียงที่เกิดจากการคั่ง ไม่ได้หมายความว่าผู้ป่วยมีอาการเจ็บป่วยหรือหายใจไม่ออก

๙. การหายใจ ระบบการหายใจอาจเปลี่ยนจากปกติไป

เมื่อผู้ป่วยเสียชีวิต สิ่งแรกที่จะสังเกตคือ การหยุดหายใจ ไม่มีเสียงเต้นของหัวใจ ไม่มีปฏิกิริยาโต้ตอบ ดวงตาเบิกกว้างอยู่เล็กน้อย ดวงตาจ้องจับอยู่แห่งเดียว ไม่กระพริบตา ขากรรไกรหย่อนริมฝีปากหย่อเล็กน้อย อาการเหล่านี้เกิดขึ้นขณะคนไข้สิ้นลม^{๔๐}

๒.๔.๔. ประสบการณ์ใกล้ตาย (Near-Death Experience, NDE)

ในผู้ป่วยที่ใกล้ตายและฟื้นบางรายมีปรากฏการณ์ที่คล้าย ๆ กันหลายอย่าง แม้ว่าผู้ป่วยเหล่านั้นจะเป็นคนต่างชาติดั้งภาษา ต่างศาสนากัน ปรากฏการณ์ที่วุ่นนี้ประกอบด้วย

๑. ความรู้สึกที่ตัวเองลอยออกจากร่าง (out of body experience, OBE) โดยรู้สึกที่ตัวเองหลุดออกจากร่างกายเดิมและมองเห็นร่างกายเดิมของตนนอนสงบนิ่งอยู่ อาจได้ยินแพทย์กล่าวว่าตนเองเสียชีวิต หรือเห็นคณะแพทย์พยายามปฏิบัติการกู้ชีวิตอยู่ หลังจากนั้นอาจล่องลอยไปในที่ต่าง ๆ แต่ไม่สามารถติดต่อกับใครได้

๒. ความรู้สึกที่ตัวเองเดินทางอยู่ในอุโมงค์ (the tunnel experience) ผู้ป่วยจะรู้สึกที่ตัวเองเสียชีวิต และมีช่องอุโมงค์เปิดให้ตนเดินทางหรือลอยสู่ความมืด โดยที่ปลายอุโมงค์นั้นมีแสงสว่างจ้า

๓. การได้พบกับคนอื่น ๆ หลังจากออกจากอุโมงค์ (people of light) หลังจากออกจากอุโมงค์ ผู้ป่วยมักรู้สึกที่ตัวเองอยู่ในโลกแห่งแสงสว่างเจิดจ้าเต็มไปด้วยความสุขและความรัก อาจไปพบญาติหรือคนรู้จักที่เสียชีวิตไปแล้ว หรือไปพบ “เทพ” หรือ “เทวดา”

๔. การพบจุดสุดยอดแห่งแสงสว่าง (supreme being of light) ซึ่งแก้แค้นความเชื่อว่าจะได้พบกับพระเจ้า หรือพระที่นับถือหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์

๕. การทบทวนชีวิตในอดีต ความดี ความชั่ว (the life review) มีความรู้สึกเหมือนได้ทบทวนเหตุการณ์เก่า ๆ ที่ผ่านมาอย่างชัดเจน ทั้งส่วนดีและส่วนชั่วคล้ายกับมีการตัดสินพิพากษาโทษขั้นสุดท้าย

๖. ความรู้สึกไม่อยากกลับ (reluctance to return) ผู้ป่วยที่มีประสบการณ์ใกล้ตายมักกล่าวว่า ตนเองมีความสุขกับปรากฏการณ์ดังกล่าวและมีความกังวลไม่อยากกลับมาในสภาพเดิมก่อนที่จะรู้สึกที่ตัวเองตาย แต่จำเป็นต้องกลับ และเมื่อกลับฟื้นขึ้นมาแล้ว ผู้ป่วยอาจมี

^{๔๐} รณพรม สิทธิสุนทร, ข้อมูลบางประการจาก ฮอสปิซในรัฐคอนเนคติกัต สหรัฐอเมริกา (The Connecticut Hospice Inc.) U.S.A., ใน มุมมองเรื่องความตายและภาวะใกล้ตาย, หน้า ๗๘-๘๑.

เจตนาคิดต่าง ๆ เปลี่ยนไปเป็นคนละคน เช่น มีความศรัทธาในศาสนามากขึ้น เห็นอกเห็นใจผู้อื่น ยากแหย่แพร่ศาสนา ความคิดความชั่วหรือพฤติกรรมชั่วร้าย และประสบการณ์นี้จะอยู่นานระยะหนึ่ง แล้วผู้ป่วยก็จะไม่รู้รู้สึกเสียดายอีกต่อไปที่จะกลับมาในสภาพเดิมของตนเอง

ประสบการณ์ใกล้ตาย เชื่อว่าเป็นปรากฏการณ์ทางสมอง โดยเฉพาะสมองซีกขวา ซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับอารมณ์ การสร้างสรรค์ จินตนาการ ความซาบซึ้งในศิลปะและดนตรี เป็นต้น (ขณะที่สมองซีกซ้าย มีหน้าที่เกี่ยวกับคำพูด ภาษา การเขียน ตรรกศาสตร์ คณิตศาสตร์ และความคิดเชิงวิเคราะห์) ดังนั้นในภาวะใกล้ตายของบางคนจึงมักได้ยินเสียงดนตรี หรือซาบซึ้งกับจินตนาการที่เกิดขึ้นในช่วงเวลานี้ ซึ่งเชื่อว่าการกระตุ้นของ temporal lobe และ ที่ระบบลิมบิก (limbic system) เป็นสมองส่วนที่มีอิทธิพลต่อการเกิดประสบการณ์ต่าง ๆ ในภาวะใกล้ตาย ขณะเดียวกันก็เชื่อว่าการปลดปล่อยสารสื่อประสาทบางอย่าง เช่น เอนดอร์ฟิน (endorphin) และ เอนเคฟาลิน (enkephalin) ออกมาจากสมอง ทำให้มีอาการร่าเริงอิ่มเอิบและมีความสุขอย่างลึกถ้ำ^{๔๔}

เพราะฉะนั้นในทัศนะของแพทย์ “ความตาย” จึงเป็นเพียงการสิ้นสุดการทำงานของชีวิตในฝ่ายรูปเท่านั้น เช่น การให้ความหมายว่าหัวใจหยุดการทำงาน หรือสมองตาย หรือการพิจารณาจากอวัยวะและเซลล์ต่าง ๆ หยุดทำงานอย่างถาวร ส่วนลำดับการตื่นชีวิตนั้นเป็นไปตามพัฒนาการของโรค ที่ส่งผลไปสู่ระบบการทำงานของอวัยวะส่วนต่าง ๆ ของร่างกาย และอารมณ์ของผู้ใกล้ตายนั้น แพทย์สันนิษฐานว่า อาจเกิดขึ้นได้เพียงสองทาง คือ ประการแรกเป็นผลของยาที่ไปทำให้สมองหลังสารกระตุ้นออกมา ที่เรียกว่าสารเอนดอร์ฟิน (endorphin) หรือ เอนเคฟาลิน (enkephalin) และประการที่สองเกิดจากจิตของผู้ป่วยอาจจะประสบกับสิ่งที่เร้นลับดังกล่าวจริง

หากสรุปถึงการถือกำเนิดเป็นชีวิตมนุษย์และการสิ้นสุดชีวิตคือความตาย ในทัศนะของพระพุทธศาสนากับวิทยาศาสตร์ ไม่ว่าชีววิทยาหรือแพทย์ศาสตร์ สิ่งที่ได้เห็นได้ชัดคือวิทยาศาสตร์จะไม่กล่าวถึงส่วนที่เป็น “นาม” หรือ “จิต” ในขณะที่พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญกับสิ่งที่เร้นลับ ในด้านที่มีความสัมพันธ์กับฝ่ายที่เป็นรูป เช่นการเกิดขึ้นของชีวิตมนุษย์นั้น ไม่เพียงแต่เกิด

^{๔๔} กับมันด์ พันธุมจินดา,ศ.นท., สมองและความตาย, หน้า ๑๘-๔๐, : ปณาทันท์ บุตรอำพันธ์, ภพภูมิ ภาวะหลังความตาย และภพชะเอ็ดด, (กรุงเทพฯ : วีระการพิมพ์, ๒๕๔๒), หน้า ๒๖๕ - ๒๖๖.

จากเชื้อทางฝ่ายพ่อ และไข่ทางฝ่ายแม่ผสมกันตามหลักชีววิทยาเท่านั้น หากต้องมีปฏิสนธิจิตหรือ
คันธัพพะเข้ารวมด้วย จึงจะถือเป็นการปฏิสนธิที่สมบูรณ์ ขณะเดียวกันพระพุทธศาสนาก้าวถึง
ความตาย คือจิตตุดิ (Death Consciousness) เคลื่อนออกจากร่างกายที่ดับแล้วไปเกิดหรือปฏิสนธิ
ใหม่ (Rebirth Consciousness) ตามผลแห่งกรรม และสภาพที่ต้องเวียนเกิดเวียนตายนั้นคือ
สังสารวัฏ ความตายของมนุษย์นั้น ก่อนที่จะสิ้นชีวิตจริง ๆ จะมีอารมณ์เกิดขึ้น นั่นคือจิตใน
ขณะนั้นทำหน้าที่คิดนึกอารมณ์ ซึ่งอารมณ์นี้เป็นเหมือนผู้นำทางหรือชี้ทางบอกให้รู้ล่วงหน้าว่าจะ
ไปเกิดในภพใด หรือจะกลับมาเกิดในโลกมนุษย์อีก

บทที่ ๓

ความสัมพันธ์ของระบบประสาท สมอง จิต และอารมณ์

ระบบประสาท เป็นศูนย์กลางควบคุมการทำงานต่าง ๆ ของอวัยวะทุกส่วนในร่างกายเพื่อให้เกิดการเคลื่อนไหวทำงานได้อย่างสอดคล้องประสานสัมพันธ์กัน เป็นระบบที่คอยควบคุมพฤติกรรม ความรู้สึกนึกคิดและอารมณ์ต่าง ๆ ที่เกิดจากความรู้สึกจากการกระตุ้นทั้งจากภายในและภายนอก ร่างกาย ขณะเดียวกันก็พร้อมที่จะตอบสนองต่อสิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นเพื่อรักษาความสมดุลของร่างกาย และสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างเหมาะสมกับสภาพแวดล้อม มนุษย์จะตอบสนองต่อสิ่งเร้า ภายนอกเพื่อการเคลื่อนไหว เพื่อหลีกเลี่ยงอันตราย และเพื่อให้เกิดสัมพันธที่ดี พร้อมกันนั้น การตอบสนองต่อสิ่งแวดล้อมภายใน ซึ่งจะทำให้เกิดการประสานงานทั้งระบบในร่างกาย มีการส่งการรับ และการแปลข่าวสาร และเกิดการปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงจากสภาพแวดล้อมภายในดังกล่าว

การทำงานของร่างกายมนุษย์และความสัมพันธ์ของมนุษย์กับสภาพแวดล้อม เกิดจากการทำงานอย่างผสมผสานในหน้าที่ทั้งหมดของร่างกายทั้งในส่วนกายและส่วนจิต ซึ่งเมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างของมนุษย์ ไม่ว่าจะเป็นการรับรู้ต่อสิ่งเร้า หรือการเคลื่อนไหวร่างกาย เพื่อตอบสนองต่อสิ่งเร้า จะเกิดผลกระทบขึ้น คือทำให้หน้าที่ของร่างกายในส่วนที่สัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมนั้นเปลี่ยนแปลงไป ทั้งยังส่งผลกระทบต่อจิตใจและทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสภาพจิตใจด้วย เช่น เกิดความรู้สึกไร้ที่พึ่ง หมดหวัง สูญอำนาจ ขาดคุณค่า และความรู้สึกสับสนของชีวิตได้มาก เพราะคนไม่สามารถสนองตอบความต้องการพื้นฐานของชีวิตได้อย่างสมบูรณ์โดยตนเอง อันเนื่องจากความบกพร่องของร่างกาย เช่น ปัญหาจากการกีดกันการทำงานของประสาทไขสันหลัง ทำให้คนเคลื่อนไหวร่างกายไม่ได้ การรับรู้ความรู้สึกเปลี่ยนแปลง การย่อย และการขับถ่ายอาจเปลี่ยนไปถ้าผลกระทบนั้นเกิดขึ้นโดยตรง

เซลล์ประสาท (nerve cell or neuron) ทำหน้าที่พื้นฐานของระบบประสาท คือ การนำกระแสประสาท (nerve conduction) ประกอบด้วย “ตัวเซลล์” (cell body) และแขนงที่ออกจากตัวเซลล์ ส่วนแรกเรียก “เดนไดรต์” (dendrites) มีหน้าที่นำกระแสประสาทเข้าสู่เซลล์ประสาท อีกส่วนหนึ่ง คือ “แอกซอน” (axon) ซึ่งทำหน้าที่ในการส่งกระแสประสาทออกจากเซลล์ นิวรอนของระบบประสาทจะมี “ไมโรเกลีย” ซึ่งเป็นกลุ่มเซลล์ที่แทรกอยู่ระหว่างเซลล์

ประสาท ทำหน้าที่ำจุนระบบประสาท นำอาหาร ออกซิเจนมาเลี้ยงเซลล์ประสาทและนำของเสียออกจากเซลล์ประสาท ทำหน้าที่ป้องกันถึงแปลกปลอมเข้าสู่ระบบประสาทส่วนกลาง

โครงสร้างของระบบประสาท ประกอบด้วยระบบประสาทส่วนกลาง (The Central Nervous System, CNS) แบ่งออกเป็นสมอง (Brain) และไขสันหลัง (Spinal Cord), ระบบประสาทส่วนปลาย (The Peripheral Nervous System, PNS) แบ่งออกเป็นเส้นประสาทที่ออกจากสมอง ๑๒ คู่ (Cranial Nerves) เส้นประสาทที่ออกจากไขสันหลัง ๓๑ คู่ (Spinal Nerves) และระบบประสาทอัตโนมัติ (Autonomic Nervous System, ANS) ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของระบบประสาทส่วนปลายแต่ทำหน้าที่อย่างอิสระโดยไม่ต้องอาศัยประสาทศูนย์กลาง

๓.๑. สมอง

สมองเจริญมาจากอีคโทเดิร์ม (Ectoderm) ตั้งแต่เป็นตัวอ่อนในครรภ์มารดา และจะเจริญเต็มที่และรวดเร็วเมื่ออายุ ๑๘ - ๑๙ ปี จากนั้นจะเจริญน้อยลง จนถึงวัยผู้ใหญ่จะมีการเจริญลดน้อยลง พร้อมกับการเสื่อมลงในเวลาเดียวกัน

สมองจัดอยู่ในระบบประสาทส่วนกลางเช่นเดียวกับไขสันหลัง ทั้งสมองและไขสันหลังประกอบด้วยเซลล์ประสาทจำนวนมาก ประกอบกันขึ้นเป็นเนื้อเยื่อประสาท เพราะเหตุที่สมองและไขสันหลังเป็นอวัยวะที่บอบบางและมีความสำคัญ จึงต้องมีสิ่งที่ห่อหุ้มอย่างแข็งแรง เพื่อป้องกันอันตรายที่จะเกิดขึ้น คือกะโหลกศีรษะและกระดูกสันหลัง ในส่วนของสมองนั้นประกอบด้วยสมองใหญ่ สมองน้อย และก้านสมอง

๓.๑.๑. สมองใหญ่ (Cerebrum)

เป็นส่วนใหญ่ที่สุดของสมองอยู่ด้านหน้ามี ๒ ซีก เรียก "hemisphere" คือขวาและซ้าย แต่ละซีกยังแบ่งเป็นส่วนต่าง ๆ ซึ่งรับผิดชอบในการควบคุมอวัยวะต่าง ๆ ของร่างกายแตกต่างกันไป สมองใหญ่มีลักษณะเป็นคลื่น (convolution) อันประกอบด้วย ส่วนหน้า (Frontal), ส่วนข้าง (Parietal), ส่วนขมับ (Temporal), ส่วนท้ายทอย (Occipital), ระบบ ลิมบิก (Limbic system), เปลือกสมอง (Cerebral cortex) และส่วนนอกสุดของสมองใหญ่จะเป็นบริเวณไวท์แมตเตอร์ (white matter) ซึ่งอยู่ได้เปลือกสมองเป็นที่รวมของแอกซอนซึ่งหุ้มด้วยมายอีลิน แอกซอน

บางส่วนจะทำหน้าที่โยงส่วนต่าง ๆ ของสมองใหญ่ไว้ด้วยกัน และบางส่วนยังโยงสมองทั้ง ๒ ซีกให้สัมพันธ์กัน บางส่วนผ่านมารวมตัวกันเป็นก้านสมองและไขสันหลัง

ส่วนที่ลึกสุดของสมองใหญ่จะมีธาลามัส (thalamus), ฮัยโปธาลามัส (hypothalamus), เบซัล แกงเกลีย (basal ganglia), อินเทอร์นัล แคปซูล (internal capsule) และเวนทริคิล (ventricles) *

ซีรีบรัมเป็นศูนย์กลางควบคุมความจำ ความคิดนึก ความเฉลียวฉลาด สิ่งที่สัมผัสแต่ครั้งอดีตจะถูกบันทึกไว้ในสมองส่วนนี้ ซึ่งเรียกว่า “จิตใต้สำนึก”(Subconscious Mind) นอกจากนี้ยังเป็นศูนย์ของอารมณ์ต่าง ๆ เช่น การควบคุมตัวเอง การตัดสินใจ การพิจารณา และความปรารถนา ทั้งยังเป็นศูนย์แห่งความรู้สึก เช่น การรู้สึก กลิ่น เสียง ตลอดจนการควบคุมกล้ามเนื้อส่วนแขน ขา คอ ลำตัว ไหล่ หน้า และลิ้น *

๓.๑.๒. สมองเล็ก (Cerebellum)

เป็นส่วนที่อยู่ถัดจากสมองใหญ่ส่วนท้ายทอย แยกออกจากสมองใหญ่โดยมีหลังของเยื่อหุ้มสมองส่วนดิวราแมตเตอร์ (Dura matter) ซึ่งเรียกว่า เทนโทเรียม (tentorium) กั้นอยู่ ลักษณะโครงสร้างคล้ายสมองใหญ่คือ มีอยู่ ๒ ข้าง และมีส่วนในสีขาว (white matter) และส่วนเปลือกสีเทา (gray matter) ทำหน้าที่ควบคุมด้านการเคลื่อนไหว การทรงตัว และความสมดุลของการเคลื่อนไหวอย่างธรรมชาติ

๓.๑.๓. ก้านสมอง (Brainstem)

เป็นส่วนที่เชื่อมระหว่างสมองใหญ่และสมองน้อยผ่านไปถึงไขสันหลัง เป็นทางผ่านของประสาทรับความรู้สึกจากร่างกายมาสู่สมองและประสาทควบคุมการเคลื่อนไหวจากสมองใหญ่และสมองเล็ก ผ่านไปถึงไขสันหลัง และยังเป็นบริเวณที่รวมของประสาทสมอง (cranial nerves) และเป็นศูนย์รวมของระบบชีวิตคือ ควบคุมในส่วนการหายใจ การเต้นของหัวใจ

* ฟาริดา อิบราฮิม, ปัญหาระบบประสาททางอายุรศาสตร์ : มโนคติและการพยาบาล, (คณะกรรมการพัฒนาตำรา สาขาพยาบาลศาสตร์ คณะพยาบาล มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๓๖), หน้า ๑-๔. : ชุติ วงษ์กระจ่าง ผ.ศ., กาวิภาคของระบบประสาท. (ภาควิชาสรีรวิทยา คณะเภสัชศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๓๒), หน้า ๑-๑๕.

* สังคม วรณิสสร,น.พ., แนวทางค้นทุกข์, หน้า ๑๒๔.

และอื่น ๆ ก้านสมองประกอบด้วย ๓ ส่วนคือ มิดเบรน (midbrain) ทำหน้าที่รับผิดชอบเรื่องปฏิกิริยาการมองเห็น (Visual reflex), พอนส์ (pons) เป็นที่ตั้งของศูนย์ควบคุมการหายใจ และจะทำหน้าที่รับรู้ความรู้สึกเกี่ยวกับการรับสัมผัสจากที่หน้า, เมดัลลา (medulla) เป็นศูนย์ปฏิกิริยาของการหายใจ การเต้นของหัวใจ การกลืน การไอ และการอาเจียน ซึ่งถือเป็นบริเวณที่ควบคุมศูนย์ชีวิต

๓.๑.๔. ไขสันหลัง

เริ่มจากเมดัลลา (medulla) ทอดมาตลอดช่องกระดูกสันหลังจนถึงกระดูกเอวข้อที่ ๒ (Lumbar) ในผู้ใหญ่ หรือบริเวณกระดูกเหนือกระเบนเหน็บ (sacrum) ในเด็ก สันหลังทั้ง ๓๑ ส่วน เป็นส่วนของคอ ๘ ท่อ, อก ๑๒ ท่อ, เอว ๕ ท่อ, กระเบนเหน็บ ๕ ท่อน และก้นกบ ๑ ท่อน โดยสรุป หน้าที่ของไขสันหลัง คือ เป็นศูนย์กลางของการเกิดรีเฟล็กซ์ (ปฏิกิริยาสะท้อนกลับ) และเป็นทางผ่านขึ้นลงของเส้นประสาทระหว่างสมองและไขสันหลัง

ขณะที่ระบบประสาทส่วนปลาย ที่ประกอบด้วยประสาทสมอง ๑๒ เส้น แดกแขนงออกจากสมองส่วนก้านสมองไปเลี้ยงอวัยวะบริเวณศีรษะ ใบหน้า ลำคอ และไหล่ และประสาทไขสันหลัง ซึ่งแยกแขนงจากไขสันหลังทั้ง ๓๒ ส่วน ไปเลี้ยงส่วนต่าง ๆ ของร่างกาย ประสาทสมองทั้ง ๑๒ เส้น ทำหน้าที่ต่าง ๆ เช่น ควบคุมการควบคุมการมองเห็น การกลืน การกลืนอาหาร การหายใจ การรับความรู้สึกบริเวณศีรษะและใบหน้า ควบคุมการเคลื่อนไหวของกล้ามเนื้อใบหน้า การจับน้ำลาย การกลืนรสของลิ้น การทรงตัว การได้ยิน การหายใจเข้าออก ความดันโลหิต ควบคุมการเคลื่อนไหว การรับรู้ความรู้สึกของหัวใจ การย่อยอาหาร การทำงานของกล้ามเนื้อ การเคลื่อนไหวของศีรษะ ไหล่ และการออกเสียงของกล้ามเนื้อ เป็นต้น

เมื่อกล่าวโดยสรุป ถึงหน้าที่ของประสาทสมองคือ การควบคุมและประสานการทำงานของศีรษะ ใบหน้า ตลอดจนการรับรู้สัมผัสที่สัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมต่าง ๆ เช่น การควบคุมการกลืน ลิ้นรส การมองเห็น การได้ยิน และสัมผัส

๓.๑.๕. ระบบประสาทอัตโนมัติ

เป็นระบบประสาทที่ทำหน้าที่อย่างอิสระนอกอำนาจจิตใจ ควบคุมระบบการเคลื่อนไหวของอวัยวะต่าง ๆ โดยที่ไม่มีการรับรู้ของสมอง ควบคุมการทำงานเกี่ยวกับความดันโลหิต การเต้นของหัวใจ การเคลื่อนไหวของลำไส้ การขับของค่อม การมีเหงื่อออก การหลั่งของฮอร์โมนของต่อมไพรมารีของประสาทอัตโนมัติอยู่ที่ก้านสมอง ไขสันหลัง และปลายประสาท

ภายใต้การควบคุมของเปลือกสมองและฮัยโปธาลามัส ใจประสาทอัตโนมัติจะผ่านไปเลี้ยงอวัยวะภายในทางประสาทสมอง ประสาทไขสันหลัง และหลอดเลือด

สาขาหนึ่งของประสาทอัตโนมัติคือ Sympathetic รับผิดชอบในการเคลื่อนย้ายพลังงานของร่างกายในภาวะเครียดทั้งด้านร่างกายและอารมณ์ ส่วนแขนง Parasympathetic จะควบคุมการทำงานของอวัยวะภายในในยามปกติ และพยายามรวบรวมพลังงานไว้ การทำงานร่วมกันของประสาทอัตโนมัติทั้งสอง ทำให้เกิดความสมดุลของร่างกาย”

ดังที่กล่าวแล้วว่า สมองมีด้วยกันสองซีก คือซีกซ้ายและซีกขวา หากเมื่อกล่าวโดยรวมจะสามารถสรุปได้ว่า สมองซีกซ้ายมีหน้าที่เกี่ยวกับคำพูด ภาษา การเขียน ตรรกศาสตร์ คณิตศาสตร์ และความคิดเชิงวิเคราะห์ (analytic thought) ส่วนสมองซีกขวาจะเกี่ยวกับอารมณ์ การสร้างสรรค์ จินตนาการ การเรียนรู้ด้วยตัวเอง กาลเวลา อวกาศ ความซาบซึ้งในศิลปะและดนตรี และความคิดเชิงองค์รวม (holistic thought) “ ด้วยเหตุนี้การที่ผู้ป่วยโรคจิตเภทประสบกับปรากฏการณ์ต่าง ๆ นี้ ชี้ให้เห็นว่าเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในสมองซีกขวามากกว่าซีกซ้าย

นักวิทยาศาสตร์หลายคนมีความเห็นว่า ส่วนของสมองคือ limbic system, amygdala, hippocampus lobe มีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับจิตวิญญาณ (mind or soul) และประสบการณ์ทางศาสนาต่าง ๆ ประสบการณ์เหล่านี้ได้แก่ ความรู้สึกศรัทธาในศาสนาอย่างแรงกล้า (hyper-religiousness) ปัญญาอันกว้างใหญ่ไพศาล (cosmic wisdom) ปรากฏการณ์ของกายทิพย์ (astral projection) การเห็น นิมิตหรือภาพหลอน (hallucination) ของเทพเจ้า เทวดา พรหม ภูต ผี ปีศาจ เปรี๊ยะ และอสูรกาย รวมทั้งโอปปาติกะ (สัตว์ที่มีกายทิพย์หรือกายละเอียด) ประเภทต่าง ๆ “ เนื่องจากว่า นิวเคลียส (nuclei) ของสมองส่วนนี้ถูกกระตุ้น ประสบการณ์ทางศาสนาในหลายรูปแบบมักปรากฏออกมา

“ ฟาริดา อิบราฮิม, ปัญหาของระบบประสาททางอาชีวศาสตร์ : มโนคติและการพยาบาล, หน้า ๔-๑๑. : ชวดี วงษ์กระจ่าง ผ.ศ., กายวิภาคของระบบประสาท, หน้า ๑๗-๒๗.

“ ปณัทนันท์ บุตรอำพันธ์, ภาพภูมิ ภาวะหลังความตาย และกายละเอียด, (กรุงเทพฯ : อริการพิมพ์, ๒๕๔๒), หน้า ๒๖๕.

* เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖๐.

หากพิจารณาถึงระบบลิมบิก (limbic system) ซึ่งประกอบด้วยส่วนของสมองที่อยู่รอบ ๆ ฮัยโปธาลามัส (hypothalamas) และบางบริเวณของเปลือกสมอง (cerebral cortex) ซึ่งจะทำหน้าที่ควบคุมฮัยโปธาลามัส โดยระบบลิมบิกจะทำหน้าที่เกี่ยวกับอารมณ์ พฤติกรรม และความต้องการของมนุษย์ ส่วนฮัยโปธาลามัส ทำหน้าที่ควบคุมสภาวะต่าง ๆ ของร่างกาย เช่น ความหิว ความอิ่ม ความกระหายน้ำ อุณหภูมิของร่างกาย และการทำงานของระบบประสาทอัตโนมัติ ซึ่งมักจะแสดงออกมารวมกับอารมณ์

บางส่วนของระบบลิมบิกที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์กับการทำงานของจิต (ตามทัศนะของนักวิทยาศาสตร์) คือ อะมิกดาลา (amygdala) หากสมองในส่วนนี้ถูกกระตุ้นจะทำให้เกิดการเคลื่อนไหวนอกอำนาจจิตใจ เช่น การยกหัว หนุนตัว แสดงอาการเลีย เคี้ยว กลืน และแสดงอาการก้าวร้าว คุร้าย แต่ถ้าวบริเวณนี้ถูกทำลายจะทำให้เกิดอาการเซื่องซึม ในส่วนของเซพทัล (septal area) ถ้าวถูกกระตุ้นจะทำให้เกิดอาการเซื่องและซึม แต่ถ้าวบริเวณนี้ถูกทำลายจะทำให้เกิดอาการก้าวร้าว บริเวณซิงกูเลท จีรัส (cingulate gyrus) หากถูกกระตุ้นจะทำให้มีแรงผลักดันทางเพศสูง และส่วนของฮิปโปแคมปัส (hippocampus) มีหน้าที่เกี่ยวกับความทรงจำ หากบริเวณนี้ถูกทำลาย จะทำให้สูญเสียความทรงจำไป

นอกจากนี้ในระบบลิมบิกจะยังมีบริเวณที่เมื่อถูกกระตุ้นแล้วทำให้เกิดความสุขสบายใจ กับความรู้สึกถูกลงโทษ (pleasure – punishment area) ซึ่งในภาวะปกติบริเวณ pleasure และ punishment จะทำงานอย่างสัมพันธ์กัน เพื่อการดำรงชีวิตที่มีความสุขและรับรู้ถึงสิ่งที่ทำแล้วไม่ถูกต้อง และพยายามหลีกเลี่ยงสิ่งนั้น^๖

เพราะฉะนั้นสมองในส่วนระบบลิมบิกนี้ จะเกี่ยวข้องกับความจำ จินตนาการ ทางตา (visual imagery) ความรู้สึกทางเพศ (sexuality) การแสดงออกและการกำหนดรู้คุณค่าต่าง ๆ ของอารมณ์ ซึ่งก็คือความรัก ความเศร้าโศก ความซึมเศร้า ความกลัว ความก้าวร้าว ความโกรธ ความพอใจ ความสุข ความครั่นเครง และยังรวมถึงความรู้สึกปีติสุขทางเพศและศาสนา (sexual and religions)

ดังนั้น นักวิทยาศาสตร์หลายท่าน จึงมีความเห็นว่าความสัมพันธ์ของอะมิกดาลา (amygdala) และฮัยโปธาลามัส (hypothalamus) เป็นต้นเหตุให้เกิดประสบการณ์ทางจิตวิญญาณ

^๖ สุวดี วงษ์กระจำจ ม.ศ., วิสุตา สุวิทวาทน์, ระบบลิมบิก และ hypothalamas, ใน “ระบบประสาท”, หน้า ๑๒๓ - ๑๒๕.

หรือทางศาสนาที่ลึกกลับ ความรู้สึกเป็นสุขต่าง ๆ ที่เกิดจากกิจกรรมทางศาสนา ซึ่งเป็นเพราะสมองส่วนนี้ถูกกระตุ้น จึงทำให้มีการหลั่งสารเอนเคฟาลิน (enkephalin) และเอนโดर्फิน (endorphin)^๓

ทำนองเดียวกัน ซึ่งอาจเป็นไปได้ว่าบริเวณฮิปโปแคมปัส (hippocampus) และอะมิกดาลา (amygdala) จะเป็นสมองส่วนแรกที่ได้รับผลกระทบในภาวะใกล้ตาย ขณะเดียวกันก็จะเป็นสมองส่วนสุดท้ายที่จะตาย นั่นคือ ในขณะที่ได้รับการยืนยันจากแพทย์ว่าผู้ป่วยได้ตายแล้ว แต่สมองบริเวณนี้ทั้งสองส่วน ยังคงทำหน้าที่ต่อไปอีกช่วงเวลาหนึ่งสั้น ๆ คือ การถูกกระตุ้นอย่างแรง จึงเป็นเหตุให้เกิดการเห็นนิมิต หรือการเกิดความรู้สึกต่าง ๆ ขึ้นในขณะที่ใกล้ตายของผู้ป่วย^๔

๓.๒. จิต

การกล่าวถึงระบบประสาทและสมอง จะเป็นการช่วยสร้างความเข้าใจได้ดียิ่งขึ้น ถึงการทำงานของสมองว่า ส่วนไหนมีอิทธิพลต่อร่างกายส่วนใด หากทว่ายังเป็นที่ยกย่องกันอยู่ถึงการที่สมองได้แปรสภาพการสัมผัสต่าง ๆ ให้เป็นความรู้สึกทางอารมณ์ เช่น การได้เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ฯลฯ สมองจดจำสิ่งต่าง ๆ ได้อย่างไร สมองสร้างสรรค์เรื่องราวหรือสัญลักษณ์ เช่น ตัวหนังสือ สูตรเคมีต่าง ๆ เหล่านี้ได้อย่างไร สมองมีการตัดสินใจเมื่อต้องเผชิญปัญหา ตลอดจนการวางแผนเรื่องต่าง ๆ เตรียมไว้ในอนาคตได้อย่างไร ซึ่งยังเป็นประเด็นปัญหาที่ทำทลายความสนใจของนักวิทยาศาสตร์อยู่ต่อไป ในทางกลับกัน พระพุทธศาสนาได้ชี้ชัดว่า สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้คือผลงานของจิตหรือวิญญาณ ซึ่งอาศัยสมองเป็นสื่อและเป็นที่เกิด

“จิต” ในพระพุทธศาสนา เป็นธรรมชาติชนิดหนึ่งมีลักษณะเป็นนามธรรม (Abstract) เกิดดับตลอดเวลา ไม่ใช่ตัวตนที่ถาวร (Permanent Self) ในภาษาอังกฤษจึงนิยมใช้ Consciousness

^๓ ปณานันท์ บุตรอำพันธ์, ปญฺญิ ภาวะหลังความตาย และกายละเอียด, หน้า ๒๖๐ - ๒๖๓.

^๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖๖ - ๒๖๗.

แทนคำว่า “จิต” หรือใช้ทับศัพท์เป็น “Citta” ทำหน้าที่รับรู้ รู้สึก คิด จำ เป็นต้น เป็นฐานของชีวิต ในการรู้สึกตัว การรับรู้สัมผัสและการนึกคิดต่าง ๆ

๓.๒.๑. นิยามและความหมาย

ตามนัยแห่งพระอภิธรรม^๙ คำว่า จิต แปลว่า ธรรมชาติที่รู้อารมณ์, สภาพที่นึกคิด, ความคิด, ใจ ในภาษาบาลีมีคำไวพจน์^{๑๐} ของจิตถึง ๑๐ ชื่อ คือ จิต มโน มานัส หทัย ปิณชะระ มนายคณะ มนินทริย วิญญาณ วิญญาณขันธ มโนวิญญาณ^{๑๑} ซึ่งคัมภีร์อรรถกถา^{๑๒} ได้อธิบายความหมายของคำเหล่านี้ ไว้ดังนี้ว่า

๑. ชื่อว่า “จิต” เพราะเป็นสภาวะวิจิตร
๒. ชื่อว่า “มโน” เพราะรับรู้อารมณ์
๓. ชื่อว่า “มานัส” เพราะมีธรรมสัมผัสผูกกับมโนหรือมานัสก็คือใจนั่นเอง
๔. ชื่อว่า “หทัย” เพราะอยู่ภายใน
๕. ชื่อว่า “ปิณชะระ” เพราะเป็นธรรมชาติผ่องใส
๖. ชื่อว่า “มนายคณะ” เพราะเป็นที่อยู่อาศัย, เป็นบ่อเกิด, เป็นที่ประชุม, เป็นแดนเกิดแห่งใจ
๗. ชื่อว่า “มนินทริย” เพราะเป็นใหญ่ในการรับรู้อารมณ์
๘. ชื่อว่า “วิญญาณ” เพราะรับรู้อารมณ์ต่าง ๆ
๙. ชื่อว่า “วิญญาณขันธ” เพราะเป็นกองแห่งวิญญาณ

^๙ อภิ.ย (๒-แปล).๓๘/-/๓. (บทนำ) ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๘.

^{๑๐} คำว่า “ไวพจน์” หมายถึง คำที่มีรูปต่างกันแต่มีความหมายคล้ายกัน หรือคำสำหรับเรียกแทนกัน เช่น คำว่า มทนิมมทโน เป็นต้น เป็นไวพจน์ของ วิศวละ คำว่า วิมุตติ วิตุทติ ตันติ อตังขละ วิวิญญู เป็นไวพจน์ของนิพพาน ดังนี้ เป็นต้น. (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๒๘๘.

^{๑๑} พุ. ม. (แปล) ๒๘/๑/๓. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๘.

^{๑๒} พุ.ม.ธ. ๑/ ๒๒ - ๒๓. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๓.

๑๐. ชื่อว่า “มนวิญญานธาตุ” เพราะเป็นสภาวะที่รับรู้และรับทราบอันสมควรแก่ธรรมทั้งหลายมีผัสสะเป็นต้น

จิตที่แปลว่า ธรรมชาติที่รู้อารมณ์ นั้นหมายถึงรู้อารมณ์ด้วยอาการต่าง ๆ คือ

๑. รูรูปรารมณ์ทางตา	คือ การเห็นรูป
๒. รู้สัททารมณ์ทางหู	คือ การได้ยินเสียง
๓. รู้คันธารมณ์ทางจมูก	คือ การได้กลิ่น
๔. รู้สธารมณ์ทางลิ้น	คือ การลิ้มรส
๕. รู้โผฏฐัพพารมณ์ทางกาย	คือ การรู้สึกผัสสะหรือการสัมผัส
๖. รู้ธัมมารมณ์ทางใจ	คือ การนึกคิด

ยิ่งกว่านี้ จิตยังสามารถรู้ได้ลึกและรู้ได้มากกว่ารู้อารมณ์เหล่านี้อีก อาการรู้ของจิตที่ว่ามีชื่อเรียกต่าง ๆ เช่น

๑. วิชานนะ	คือ	รู้แบบเข้าใจชัด
๒. ตัญจนนะ	คือ	รู้แบบจำได้หมายรู้
๓. ปชานนะ	คือ	รู้แบบแทงตลอด
๔. อภิขานนะ	คือ	รู้แบบอภินิหาร
๕. ปริขานนะ	คือ	รู้แบบกำหนดรู้

- รู้แบบเข้าใจชัด	เรียกว่า จิต หรือ วิญญาน
- รู้แบบจำได้หมายรู้	เรียกว่า ตัญญา
- รู้แบบแทงตลอด	เรียกว่า ปิัญญา
- รู้แบบอภินิหาร	เรียกว่า อภิัญญา
- รู้แบบกำหนดรู้	เรียกว่า ปริัญญา ^{๓๓}

^{๓๓} อภิ.ย (๒-แปล).๑๕/-๑๖-๘. (บทนำ), ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๑๘.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้อธิบายความหมายของจิต ซึ่งสามารถสรุปได้ว่า จิตคือวิญญาณขันธ์ วิญญาณ แปลตามแบบว่า ความรู้แจ้งอารมณ์ หมายถึง ความรู้ประเภทขึ้น พื้นหรือความรู้ที่เป็นตัวขึ้น เป็นฐานและเป็นทางเดินให้แก่นามขันธ์อื่น ๆ เป็นทั้งความรู้ต้น และ ความรู้ตาม ที่ว่าเป็นความรู้ต้น คือเป็นความรู้เริ่มแรก เมื่อเห็น ได้ยิน เป็นต้น (เกิดวิญญาณขึ้น) จึงจะรู้สึกขึ้นใจ หรือบีบคั้นใจ (เวทนา) จึงจะกำหนดหรือจำได้ว่าเป็นสิ่งนั้น ๆ (สัญญา) และนึก คิดปรุงแต่งไปต่าง ๆ (สังขาร)

เป็นความรู้ตาม คือรู้ควบไปตามกิจกรรมของขันธ์อื่น ๆ เช่น รู้สึกสุขสบาย (เวทนา) ก็รู้ว่าเป็นสุข (วิญญาณ : รู้สึกสุขกับรู้ว่าเป็นสุข นั้นต่างกัน) รู้สึกบีบคั้นใจ ไม่สบายใจ (เวทนา) ก็รู้ว่าเป็นทุกข์ (วิญญาณ) เมื่อรู้ได้ว่าอย่างนี้เป็นสุข อย่างนี้เป็นทุกข์ (สัญญา) ก็จะรู้ไปตามนั้น เมื่อคิดนึกปรุงแต่งเจตน์จำนงไปเรื่อย ๆ (สังขาร) ย่อมจะมีความรู้ควบตามไปด้วยตลอด ฉะนั้นกระแสความรู้ที่ยืนพื้น ซึ่งเกิดคืบต่อเนื่องอยู่ตลอดเวลา ควบไปกับนามขันธ์อื่น ๆ หรือกิจกรรมทุกอย่างในจิตใจนี้ เรียกว่า วิญญาณ

ลักษณะอีกอย่างหนึ่งของวิญญาณ คือ เป็นกรู้ความต่างจำเพาะ รู้ความหมาย จำเพาะ หรือรู้แยกแยะได้ เช่น เมื่อรับประทานผลไม้ ถึงแม้จะไม่รู้ว่าผลไม้ชิ้นนั้นเป็นรสหวานหรือ รสเปรี้ยว แต่ก็รู้ว่ารสที่หวาน ที่เปรี้ยวนั้นแตกต่างกัน หรือแม้แต่ในรสที่เปรี้ยวนั้น ก็จะมี ความลักษณะของความเปรี้ยวที่แตกต่างกันออกไป ความรู้อย่างนี้คือวิญญาณ เป็นความรู้ยืนพื้น เมื่อรู้ แล้วนามขันธ์อื่น ๆ จึงจะทำงานหรือปฏิบัติหน้าที่ได้ ส่วนในด้านที่ว่า รู้ความหมายจำเพาะนั้น คือ เมื่อเกิดวิญญาณขึ้น จากการได้เห็น ได้ยิน เป็นต้น จะเป็นการเห็นการได้ยินตามความหมาย จำเพาะแ่ง จำเพาะอย่างที่ได้ให้แก่งั้น ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับสังขาร (การนึกคิดปรุงแต่ง) ที่เป็นปัจจัย ให้วิญญาณนั้นเกิดขึ้น ซึ่งวิญญาณหรือความรู้ที่เกิดขึ้น ย่อมต่างกันไปตามเจตน์จำนง^{๔๔}

^{๔๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) , พุทธธรรม ฉบับปรับปรุง และขยายความ , หน้า ๑๗ - ๑๘.

๓.๒.๒. ลักษณะของจิต

๓.๒.๒.๑. ลักษณะทั่วไปของจิต

โดยทั่วไปแล้ว จิตจะมีลักษณะตรงกันข้ามกับสิ่งที่ป็นรูปธรรม หรือสิ่งที่ป็นวัตถุ ซึ่งจะมีลักษณะดังนี้^{๔๔}

๑. ไปได้ไกล (ทุรุคม) หมายความว่า รับอารมณ์ที่เป็นปัจจุบัน อารมณ์ที่เป็นอดีต และอารมณ์ที่เป็นอนาคตได้ อารมณ์ที่เป็นปัจจุบันได้แก่ สิ่งสัมผัสที่อยู่ภายนอกหรือแวดล้อมอยู่ อันมีรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสทางกาย อารมณ์ที่เป็นอดีต ได้แก่ ธรรมารมณ์ คือสิ่งหรือเรื่องราวต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในความคิด อันเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นและผ่านไป แล้ว แต่หวนกลับไปคิดถึงอีก และอารมณ์ที่เป็นอนาคต ได้แก่ ธรรมารมณ์เช่นเดียวกัน เป็นการคิดถึงเรื่องราวต่าง ๆ ที่จะเกิดขึ้นในกาลข้างหน้า อารมณ์ทั้ง ๓ ที่ว่าอยู่ไกลเพราะอยู่ภายนอกตัว ส่วนใหญ่จะไม่พ้นไปจาก รูป เสียง กลิ่น รส กายสัมผัส อันเป็นสิ่งที่อยู่รอบ ๆ ตัว เพียงแต่ว่า บางครั้งเหตุการณ์ได้ผ่านพ้นเป็นอดีตไปแล้ว หรือเป็นอนาคตซึ่งยังมาไม่ถึง

๒. เทียวไปแต่ผู้เดียว (เอกจร) หมายความว่า จิตนี้มีการเกิดดับที่ละขณะ จะไม่เกิดขึ้นพร้อมกัน และรับอารมณ์ได้ครั้งละหนึ่งอย่างเท่านั้น กล่าวคือเมื่อเกิดความคิดขึ้นมาแล้ว ความคิดนั้นก็เกิดขึ้นทีละอย่างตามลำดับก่อนหลัง แต่ที่ดูเหมือนว่ามีความคิดหลายอย่างเกิดขึ้นพร้อมกันนั้น เป็นเพราะจิตเกิดดับรวดเร็วมาก จนไม่สามารถจะกำหนดได้ทันว่า เกิดดับในขณะใด และความคิดอะไรเกิดขึ้นก่อนหรือหลัง

๓. ไม่มีรูปร่าง (อตริริ) หมายความว่า จิตเป็นพลังงานที่เป็นนามธรรม ไม่มีตัวตนให้มองเห็น หรือสัมผัสได้ด้วยประสาททั้ง ๕ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย แต่สามารถรับรู้ได้ด้วยใจ (มโนวิญญาณ) อันเป็นประสาทที่หก

๔. มีถ้าคือร่างกายเป็นที่อยู่อาศัย (อุหาสย) หมายความว่า จิตอาศัยอยู่ในร่างกาย ข้อนี้เป็นการแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างรูป (ร่างกาย) กับนาม (จิต) ในชีวิตมนุษย์นั้น หากร่างกายไม่มีจิตเข้ามาควบคุม ก็จะไม่สามารถเคลื่อนไหวทำอะไรได้ ในทำนองเดียวกัน หากจิตไม่มีที่อาศัยคือร่างกาย ย่อมไม่สามารถแสดงพฤติกรรมต่าง ๆ ได้

^{๔๔} พ.ร. (แปล) ๒๕/๓๓ - ๓๓/๓๕ - ๓๓. ฉบับมหาวิทยาลัยมหาวชิราลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๕. ;

บรรจบ บรรณรุจิ ร.ท., จิต มโน วิญญาณ หน้า ๓๕-๓๘ ; พระเทพวิสุทธิกวี (พิจิตร จิตฺตมโน), การพัฒนาจิต ภาคหนึ่ง, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพฯ : มหามกุฏฯ, ๒๕๓๘), หน้า ๖-๗.

๓.๒.๒.๒. ลักษณะเฉพาะของจิต

ลักษณะเฉพาะของจิตนี้ กล่าวเฉพาะลักษณะจิตของปุณฺณ ซึ่งมีลักษณะเฉพาะที่พอสรุปได้ดังนี้^{๑๖}

๑. คின்ற (สนฺทน) หมายความว่า คின்றออกไปรับอารมณ์ที่มากกระทบตามทวารต่าง ๆ มีรูปและเสียงเป็นต้น อันเป็นที่น่าใคร่ น่าพอใจ

๒. กวัดแกว่ง (จปฺล) หมายความว่า ขาดความมั่นคง แม้บางครั้งตั้งมั่นนิ่ง แต่เมื่อมีอารมณ์มากกระทบ ก็จะหวั่นไหวไปตามอารมณ์นั้น

๓. รักษาไว้ยาก (ทฺรูกฺข) หมายความว่า การที่จะรักษาคิดให้มั่นคง ไม่ให้คิดไปถึงเรื่องต่าง ๆ นั้น ทำได้ยาก

๔. ห้ามไว้ได้ยาก (ทฺนุณฺวารอ) หมายความว่า การที่พยายามห้ามจิตให้พ้นจากความชั่ว ไม่ให้คิดในสิ่งที่ไม่ดีนั้น ทำได้ยากเช่นกัน

๕. ข่มได้ยาก (ทฺนุณฺคฺคห) หมายความว่า การที่จะฝึกลบหรือบังคับให้จิตลอยห่างออกจากความชั่ว ก็เป็นสิ่งที่ทำได้ยาก เพราะจิตมักตกไปสู่อารมณ์กามเสมอ (กามนิปาติน) คือมักจะติดอยู่กับสิ่งที่ชอบใจอยู่เสมอ ทั้งเป็นสิ่งที่เห็นได้ยาก (สุทฺทุทฺส) ขณะเดียวกันก็เป็นสภาวะที่ละเอียด (สุณฺนิปฺณ) เกิดดับเร็ว (ลหุ) และเกิดดับสืบเนื่องกันตลอดเวลา

๓.๒.๒.๓. ลักษณะธรรมชาติของจิต

จิต เมื่อแบ่งโดยสภาวะธรรมชาติ จะมีลักษณะ ๑ ประการ ซึ่งสรุปได้ดังนี้^{๑๗}

๑. จิตเป็นธรรมชาติที่คิดนึกและรู้อารมณ์ (Thought and Moods) และเป็นธรรมชาติให้ความสำเร็จการคิดนึกการรู้อารมณ์ได้นั้น ต้องอาศัยมูลเหตุ ๓ ประการ คือ

๑.๑. เจตสิก เป็นธรรมชาติที่ประกอบกับจิต เพื่อให้ความสำเร็จการคิดนึกและรู้อารมณ์พร้อมกับจิต ได้แก่ เวทนา สัญญา สังขาร ซึ่งเป็นกระแสน้ำของจิต

^{๑๖} พ.ร. (แปล) ๒๕/๓๓ - ๓๗/๓๕ - ๓๗, ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๕. ;

บรรจบ บรรณรุจิ ร.ท., จิต มโน วิญญาน, หน้า ๓๕-๔๐. ; พระเทพวิสุทธิกวี (พิจิตร จิตฺตฺโน), การพัฒนาจิต ภาคหนึ่ง, หน้า ๔-๕.

^{๑๗} สังคม วรณิสสร นท., แนวทางดับทุกข์, หน้า ๑๓๔ - ๑๔๐.

๑.๒. ปัญจวิญญาณ จิตมีความสำเร็จการคตินึกได้ โดยอาศัย
ปัญจวิญญาณ คือเป็นธรรมชาติรู้พิเศษจากทวารหรือประสาททั้ง ๕ เช่น ตา หู จมูก ลิ้น กาย
โดยอาศัยสื่อ คืออายตนะภายนอกมากระทบ ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส เป็นเหตุให้
สำเร็จการคตินึกได้ว่า สิ่งนั้นเป็นรูป สิ่งนั้นเป็นเสียง เป็นต้น ทั้งนี้ต้องอาศัยสัญญาหรือความจำ
ได้หมายรู้ เข้าประกอบด้วย

๑.๓. มโนวิญญาณ จิตมีความสำเร็จการคตินึกและรู้อารมณ์ได้
เพราะมโนวิญญาณ ซึ่งเป็นธรรมชาติรู้อาศัยสมองเป็นที่เกิดในเมื่อมีธรรมชาติที่หน่วงเหนี่ยวจิต
คืออารมณ์ที่มากระทบแล้ว ปัญจวิญญาณจะเป็นสื่อนำส่งให้แก่จิตเพื่อรับรู้ จึงทำให้จิตคตินึกได้
ว่า สิ่งที่มากระทบนั้นเป็นธรรมชาติที่หน่วงเหนี่ยวอารมณ์เอาไว้ ทำให้จิตคตินึกอารมณ์นั้นได้ว่า
เป็นอะไร ทั้งนี้ย่อมต้องอาศัยสัญญาประกอบด้วยเช่นกัน

๒. จิตเป็นธรรมชาติคตินึกและรู้ทั้งในทางดีและทางชั่ว แต่จิตมีธรรม
ชาติเป็นเครื่องช่วยให้คตินึกแต่ในทางที่ดีได้ และยับยั้งความชั่วนั้นเสีย โดยอาศัยเหตุ ๒ ประการ
คือ

๒.๑. สติ คือความระลึกได้ อันเป็นธรรมชาติอย่างหนึ่งของ
จิต

๒.๒. ปัญญา คือความรู้ทั่วหรือรู้แจ้ง เป็นธรรมชาติของจิต
เช่นเดียวกัน

๓. ธรรมชาติของจิตจะทรงตัวอยู่ได้ ในร่างกายของสัตว์ ต้องอาศัยเหตุ
๓ ประการ คือ

๓.๑. ชีวิตรูป คือรูปชีวิตินทรีย์ ที่มีความเป็นใหญ่ในการ
รักษาและทรงไว้ ซึ่งสภาวะชีวิตในร่างกายของสัตว์ อาศัย ดิน น้ำ ลม เป็นธาตุประกอบขึ้น
และชีวิตจะดำรงอยู่ได้ต้องอาศัย อาหาร อากาศ และน้ำ ให้แปรเป็นพลังงานชีวิตต่อไป

๓.๒. เตโช คืออุตุ หรืออุณหเตโช อันหมายถึงความอบอุ่นอัน
เกิดจากภายนอก และภายในร่างกายของสัตว์ ความร้อนภายนอกเป็นธรรมชาติของดินฟ้าอากาศ
และแสงอาทิตย์ ส่วนความร้อนภายในนั้นเป็นธรรมชาติของร่างกาย ที่ต้องสร้างพลังชีวิตให้สด
ชื่น โดยอำนาจของอุณหเตโช

๓.๓. วิญญาณ คือ ความรู้ลึกพิเศษ โดยประสาททางทวารทั้ง
๕ (ปัญจวิญญาณ) อาศัยชีวิตรูปและอุณหเตโชทำให้คงอยู่ เพื่อรักษาชีวิตให้มีความรู้ลึกอยู่เสมอ

๔. ธรรมชาติของจิตที่จะจุติไปสู่ปฏิสนธิ เมื่อบุคคลสิ้นชีวิต จะมีจุติจิต
เพื่อไปปฏิสนธิในร่างใดร่างหนึ่ง อันเป็นไปตามผลกรรมที่เป็นบุญหรือบาป ตามแต่ที่ได้กระทำ

ไว้ ซึ่งธรรมชาติของจิตก่อให้เกิดขึ้นในก่อนเวลาที่จิตจะจุติไปจากร่างเดิม ที่เรียกว่า ช่วงมรณสัน วิถี

๕. ธรรมชาติของจิตมักข้องอยู่ในวิบากหรือผลของกรรม ซึ่งเป็นเพราะ กิเลสทำให้เกิดกรรม เกิดวิบากอันชั่วคืออกุศลกรรม และข้องอยู่ในผลอันเกิดจากสติปัญญา เป็น อกุศลกรรมเพื่อชำระกิเลสกำจัดความชั่ว แต่เพราะจิตมีอวิชชา คือความไม่รู้ในความจริงของ สภาพะธรรมทั้งปวงที่เป็นอยู่ จึงเป็นเหตุให้เกิดความยินดีในร้ายในผลนั้น ๆ จึงเกิดมีกิเลส กรรม วิบาก หมุนเวียนเป็นสังสารวัฏ

๖. จิตเป็นธรรมชาติที่บริสุทธิ์ ที่เรียกว่า “จิตประภัสสร” คือจิตที่สว่าง ผ่องใส ไม่มัวหมอง อันเป็นปกติของจิตที่ไม่มีกิเลสค้นหาเจอปน เมื่อถูกอวิชชา ค้นหาครอบงำ จึงมืดมัว แต่เมื่อใดอวิชชา ค้นหาถูกกำจัดด้วยกำลังของสติปัญญา จิตนั้นจะไม่เศร้าหมอง มีความผ่องใส สะอาดบริสุทธิ์ สงบและสว่างตามเดิม

๗. จิตเป็นวิญญาณธาตุที่มีพลังงาน สามารถแปรพลังงานให้มีอำนาจอัน มหัศจรรย์ได้ เมื่อจิตนั้นอยู่ในอารมณ์เดียว หรือเอกัคคาเป็นหนึ่งเดียว (One-pointedness of mind)

๓.๓. ความสัมพันธ์ระหว่างสมองและจิต

จากที่กล่าวว่า จิตนั้นเป็นนามธรรมและอาศัยอยู่ในร่างกาย แต่ไม่ได้เจาะจงลงไปว่า จิต ตั้งอยู่ที่ส่วนใดของร่างกาย จึงเป็นเรื่องที่ยากจะเข้าใจ เพราะไม่สามารถมองเห็นได้ด้วยตา แต่จิต หรือวิญญาณนี้ เป็นตัวรู้ อันมีที่เกิดและอาศัยอยู่ในร่างกายของคนและสัตว์ พระพุทธศาสนา กล่าวว่า ความรู้จะเกิดขึ้นนั้น ต้องอาศัยทวารทั้ง ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ สำหรับรับรู้ ปรากฏการณ์ภายนอก ทวารหรือที่นิยมเรียกว่า “อายตนะ” ซึ่งแปลว่า ที่ต่อ หรือแดน อันหมายถึง ที่ต่อกันให้เกิดความรู้ หรือแดนเชื่อมต่อให้เกิดความรู้ หรือแหล่งที่มาของความรู้

อายตนะจะเชื่อมต่อกับโลกภายนอก ซึ่งจะสอดคล้องกับแดนหรือเครื่องมือสำหรับรับรู้ เป็นด้าน ๆ ไป สิ่งที่ถูกรับรู้หรือลักษณะอาการต่าง ๆ ของโลกเหล่านี้ เรียกว่า “อายตนะ” เช่นกัน เพราะเป็นสิ่งที่เชื่อมต่อให้เกิดความรู้ หรือเป็นแหล่งความรู้เหมือนกัน แต่เป็นฝ่ายภายนอก ดังนั้น ความรู้จึงขึ้นเนื่องจากอายตนะพวกแรก หรือเรียกว่า “อายตนะภายใน” คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ กระทบกับสิ่งรับรู้ภายนอก หรือเรียกว่า “อายตนะภายนอก” ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส

สิ่งต้องกาย และสิ่งที่ใจนึก โดยทั่วไปนิยมเรียก “อารมณ์” แปลว่า สิ่งอันเป็นที่สำหรับจิตมา
หน่วงอยู่ หรือสิ่งสำหรับยึดหน่วงของจิต เข้าใจง่าย ๆ ว่า สิ่งที่ถูกรับรู้ หรือสิ่งที่ถูกรู้นั่นเอง

เมื่ออายตนะภายในกระทบกับอารมณ์หรืออายตนะภายนอก จะเกิดความรู้จำเพาะด้าน
ของอายตนะแต่ละอย่าง ๆ ขึ้น เช่น ตากระทบรูป เกิดความรู้เรียกว่า เห็น หูกระทบเสียง เกิด
ความรู้เรียกว่า ได้ยิน เป็นต้น ความรู้จำเพาะแต่ละด้านนี้เรียกว่า “วิญญาณ” อันหมายถึง ความรู้
แจ้ง คือรู้อารมณ์ ดังนั้น วิญญาณจึงมี ๖ อย่าง เท่ากับอายตนะและอารมณ์ทั้ง ๖

ความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกันของ อายตนะ ๖ อารมณ์ ๖ และวิญญาณ ๖ สามารถแสดงได้
ดังนี้

๑. จักขุ (ตา) เป็นแดนรับรู้ รูป รูป เกิดความรู้คือ จักขุวิญญาณ (เห็น)
๒. โสตะ (หู) เป็นแดนรับรู้ สัททวะ เสียง เกิดความรู้คือ โสตวิญญาณ (ได้ยิน)
๓. นามะ (จมูก) เป็นแดนรับรู้ คันธะ กลิ่น เกิดความรู้คือ นามวิญญาณ (ได้กลิ่น)
๔. ชิวหา (ลิ้น) เป็นแดนรับรู้ รส รส เกิดความรู้คือ ชิวหาวิญญาณ (รู้รส)
๕. กาย (กาย) เป็นแดนรับรู้ โสภณรูปะ สิ่งต้องกาย เกิดความรู้คือ กายวิญญาณ
(รู้สิ่งต้องกาย)
๖. มโน (ใจ) เป็นแดนรับรู้ ธรรมมารมณ์ เรื่องในใจ เกิดความรู้คือ มโนวิญญาณ
(รู้เรื่องในใจ)

การรับรู้จะเกิดขึ้นสมบูรณ์ ต้องมีองค์ประกอบครบทั้ง ๓ อย่าง คือ อายตนะ อารมณ์
และวิญญาณ ซึ่งเรียกว่า “ผัสสะ” หรือ “สัมผัส” แปลตามรูปศัพท์ว่าการกระทบ แต่มีความ
หมายทางธรรมว่า การประจวบหรือบรรจบพร้อมกันแห่งอายตนะ อารมณ์ และวิญญาณ ใน
ความหมายง่าย ๆ ของผัสสะ คือการรับรู้ที่ตนเอง และเป็นไปตามทางรับรู้คืออายตนะทั้ง ๖ คือ
จักขุสัมผัส สัทสัมผัส นามสัมผัส ชิวหาสัมผัส กายสัมผัส มโนสัมผัส เป็นต้น นอกจากนี้ ยัง
ต้องอยู่กับความใส่ใจ ความกำหนดใจหรือความใส่ใจประกอบอยู่ด้วย วิญญาณนั้น ๆ หรือความรู้
ตามอายตนะนั้น ๆ จึงจะเกิดขึ้น”

๙๙ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๑๑-๑๖.

กายประสาท ได้แก่รูปอันโสภณวิบุลย์เป็นเครื่องรับสิ่งสัมผัสต่าง ๆ มีเย็น ร้อน อ่อน แข็ง หย่อน ค้าง กายประสาทนี้เกิดอยู่ในร่างกายทั่วไป ยกเว้นแต่ปลายผม ขน เล็บ หนังที่หนา และที่รวมแห่งอาหารใหม่ได้ใส่ใหญ่ เป็นวัตถุทวารแห่งกายวิญญาณ^{๒๑}

เพราะฉะนั้นจิตหรือวิญญาณ จึงมีหน้าที่รับถ่ายทอดความรู้สึกจากประสาททั้ง ๕ คือ จักขุประสาท โสตรประสาท ชิวหาประสาท ฆานประสาท กายประสาท ซึ่งเป็นที่เกิดของวิญญาณ (ความรู้) ทั้ง ๕ คือ รูปารมณ์ (เป็นรูป) สัทธารมณ์ (เสียง) คันธารมณ์ (กลิ่น) รสธารมณ์ (รส) โสภณูปาหารมณ์ (สัมผัส) ปสาทในที่นี้จึงมีความหมายตรงกับระบบประสาท (ทั้ง ๒) ซึ่งเป็นสื่อรับความรู้สึกจากภายนอกเข้าสู่จิตหรือวิญญาณ

เมื่อวิญญาณมีลักษณะธรรมชาติรู้อารมณ์ จำต้องอาศัยระบบประสาทและสมองเป็นที่เกิด และแสดงออก กล่าวคือความรู้สึกเกิดจากประสาททั้ง ๕ และอารมณ์ (ความรู้) เกิดจากวิญญาณ (ตัวทำให้รู้) เช่น การเห็นภาพทางตา เมื่อมีรูปภาพจากภายนอกมากระทบนัยตา ประสาทตาจะรับความรู้สึกจากพลังกระทบประสาท (Nerve impulse)^{๒๒} แล้วส่งรูปภาพไปยังสมอง โดยเฉพาะส่วนของสมองใหญ่ (Cerebrum) เพื่อพิจารณาวินิจฉัยตัดสิน โดยมีวิถีจิตร่วมปฏิบัติงานในการเห็นรูปภาพด้วย จิตหรือวิญญาณจะทำหน้าที่กำหนดรู้ ทั้งความรู้เริ่มแรก ความรู้ตาม การรู้ความหมายจำเพาะหรือรู้แยกแยะ ทั้งนี้ต้องเข้าใจว่า จิตหรือวิญญาณไม่ได้ปฏิบัติตามลำพัง หากแต่ทำงานร่วมกับนามชั้นอื่น ๆ คือ เวทนา สัญญา สังขาร ต่างก็ทำหน้าที่ในการเห็นภาพนั้นด้วย (เรียกว่าวิถีจิต) การได้ยิน การรู้รส การรู้กลิ่น การรู้สัมผัส จะมีลักษณะเช่นเดียวกันกับการเห็นภาพทางตา

ตามหลักประสาทวิทยาแสดงให้เห็นว่า อารมณ์ทางทวารทั้ง ๕ คือ ความรู้สึกเห็น ความรู้สึกได้ยินเสียง ความรู้สึกได้กลิ่น ความรู้สึกได้รส ความรู้สึกสัมผัสทางกายหรือผิวหนังนั้น อาศัยระบบประสาทส่วนกลาง (CNS) เป็นส่วนใหญ่ ซึ่งหน้าที่ในภาพรวมคือ การควบคุมระบบการทำงานของอวัยวะที่สำคัญภายในร่างกาย ให้เป็นไปโดยสม่ำเสมอและมีประสิทธิภาพ

^{๒๑} พระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส,สมเด็จพระมหาสมณเจ้า, ธารานุกรมพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพฯ : มหามกุฏฯ, ๒๔๒๕), หน้า ๒๔๕-๒๕๐ : พระสัทธัมมโชติกะ ฐัมมาจริยะ, ปรมัตถโชติกะ ปริเฉทที่ ๑-๒-๖, ๑, หน้า ๗๐-๗๒ : และ อธิการิยาชเชลล์ประสาทของอวัยวะทั้ง ๕ ส่วน ตามแนวชีววิทยา ใน สมักร ปุราวาส, จิตวิทยาและการทำใจทางพระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (พระนคร : คลังวิทยา, ๒๕๐๒), หน้า ๕๔-๕๕.

^{๒๒} สังคม วรณิตต,น.พ., แนวทางดับทุกข์, หน้า ๑๒๕.

เพื่อให้มีชีวิตอยู่ได้โดยสมบูรณ์ตามธรรมชาติ ผสานกับการทำงานของระบบประสาทอัตโนมัติ ที่มีหน้าที่เกี่ยวกับการควบคุมการทำงานของหัวใจ การเคลื่อนไหวของลำไส้ เป็นต้น

ด้วยเหตุนี้ เมื่อนมองถึงความสัมพันธ์ของสมองกับจิต ก็จะพบว่า จิตหรือวิญญาณมีอยู่จริง เรียกว่า “วิญญาณธาตุ” จิตมีความเป็นจริงในตัวเอง ไม่ได้เป็นผลผลิตของร่างกายหรือระบบสมอง จึงไม่ดับสลายไปพร้อมกับร่างกายในเวลาสิ้นชีวิต อย่างไรก็ตาม จิตต้องอาศัยกระบวนการทางสมอง (brain process) ของฝ่ายร่างกายเป็นเวทีแสดงออกของความคิด สมองเป็นหทัยวัตถุ หรือฐานที่ตั้งกองบัญชาการของจิต จิตที่ไม่มีกายก็ไม่สามารถแสดงออก ส่วนกายที่ไร้จิตก็ไม่ต่างอะไรจากท่อนไม้ ฉะนั้นกายกับจิตถึงอาศัยกันและกันเกิดขึ้น และทำกิจกรรมร่วมกัน^{๒๒} เช่นเดียวกับเจตสิก หรือ เวทนา สัญญา สังขาร ที่มีกิจร่วมกับวิญญาณหรือจิต ซึ่งไม่ใช่ผลผลิตของสมองเช่นเดียวกันกับจิต สมองจึงเป็นเพียงอวัยวะส่วนหนึ่งของร่างกาย ที่เป็นเครื่องมือหรือสื่อให้กับจิต เสมือนว่า ร่างกายนี้เปรียบเหมือนตัวรถ สมองเปรียบเหมือนเครื่องยนต์ จิตเปรียบเหมือนคนขับ^{๒๓} ซึ่งเมื่อขาดอย่างใดอย่างหนึ่ง รถก็ไม่สามารถขับเคลื่อนไปได้ ขณะเดียวกัน หากมีส่วนหนึ่งส่วนใดชำรุดเสียหาย การขับเคลื่อนหรือการใช้งานย่อมมีความบกพร่องเสียหาย

ฉะนั้น ร่างกายจักดำเนินไปได้ด้วยดี จำต้องอาศัยความร่วมมือของระบบประสาททั้งหมด โดยไม่สามารถแยกกันได้โดยเด็ดขาด เช่นเดียวกับคติทางพระพุทธศาสนา ที่ว่าร่างกายจะดำรงอยู่ได้ด้วยดี และเป็นปกติ ก็ต่อเมื่อขันธ์ทั้ง ๕ ทำงานร่วมกันอย่างสอดคล้องประสานสัมพันธ์อย่างไม้อาจจะแยกออกจากกันได้

๓.๔. ปราณ (ปราณ)

นอกเหนือจากจิตแล้ว ยังมีความเชื่อกันอีกอย่างหนึ่งว่า ชีวิตมนุษย์นั้นดำรงอยู่ได้พลั้งลักลับบางอย่างที่แทรกคัวอยู่ในอะตอมของมวลสารหรือสรรพสิ่งที่อยู่ทุกแห่งในโลก ทั้งในสิ่งที่มี

^{๒๒} พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), กรรมและการเกิดใหม่, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ : บริษัท ศพธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๘), หน้า ๒๐.

^{๒๓} พระเทพวิสุทธิกวี (พิจิตร จิตฺตโม), การพัฒนาจิต ภาคหนึ่ง, หน้า ๘.

ชีวิตและไม่มีชีวิต พลังที่ว่ามี ไม่ใช่สิ่งที่เป็นตัวตน ไม่สามารถมองเห็นได้ เหตุที่พลังดังกล่าวนี้ แทรกตัวอยู่ในสิ่งที่มีชีวิต ทำให้ชีวิตมีพลังและสามารถดำรงอยู่ได้ จึงเรียกพลังนี้ว่า “พลังแห่งชีวิต” (Vital Force)

๓.๔.๑. ปราณหรือพลังแห่งชีวิต ตามทัศนะวิทยาศาสตร์

วิทยาศาสตร์ได้อธิบายถึงพลังงานแห่งชีวิตไว้ว่า โลกประกอบด้วยธาตุวัตถุและสิ่งมีชีวิต ธาตุได้แก่สสาร (Matter) ที่มีอยู่ทั้งภายในและภายนอกร่างกายของสิ่งมีชีวิต ธาตุที่มีอยู่ภายนอกร่างกายนั้นมี ๒ ชนิด คือ ธาตุแท้และธาตุผสม ธาตุปรากฏอยู่ได้เป็น ๓ ภาวะ คือ

๑. เป็นของแข็ง เช่น หิน ดิน แร่ธาตุต่าง ๆ
๒. เป็นของเหลว เช่น น้ำ เป็นดิน
๓. เป็นก๊าซ เช่น ก๊าซออกซิเจน เป็นต้น

ธาตุประกอบขึ้นด้วยอนุภาคเล็ก ๆ ที่เรียกว่า “อะตอม” (Atom) ซึ่งไม่สามารถแบ่งให้เล็กลงไปอีก ไม่มีการสูญหายไปไหน และไม่สามารถที่จะทำให้เกิดขึ้นใหม่ อะตอมส่วนมากดำรงภาวะเป็นอิสระตามลำพังไม่ได้ แต่จะเข้ารวมตัวกันด้วยวิธีทางเคมี เกิดเป็น “โมเลกุล” (Molecule) ถ้าอะตอมที่รวมตัวกันนั้นเป็นอะตอมของธาตุชนิดเดียวกัน โมเลกุลที่เกิดขึ้น คือโมเลกุลของธาตุ ในทางตรงข้ามหากอะตอมที่รวมตัวกันนั้นเป็นอะตอมที่ต่างชนิดกัน โมเลกุลที่เกิดขึ้น คือโมเลกุลของสารประกอบ (Compound)

สสารหรือธาตุที่สำคัญเกี่ยวกับชีวิตมนุษย์และสัตว์ มีอยู่ ๔ ชนิด ที่อยู่ในร่างกาย ได้แก่ ก๊าซออกซิเจน (Oxygen) ก๊าซไฮโดรเจน (Hydrogen) ก๊าซไนโตรเจน (Nitrogen) และคาร์บอน (Carbon) ธาตุเหล่านี้จะรวมตัวกันอยู่ในร่างกายภายใต้ภาวะที่เหมาะสม และแปรเปลี่ยนเป็น “พลังชีวิต” (Vital Force) อธิบายตามหลักของวิชาเคมีได้ว่า ก๊าซออกซิเจนนั้นเมื่อผสมได้ส่วนกับก๊าซไฮโดรเจนจะกลายเป็น “น้ำ” ก๊าซไฮโดรเจนผสมกับก๊าซไนโตรเจนจะเกิดเป็น “แอมโมเนีย” และเมื่อก๊าซออกซิเจนผสมกับคาร์บอนก็จะเกิดเป็น “กรดคาร์บอนิก”

ธาตุที่แปรสภาพเป็นน้ำ เป็นแอมโมเนีย เป็นกรดคาร์บอนิก เป็นสารที่มีความสำคัญและจำเป็นต่อชีวิตของพืชผักและต้นไม้ในการสร้างอาหารหรือปุ๋ยที่เกิดจากสารดังกล่าว สารที่ว่าเป็นตัวประกอบสำคัญในเซลล์ของพืชและสัตว์ (Protoplasm) และเมื่อมนุษย์หรือสัตว์รับประทานอาหารจำพวกพืชผักเข้าไป สารทั้ง ๔ อย่างก็จะเป็นตัวประกอบในโปรโตพลาสซึมของเซลล์มนุษย์หรือสัตว์อีกทอดหนึ่ง

พลังชีวิตที่ก่อตัวขึ้นในรูปของสสารนี้มีขนาดเล็กที่สุด ต้องอาศัยกล้องจุลทรรศน์อิเล็กตรอน สสารที่ก่อตัวขึ้นนี้มีอยู่ในนิวเคลียสที่อยู่ภายในโปรโตพลาสซึม ขณะเดียวกันคุณสมบัติของนิวเคลียสคือ การถ่ายทอดลักษณะทางพันธุกรรม (Genesis) จากเซลล์ต้นต่อไปสู่ลูกหลาน (Progeny) ทั้งนี้ไม่ว่าสิ่งมีชีวิตประเภทใดก็ตาม^{๒๔}

๓.๔.๒. ปราณในทัศนะฝ่ายพราหมณ์-ฮินดู

ศาสนาพราหมณ์กล่าวถึงการกำเนิดจักรวาลว่า มีดวงอาทิตย์ (ปรมาत्मัน หรือ พรหม) เป็นจุดศูนย์กลางของจักรวาล เป็นอาत्मันหรือจิตวิญญาณของสรรพสิ่งที่เคลื่อนไหวและหยุดนิ่ง เป็นจิตวิญญาณของเทพและมนุษย์ พระอาทิตย์คือจิตวิญญาณหรือลมปราณของสรรพสิ่งที่อยู่ในโลกทั้งสาม อันได้แก่ สวรรค์ ภพกึ่งกลาง และโลกมนุษย์ รัศมีของพระอาทิตย์แผ่ออกไปเป็นวง สิ่งมีชีวิตทั้งหลาย ล้วนกำเนิดมาจากพระอาทิตย์ เชื่อมโยงกับพระอาทิตย์ด้วยสายใยแห่งปราณ (อูตราดมัม) ซึ่งเป็นแสงรัศมีเช่นกัน และเป็นสายลมพายุอันแผ่อยู่ภายในเพื่อค้ำจุนชีวิต "...รัศมีของพระอาทิตย์นี้เองทำให้สัตว์โลกเหล่านี้มีลมหายใจ..." ในทางกลับกัน หากรัศมีของพระอาทิตย์หดรัดกลับไป โลกย่อมสิ้นสุด พินาศ สิ้นสลาย และสายลมจะถูกตัดขาด นั่นคือการรุดตกของลมปราณ อันจะทำให้บุคคลผู้นั้นถึงแก่ความตาย

ลมหายใจของชีวิตหรือปราณนั้น แปลว่า วิญญาณ พรหม ลม^{๒๕} ในความหมายที่แปลว่า เป็นวิญญาณ หรือพรหมนี้ คัมภีร์อุปนิษัท ได้แสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างวิญญาณส่วนตัว อันหมายถึงวิญญาณของมนุษย์และสรรพสัตว์ กับปฐมวิญญาณคือพระพรหมว่า เปรียบเหมือนหนึ่งหุ้มกระดุก ซึ่งมีอยู่ ๕ ชั้น^{๒๖} คือ

๑. ชั้นแรก เรียกว่า "อัมมมยะ" คือหนึ่งหุ้มอย่างหยาบ ซึ่งได้แก่ อัดภพร่างกาย หรืออินทรีที่เจริญเติบโตขึ้นมาด้วยอาหาร (Physical body)
๒. ชั้นที่สอง ได้แก่กำลังงานชนิดหนึ่ง ซึ่งมีกำลังมากสามารถที่จะทำให้อัดภพร่างกายเคลื่อนไหวไปมาได้ (Vital Breath)

^{๒๔} สังคม วรณิสสร, น.พ., แนวทางคัมภีร์, หน้า ๑๗ - ๑๘.

^{๒๕} Adrian Snodgrass, The Symbolism of the Stupa (สัญลักษณ์แห่งพระสถูป), แปลโดย ภักพร นิธิกาญจน์, รศ.ดร. และคณะ, (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๗), หน้า ๒๗๓.

^{๒๖} พระอุรคณาธิการ (ขวินทร์ สระคำ), ประวัติศาสตร์พุทธศาสนาในอินเดีย, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ : มหายุทธา ๑, ๒๕๓๔), หน้า ๓๘ - ๓๙.

๓. ขั้นที่สาม เรียกว่า “มโนมยะ” คือใจ ได้แก่สภาวะซึ่งเป็นศูนย์กลาง หรือที่ควบคุมการเคลื่อนไหวไปมาของร่างกาย หรือเป็นผู้บังคับบัญชาให้ร่างกายเป็นไปตามที่ต้องการได้(Mental)
๔. ขั้นที่สี่ เรียกว่า “วิชขามยะ” คือธาตุแห่งความรู้ ได้แก่ปัญญาความเฉลียวฉลาด ซึ่งสามารถทำให้เกิดความรู้แจ้งเห็นจริงในธรรมชาติ หรือในข้อแตกต่างระหว่างมนุษย์กับสัตว์ และวัตถุธาตุต่าง ๆ ได้ (Supermental)
๕. ขั้นที่ห้า เรียกว่า “อานันทมยะ” คือ ธาตุแห่งการรับรู้ ได้แก่วิญญาณที่แสวงความสุขอันบริสุทธิ์ และนิรันดร์ ซึ่งได้แก่ปฐมวิญญาณ หรือพระพรหมนั่นเอง (Brahma or the Creator)

คัมภีร์มหาภารตะ^{๒๔} กล่าวไว้ว่า พระพรหมกับมนุษย์นั้น เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เพราะพระพรหมเป็นผู้สร้างสรรพสิ่งทั้งหลาย และวิญญาณของสรรพสัตว์ทั้งหลายย่อมมาจากพระพรหม และจะเข้าไปรวมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับพระพรหม จึงมีส่วนเกี่ยวเนื่องกันอยู่ตลอดไป

คัมภีร์หริวงศ^{๒๕} ได้บรรยายถึงการกำเนิดของชีวิตเป็นตัวอ่อนของมนุษย์ได้นั้น เพราะรับเอาลมปราณเข้าไป โดยกล่าวว่า เกิดจากลมหายใจจากจิตวิญญาณแทรกตัวเข้าสู่ก่อนเมื่อลูกอ่อนในครรภ์ เกิดแขนขา และในคัมภีร์เล่มนี้ได้แบ่งลมหายใจออกเป็นชนิดตามหน้าที่ต่อการดำรงอยู่ เรียกลมทั้ง ๕ อันมีความสัมพันธ์กับการหายใจ มีดังนี้ คือ

๑. ความต้องการ (ปราณ) คือลมหายใจออก
๒. แรงบันดาลใจ (อปานะ) คือลมหายใจเข้า
๓. ช่วงระหว่างลมหายใจทั้งสอง (วยานะ)
๔. การหดรัดลมหายใจ (อุทานะ) หรือการหายใจออกจนเกินจำกัดของบุคคล
๕. การผสมกลมกลืน (สมนนะ)

^{๒๔} พระสุรคณาธิการ (ชวินทร์ สระคำ), เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘.

^{๒๕} Adrian Snodgrass, The Symbolism of the Stupa(สัญลักษณ์แห่งพระสถูป), หน้า ๕๕.

กัมภีร์โอตระยะ อารัมภะ” กล่าวถึงพรหมันซึ่งเป็นลมหายใจ ได้เข้าสู่เท้าของ
ตัวอ่อน และพุ่งขึ้นผ่านร่างกาย ทำให้อวัยวะต่าง ๆ พองลม จากเท้าก็ขึ้นสู่ขาอ่อน ท้อง หน้าอก
และในที่สุดก็ถึงศีรษะ

กัมภีร์อุปนิษัท” ได้แสดงถึงประสาทสัมผัสและความสามารถต่าง ๆ ของร่าง
กาย อันเทียบได้กับลมหายใจ โดยใช้คุณลักษณะแทนความสามารถดังกล่าว ว่าต่างได้วิวัฒนาการ
เพื่อชิงความเป็นใหญ่ และประชาธิปไตย (เจ้าแห่งสรรพสัตว์) ตอบปัญหานี้ว่า “...ลมหายใจสายหนึ่ง
สายใดก็ตาม เมื่อจากร่างกายไปแล้วย่อมทิ้งร่างกายให้อยู่ในสภาพเฉื่อยที่สุด ลมหายใจเป็นสิ่งที่ดีที่
สุดท่ามกลางพวกท่าน...” คำพูด สายตา การได้ยิน และความคิด เมื่อจากร่างกายไปแล้วย่อมทำ
ให้ร่างกายนั่นเป็นใบ้ คาบอด หูหนวก และปราศจากความคิดความอ่านแม้ยังคงหายใจได้ และมี
ชีวิตอยู่ ส่วนลมหายใจนั้น “...เมื่อลมหายใจกำลังจะจากไปย่อมทำลายประสาทสัมผัสอื่น ๆ ราว
กับอาชาติที่ถือคณางที่อาจทำลายหลักที่ลั่นมันได้” ประสาทสัมผัสเหล่านั้นได้ขมุนรอบ ๆ ลม
หายใจ พร้อมกับกล่าวว่า “ได้เท้าที่เคาะฟไปรคอยู่เฉื่อยรอบ ท่านประเสริฐกว่าพวกเราทั้งหมด
ไปรคอย่าจากไปเลย” ประสาทสัมผัสแต่ละอย่างต่างก็พากันรับรองความเหนือกว่าของลม
หายใจ...” โดยแท้จริงแล้ว ประสาทสัมผัสต่าง ๆ ไม่ได้เรียกว่า คำพูด หรือตา หรือหู หรือความ
คิด แต่เรียกว่า “ลมหายใจ” เพราะทั้งหมดคือลมหายใจ

ดังนั้น ประชาชาติ ผู้เป็นสิ่งเดียวกับลมหายใจ “ได้แบ่งภาค
ตนเองประทานเป็นชีวิตแก่ลูกหลานของพระองค์” ขณะเดียวกันพระ
องค์ก็ยังคง “ไม่แบ่งแยกท่ามกลางสิ่งที่แบ่งแยก” พระองค์ทรงแบ่ง
พระองค์เองท่ามกลางประสาทสัมผัสทั้งห้า ประทานชีวิตทายาทของ
พระองค์และคำจูนร่างกายนั่นไว้ พระองค์เสด็จออกมาจากศูนย์กลางผู้
ทิศต่าง ๆ เพื่อให้ชีวิตแก่เสียง ดวงตา ความคิด และหู “เมื่อฝ่าเข้าไป
ในช่องทางเหล่านี้ (ช่องประสาทสัมผัสทั้งห้า) ด้วยรักมี พระองค์ก็
เพิกเฉยกับสิ่งที่พบเห็น รักมีเหล่านี้คือความสามารถในการรับรู้ -

๙๙ Adrian Snodgrass, เรื่องเดียวกัน หน้า ๕๕.

๙๙ อ้างแล้ว.

(พุทธอินทริยาณ) อาษาของพระองค์คือความสามารถในการกระทำ
(กรรมนทริยะ) รดของพระองค์คือร่างกาย ความคิดคือสารดี
ธรรมชาติ (ประภคฤติ) ของพระองค์คือแสง เมื่อพระองค์จับเคลื่อน ร่าง
กายนี้ก็หมุนไปราวกับจานปั่นหม้อ ร่างกายนี้จึงเกิดขึ้นพร้อมกับจิต
สำนึกพระองค์ เท่านั้นที่ทำให้ร่างกายนี้เคลื่อนไปได้^{๒๖}

ในศาสนาพราหมณ์พระอินทร์ซึ่งเป็นบุคลาธิษฐาน (personification) ของความ
เป็นจอมราชานี้เป็นสิ่งเดียวกับพระอาทิตย์กลางจักรวาลและลมหายใจอันเป็นใหญ่เหนือสิ่งมี
ชีวิต พระองค์เป็นสัญลักษณ์ของลมหายใจ ทรงเป็น “เจ้าแห่งลมหายใจ” ทรงเป็น “ผู้นำแห่งลม
หายใจ และผู้นำแห่งร่างกาย” ทรงเป็น “เจ้าแห่งสรรพสิ่ง” และเป็นที่ยอมรับของลมหายใจเมื่อความ
ตายมาถึง

บุคลสามารถพูด ได้ยิน คิด และทำสิ่งใดได้ด้วยรัศมีของพระอินทร์ หมายถึง
ว่าพลังอำนาจ (อินทริยาณ) คือลมหายใจ (ปราณ) ของพระองค์สถิตอยู่ภายใน และทรงเป็นจิต
วิญญาณที่ปกครองพลังอำนาจของบุคคลอยู่ ฉะนั้น ความสามารถในการเห็น การได้ยินและ
อื่น ๆ มิได้เป็นของบุคคลนั้น ๆ แต่เป็นเพียงชื่อเรียก ที่ใช้เรียกพลังอำนาจต่าง ๆ ที่พระองค์ปล่อย
ออกมาและดูดกลืนกลับไป นั่นคือมาจากศูนย์กลางของจิตสำนึก ผ่านทวารของร่างกายคืออวัยวะ
รับสัมผัส ศูนย์กลางของจิตสำนึกคือบัลลังก์แห่งการควบคุมภายใน เป็นพระอินทร์ภายในร่างกาย
ของมนุษย์ ที่เรียกได้ว่า เป็นลมหายใจและสุริยปราณในคัมภีร์ของศาสนาพราหมณ์

ตามแนวคิดเรื่องจิตศาสตร์และสรีรศาสตร์ของอินเดีย แสดงให้เห็นว่าในร่างกาย
มนุษย์มีเส้นเล็ก ๆ ไชโยอยู่มากมาย และยังเป็นเส้นทางที่มีแสงเรืองด้วย เส้นทางหรือช่องทาง
เหล่านี้ เรียกว่า “ซาทิ” เป็นเส้นทางเดินของลมปราณไปทั่วร่างกาย แต่ที่สำคัญเป็นพิเศษมีอยู่ ๓
เส้น คือ

๑. ศุภมณา หรือเส้นกลาง ซึ่งอยู่บริเวณแกนกลางของร่างกาย

๒. และ ๓. อิชาและปิงคลา ซึ่งเป็นเส้นที่ขนานข้างอีกสองเส้น โดยเริ่มต้นจาก
รูจมูกขวา และซ้ายลงมารวมกันที่บริเวณใต้ท้องน้อย อิชาและปิงคลาเป็นเส้นทางเดินลม

^{๒๖} Adrian Snodgrass, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๖.

ปราณ ที่เรียกว่า ปราณ และอปานะ และเป็นเส้นทางเดินของจิตซึ่งเป็นผู้ควบคุมความคิดและความรู้สึกของมนุษย์^{๓๓}

ทางกายวิภาค เส้นลมปราณเหล่านี้ คือเครือข่ายของหลอดลมอันละเอียด ดังนั้นมนุษย์คือการรวมตัวกันของลมปราณ คือเป็นสิ่งที่ประกอบด้วยจิตวิญญาณ เป็นการเชื่อมโยงลมปราณเข้าด้วยกัน เป็นปมในสายใยแห่งลมปราณ (สุตราคัม) ปมแห่งลมปราณนับเป็นจุดรวมของพลังต่าง ๆ ที่กำหนดโครงสร้างของภพแต่ละภพ เพราะฉะนั้นปมและนายาจึงเป็นสิ่งเดียวกัน กล่าวคือ “สายใจคือคำพูด (วจ) แห่งลมปราณของบุคคลและเงื่อนไขปมต่าง ๆ ก็คือ นายา” เพราะคำพูดเป็นเหมือนสายใจ และนายาเป็นเหมือนปมที่ผูกร้อยสรรพสิ่งในสากลจักรวาลเข้าด้วยกัน ปมในสายใยแห่งลมปราณเป็น “ปมชีวิต” ที่ยึดส่วนประกอบต่าง ๆ ของบุคคลเข้าด้วยกัน ในทางตรงกันข้าม บุคคลที่ถึงแก่ความตายนั้น เนื่องจากลมปราณที่เป็นตัวผูกยึดแขนขาเข้าด้วยกันเหมือนเส้นใยเกิดหมดสภาพนั่นเอง

ดังนั้น จึงสรุปได้ว่า “ปราณ” ในทัศนะฝ่ายศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู ได้สองลักษณะ คือ ลักษณะแรกหมายถึงวิญญาณ^{๓๔} หรือพรหม ซึ่งใช้พระอาทิตย์ พระอินทร์ หรือปชาบดีเป็นสัญลักษณ์แทนสูงสุดของจักรวาล ลักษณะที่สองหมายถึงลมหายใจ (ออก) โดยถือว่าการจะหลุดพ้นจากทุกข์ (โมกษะ) อันจะทำให้เข้าถึงพรหมได้^{๓๕} นั้นต้องอาศัยการฝึกควบคุมลมหายใจ ที่เรียกว่าปราณายามะ (pranayama) อันเป็นขั้นที่สำคัญที่สุด

^{๓๓} Adrian Snodgrass, เรื่องเดียวกัน หน้า ๓๐๕ - ๓๐๖.

^{๓๔} “วิญญาณ” ในความหมายของศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู นั้นต่างจาก “วิญญาณ” ที่หมายถึง “การรู้” ของศาสนาพุทธ (ดู ความหมายของจิต หน้า ๕๑ - ๕๕ และ ๘๒) กล่าวคือ ในความหมายของศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู เชื่อว่ามีวิญญาณใหญ่ หรือวิญญาณสูงสุด ที่เรียกว่าปรมาตมัน หรือ “พรหม” อันเป็นต้นกำเนิดและที่รวมของวิญญาณทั้งปวงหลังจากสิ้นวาระในภพปัจจุบันแล้ว.

^{๓๕} ศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู ในยุคนี้ เห็นว่าทางที่จะนำไปสู่ความหลุดพ้นจากทุกข์ได้ นั้นมี ๘ วิธี คือ ๑) ยมะ (yama) การดำรงมั่นห้าประการ คือ ไม่เบียดเบียนหรือประทุษร้ายต่อมนุษย์และสัตว์, รักษาความสัตย์, ไม่ลักขโมย, จงดเว้นเกี่ยวข้องกับทางเพศ, และไม่โลภ ๒) นิยมะ (niyama) การยึดถือหรือการปฏิบัติ โดยอาศัยคุณธรรมที่ประการ คือ ตันโคธ, คมปะ, ศึกษาหลักธรรมอย่างสม่ำเสมอ, และบำเพ็ญสมาธิมุ่งมั่นต่อพระผู้เป็นเจ้า ๓) อาสนะ (asana) เป็นขั้นฝึกบริหารร่างกายในท่าต่าง ๆ ที่มีผลต่อการเจริญสมาธิ ๔) ปราณายามะ (pranayama) เป็นขั้นที่สำคัญที่สุด คือการกำหนดควบคุมลมหายใจเข้าออก เป็นอุบายการฝึกทำให้ร่างกายสงบและจิตเป็นสมาธิ ๕) ปรัตยาหาระ (pratyahara) เป็นการบำเพ็ญสมาธิขั้นสูงที่เพ่งจิตให้จดจ่ออยู่กับอารมณ์

ด้านที่หมายถึงลมหายใจจึงมีความสำคัญทั้งในด้านของการมีชีวิตอยู่ และเครื่องมือในการปฏิบัติเพื่อให้พ้นจากความทุกข์ ดังนั้นปราณที่หมายถึงลมหายใจ หรือพลังแห่งชีวิตจึงมีอยู่ในสิ่งที่มีชีวิตทุก ๆ อย่าง ทั้งมนุษย์ สัตว์ และต้นไม้ สำหรับมนุษย์ปราณจะอยู่ในการควบคุมของหัวใจ และบำรุงอยู่ได้ด้วยมีอาหารบำรุง แต่ปราณกับหัวใจมิใช่สิ่งเดียวกัน เพราะถึงแม้ว่าบุคคลได้ตายและหัวใจหยุดเต้นแล้ว ปราณยังคงอยู่ แต่เมื่อไม่ได้ใช้ในการควบคุมของหัวใจแล้วปราณก็ไร้ทำอะไรไม่ได้ จึงกระจัดกระจายออกจากตัวไป และในที่สุดปราณก็หมด เมื่อปราณออกจากร่างกายมนุษย์หมดแล้ว ร่างกายก็จะเริ่มเน่าเปื่อย

กระแสของปราณ มีลักษณะเป็นกระแสไฟฟ้า และสามารถแสดงออกได้มากที่สุดอยู่สองทาง คือทางตาและทางปลายนิ้วมือ อันเป็นกระแสที่สามารถถ่ายทอดให้กันได้ ปราณจะมีพลังมากหรือน้อย ขึ้นอยู่กับปัจจัยแวดล้อม เช่น อาหาร ที่อยู่อาศัย และการหายใจ

๓.๔.๓. ปราณในทัศนะของพระพุทธศาสนา

ปราณ หรือ ปาณะ ที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกนั้นหมายถึง คน สัตว์ ชีวิต ลมปราณ ลมหายใจ ดังตัวอย่างเช่น

คัมภีร์วินัยปิฎก มหาวิภังค์^{๖๖} ให้ความหมายว่า “สัตว์” ซึ่งมีเนื้อความว่า “...อนึ่ง ภิกษุใดแก่งประกาสัตว์จากชีวิต (ปาณิ ชีวิตา) เป็นปาจิตติย...”

สมาธิเพียงอย่างเดียว ๖) ชารณะ (dharana) เป็นขั้นการฝึกกำหนดจิตสมาธิให้แน่วแน่อยู่กับสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เช่น กองไฟ เทวรูป หรือจุดใดจุดหนึ่งในร่างกาย เช่น ปลายจมูก หน้าผาก เป็นต้น ๗) ธยานะ (dhyana) เป็นขั้นฝึกสมาธิที่สูงกว่าขั้นมาอีก คือสามารถบังคับให้เกิดสมาธิคงที่สม่ำเสมอโดยตลอด ป้อยจิตให้ว่างเปล่า จะมีความรู้ดีกว่าตัวเขา และ ๘) ขันสมาธิ (samadhi) เป็นขั้นฝึกสมาธิขั้นสูงสุด หากฝึกจนชำนาญจะเป็นแนวทางการปฏิบัติจนบรรลุถึงโมกษะหรือความหลุดพ้นจากทุกข์ได้ในที่สุด. (Yogi Ramcharaka, *Yogi Philosophy and Oriental Occultism*, แปลโดย บรรจง บุญฤทธิ์, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพ ฯ : คັນไทรการพิมพ์, ๒๕๔๐), หน้า ๒๑ -๒๒.)

^{๖๖} วิ. มหา.(แปล) ๒/ ๓๘๒/ ๕๐๒. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๘. “...โย ปณ ภิกขุ สมฺมจิจฺจ ปาณิ ชีวิตา โวโรเปชฺช, ปาจิตฺติย...”

กัมภีร์พุทธทศนิกาย ชาคก ^{๓๓} กล่าวถึงปรมาณวาคือ “ชีวิต” ดังที่ปรากฏใน
จันทกumarชาคก ดังนี้

ความว่า ...ข้าแต่สมมติเทพ หม่อมฉันจักกลายเป็นคนวิกล
จริต ถูกขจัดความเจริญ มีร่างกายเปราะเฝื่อนไปด้วยฝุ่นธุลี ถ้าข้าพเจ้า
จันทกumar ชีวิต (ปรมาณ) ของหม่อมฉันจะแตกสลาย... ข้าแต่สมมติ
เทพ หม่อมฉันจักกลายเป็นคนวิกลจริต ถูกขจัดความเจริญ มีร่างกาย
เปราะเฝื่อนไปด้วยฝุ่นธุลี ถ้าข้าพเจ้าสุริยกุมาร ชีวิต (ปรมาณ) ของหม่อม
ฉันจะแตกสลาย...

กัมภีร์มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก ^{๓๔} แสดงความหมายของปรมาณวาคือ “ลม
หายใจ” หรือ “ลมปรมาณ” ดังที่มาในพรหมนิมิตตนิคสูตรว่า “(สมณพราหมณ์เหล่านั้น)... หลัง
จากตายแล้ว (กายแตกขาดจากลมปรมาณ - กายสุตฺ เทหา ปาณุปฺเจตฺหา) สมณพราหมณ์เหล่านั้นจะ
ไปเกิดในพวกที่เฒ่า (จตุรบาบ)...”

อรรถกถาธัมมปสาธิตา ^{๓๕} ได้อธิบายความหมายของปรมาณวาคือ “...ที่ชื่อว่า
ปาณะ โดยโวหาร (ภาษาพูดหรือภาษาเขียน) ได้แก่สัตว์ โดยปรมาณ (ด้านความจริงสูงสุด) ได้แก่
ชีวิตินทรีย์...”

พจนานุกรมบาลี-ไทย-อังกฤษ ฉบับภูมิพลโลก ^{๓๖} ให้คำจำกัดความว่า “...คน
หรือสัตว์ที่มีชีวิต ชีวิต และสัตว์โลก หากใช้คำว่าปณัง (ปาณ) จะหมายถึง สัตว์มีชีวิต มีลม
ปรมาณ...”

^{๓๓} พ. จา. (แปล) ๒๘/ ๑๐๘๖, ๑๐๘๗/๓๕๒. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๘.

“...อุมฺมตฺติกา ภวิสฺสามิ	อุณหคา ปิณฺนาว ๑-ปริกฺขณา
สเจ จนฺตุมาร ๒-หนฺติ	ปาณา เม เทว ภิชฺชนฺติ ๓-๑
อุมฺมตฺติกา ภวิสฺสามิ	อุณหคา ปิณฺนาว ๑-ปริกฺขณา
สเจ สุริยกุมาร หนฺติ	ปาณา เม เทว ภิชฺชนฺติ ๔-...”

^{๓๔} ม. ม. (แปล) ๑๒/ ๕๐๒/ ๕๓๘. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๘.

^{๓๕} วิ.ธ. ๑/๑๗๒/๔๗๗. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๔.

^{๓๖} สมาคมบาลีปกรณ์ (Pali-Text Society, London), พจนานุกรมบาลี-ไทย-อังกฤษ ฉบับภูมิพลโลก
ภิกขุ, หน้า ๒๓๕๐.

นอกจากนี้ คัมภีร์วินัยปิฎก มหาวีถังค^{๔๐} ยังได้กล่าวถึงปราณในลักษณะที่เกี่ยวข้องกับการหายใจ อันมีใจความว่า

...ย่อมสำเหนียกว่า เราจรรู้แจ้งซึ่งกองลมทั้งปวงหายใจเข้า
(อสุตตีสุตตานิ) ย่อมสำเหนียกว่า เราจรรู้แจ้งซึ่งกองลมทั้งปวงหายใจ
ออก (ปสุตตีสุตตานิ) ย่อมสำเหนียกว่า เราจรรู้จักกายสังขารหายใจเข้า
(อสุตตีสุตตานิ) ย่อมสำเหนียกว่า เราจรรู้จักกายสังขารหายใจออก
(ปสุตตีสุตตานิ)

การหายใจออกและเข้านี้ ไม่ใช่คำว่า “ปราณ” โดยตรง หากใช้ “อัสสาสะ” คือ
หายใจออก และ “ปีตสาสะ” คือ หายใจเข้า ส่วนลมที่หายใจออกเรียกว่า “อาณะ” และลมที่
หายใจเข้า เรียกว่า “ปानะ”^{๔๑}

จากข้อความที่ยกมาแสดง จะเห็นว่าปราณ หรือปณ มีความหมายหลายนัย เช่น
ที่หมายถึง คน ถัดมา ชีวิต ลมหายใจ ลมปราณ (ซึ่งมีความหมายกว้างและลึกกว่าลมหายใจ)
หรือพลัง ซึ่งลักษณะของปราณที่กล่าวมานี้ จะเห็นว่ามีความเกี่ยวข้องกับชีวิตในฝ่ายรูป เช่น ลม
หายใจเข้า และลมหายใจออก เป็นปัจจัยปรุงแต่งกายให้ดำรงอยู่ ในความหมายเช่นที่ว่านี้ จึงมี
ลักษณะทั่ว ๆ ไป ซึ่งเข้าใจและสัมผัสได้

ด้านปรมัตถ์ที่กล่าวว่า ปราณหมายถึง “ชีวิตินทรีย์” คือ สภาวะที่เป็นใหญ่ใน
การดำรงรักษาสหัสชาธรรมเอาไว้^{๔๒} ซึ่งแบ่งออกเป็นสองฝ่าย คือ รูปชีวิตินทรีย์และอรูปร
ชีวิตินทรีย์

^{๔๐} วิ. มท. (แปล) ๑/๑๖๕/๑๑๑. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๕.

“...สัพพทกขาปฏิสัเทวที อสุตตีสุตตานิติ สิกขติ ฯ สัพพทกขาปฏิสัเทวที ปสุตตีสุตตานิติ สิกขติ ฯ
ปสุตตัมภกั กายตงฺขรํ อสุตตีสุตตานิติ สิกขติ ฯ ปสุตตัมภกั กายตงฺขรํ ปสุตตีสุตตานิติ สิกขติ ฯ...”

^{๔๑} วิ.ธ. ๑/๑๖๕/๔๔๖. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๔.

^{๔๒} ดูรายละเอียดจากบทที่ ๒ หน้า ๒๘ - ๒๙.

๑. รูปชีวิตินทรีย์ หรือชีวิตในฝ่ายรูป ได้แก่ มหาธาตุรูป ๔ คือ ๑) ปรถวี หรือธาตุดิน มีลักษณะแข็ง เป็นที่อาศัยของรูปอื่น ๆ ๒) อาโป หรือธาตุน้ำ มีลักษณะไหล หรือเกาะกุมและเชื่อมประสาน ๓) เตโช หรือธาตุไฟ มีลักษณะร้อนและเย็น มีหน้าที่ทำให้วัตถุต่าง ๆ ตุก และทำให้ละเอียดนุ่มนวล และ ๔) วาโย หรือธาตุลม มีลักษณะเคร่งตึงและเคลื่อนไหว ลมหรือวาโยธาตุนี้ มี ๖ อย่าง คือ (ก) ลมที่พัดขึ้นสู่เบื้องบน (ข) ลมที่พัดลงสู่เบื้องล่าง (ค) ลมที่อยู่ในช่องท้อง (ง) ลมที่อยู่ในลำไส้ใหญ่ (จ) ลมที่อยู่ทั่วร่างกาย และ (ฉ) ลมหายใจเข้าออก ปรถวี อาโป เตโช วาโย ธาตุทั้ง ๔ นี้ได้ชื่อว่า มหาธาตุรูป เพราะเป็นรูปใหญ่เป็นประธานให้แก่รูปอื่น ๆ (อุปาทยารูป ๒๔) ปรากฏชัด เช่น รูปพรรณสัณฐาน ลีสรรพวรรณะของวัตถุ เป็นต้น

๒. รูปชีวิตินทรีย์ หรือชีวิตในฝ่ายนาม ซึ่งได้แก่ จิต (วิญญาณ) และเจตสิก (เวทนา สัญญา สังขาร) มีลักษณะเฉพาะ คือ (ก) ไม่มีรูปร่าง ไม่มีขนาด (ข) ไม่กินเนื้อที่ ไม่มีน้ำหนัก (ค) แต่ต้องการที่อยู่อาศัย (ง) ทำหน้าที่รับอารมณ์ และ (จ) เป็นพลังงานแห่งชีวิตทั้งในด้านสร้างสรรค์ให้เกิดและดำรงอยู่

เมื่อฝ่ายรูปและนามรวมกัน อย่างอิงอาศัยกันและกัน ชีวิตจึงเกิดขึ้นและดำรงอยู่ได้ ดังเช่น ร่างกายของคนและสัตว์ซึ่งเป็นรูป จำต้องอาศัยนามคือวิญญาณบังคับควบคุมจึงจะสามารถเคลื่อนไหว และสำแดงพฤติกรรมต่าง ๆ ได้ พระพุทธศาสนากล่าวว่า “นาม” (วิญญาณ) เป็นสมุฏฐานหรือเหตุปัจจัยให้เกิดรูป เช่น รูปคนหรือสัตว์จะถือกำเนิดขึ้นได้ ต้องอาศัยวิญญาณมาปฏิสนธิในครรภ์มารดา จนเกิดการตั้งครรภ์และคลอดออกมา ครั้นเมื่อเจริญเติบโตสามารถที่จะดำรงอยู่และเคลื่อนไหวอริยาบถต่าง ๆ ได้ จำต้องอาศัยวิญญาณ (ความคิดที่จะทำ) เป็นเหตุปัจจัยให้เกิดกิจกรรมนั้น ๆ

เพราะเหตุที่ว่าวิญญาณเป็นปัจจัยให้เกิดรูป ฉะนั้นทางพระพุทธศาสนา จึงให้ความหมายของวิญญาณไว้ว่า เป็นพลังงานแห่งชีวิต (Vital Force) กล่าวคือ เป็นพลังงานในฐานะเป็นปัจจัยให้เกิดและดำรงอยู่^{๔๔} เป็นธาตุที่เป็นปัจจัยให้ธาตุทั้ง ๔ ประชุมพร้อมกันเป็นรูปร่างและดำรงอยู่ได้ โดยไม่สามารถแยกจากกันได้ กล่าวคือ ในส่วนที่เป็นธาตุดินย่อมมีธาตุน้ำ ธาตุลม และธาตุไฟรวมอยู่ด้วย ธาตุอื่นที่เหลือก็เช่นเดียวกัน เพราะฉะนั้นธาตุทั้ง ๔ และคุณสมบัติอีก ๔ คือ สี กลิ่น รส โอชา (อุปาทยารูป) จึงเรียกว่า “อวินิพโกรูป” ซึ่งหมายถึง รูปที่แยกออกจาก

^{๔๔} บรรจบ บรรณรุจิ ร.ท., จิต มโน วิญญาณ, หน้า ๑๔๕.

กันไม่ได้ กล่าวคือในสิ่งที่เป็นรูปทุกอย่าง แม้แต่ในปริมาณที่เล็กที่สุดก็ต้องมีรูปธรรมชุกน้อมอยู่เป็นอย่างน้อย^{๔๔} เหตุที่แยกออกจากกันไม่ได้ก็เพราะในธาตุ ๔ นั้น มีวิญญาณธาตุเป็นตัวคุมอยู่ และคุณสมบัติของวิญญาณธาตุที่ทำให้ธาตุทั้ง ๔ รวมตัวกันอย่างเหนียวแน่นก็คือ อุปาทาน^{๔๕} นั่นเอง

เมื่อประมวลความแล้ว ทำให้สรุปได้ว่า “ปราณ” ในทัศนะของศาสนาพุทธจะมีความคล้ายคลึงกับคติของฝ่ายศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู กล่าวคือ ลักษณะแรก “ปราณ” ที่หมายถึงพลังแห่งชีวิต (Vital Force) นี้คือ “วิญญาณ” คือ “จิต” แต่ไม่ใช่พรหมหรือถึงสูงสุดเช่นศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู เป็นวิญญาณหรือตัวรู้ในขั้นที่นำไปเกิดใหม่ที่เรียกปฏิสนธิวิญญาณหรือปฏิสนธิจิต อันเป็นความหมายในด้านปรมัตถ์ ลักษณะที่สองคือความหมายที่เข้าใจกันโดยทั่วไป คือ สิ่งที่เราเรียกว่า คน สัตว์ ชีวิต และลมที่ทำให้ชีวิตดำรงอยู่ได้ ซึ่งแสดงความสัมพันธ์ค่อนข้างชัดเจนกับชีวิตในฝ่ายรูป เช่น ลมหายใจเข้า ลมหายใจออก เป็นต้น

เพราะฉะนั้นปราณจึงเป็นปัจจัยสำคัญในการทำให้ชีวิตมีอยู่ ในการทำให้ร่างกายหรือชีวิตในฝ่ายรูปเคลื่อนไหวทำกิจกรรมต่าง ๆ ตลอดถึงเป็นพลังแห่งชีวิต ที่จะทำให้เกิดปฏิสนธิ (จิต) ขึ้นในภพใหม่ชาติใหม่ ด้วยเช่นกัน

๓.๕. ความสัมพันธ์ระหว่างสมองและปราณ

การที่กล่าวว่า ปราณอยู่ในการควบคุมของหัวใจ และบำรุงอยู่ได้ด้วยอาหารประเภทพืชผัก อากาศที่บริสุทธิ์ และการหายใจ สิ่งนี้แสดงถึงความสัมพันธ์กับสมองได้ชัดเจน โดยเฉพาะเกี่ยวกับการหายใจ เป็นที่ทราบกันดีว่า อวัยวะที่ทำหน้าที่เกี่ยวกับการหายใจคือ “ปอด” แต่ทว่าไม่ใช่ตัวของปอดโดยตรง เพราะปอดไม่มีกล้ามเนื้อ ดังนั้น การหายใจเข้าออกจึงเป็นการทำงานของโครงร่างที่หุ้มปอด การขยายตัวของปอดขึ้นอยู่กับกล้ามเนื้อกระบังลม (diaphragm) และกล้ามเนื้อกระดูกซี่โครง กล้ามเนื้อทั้งสองจะเคลื่อนไหวเป็นจังหวะ การหายใจนี้มีเส้นประสาทจากระบบประสาทอัตโนมัติมาควบคุมด้วย ศูนย์กลางของสมองที่ทำหน้าที่ควบคุมการหายใจอยู่ที่

^{๔๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๘๘.

^{๔๕} บรรจบ บรรณรุจิ ร.ท., จิต มโน วิญญาณ, หน้า ๑๕๐.

“เมดัลลา ออบลองกาต้า” (medulla oblongata) ซึ่งเป็นส่วนล่างสุดของก้านสมอง ติดต่อกับไขสันหลัง เป็นศูนย์รีเฟล็กซ์ (reflex) สำหรับการหายใจ การเต้นของหัวใจ การกลืน การไอ เป็นต้น เมดัลลานี้จัดว่าเป็นศูนย์ควบคุมชีวิต

การหายใจ (Respiration) นี้ สามารถแบ่งออกเป็น ๓ ระยะด้วยกัน คือ ๑) ระยะที่มีการเคลื่อนไหวของอากาศเข้าและออกจากปอด (Pulmonary ventilation) ๒) ในช่วงที่มีการแลกเปลี่ยนก๊าซระหว่างอากาศในปอดกับเลือด (Gas exchange) และ ๓) เป็นระยะเวลาของการใช้ออกซิเจนในการสร้างพลังงานร่วมกับสารอื่น ๆ เช่น อาหาร เป็นต้น (Cellular respiration) แต่สำหรับการที่จะหายใจเข้าออกได้มากนักน้อยเพียงใดนั้นขึ้นอยู่กับการทำงานของศูนย์ประสาทที่อยู่ในเมดัลลาสองแห่ง คือ ศูนย์ประสาทสำหรับการหายใจเข้า (Inspiratory center) กับศูนย์ประสาทสำหรับการหายใจออก (Expiratory center) ในเวลาที่หายใจเข้าและออก ศูนย์ประสาททั้งสองนี้จะผลักดันยับยั้งการทำงานของแต่ละศูนย์สลับกันไป

ขณะเดียวกัน ศูนย์ประสาทที่ควบคุมการเต้นของหัวใจนั้น อยู่ที่เมดัลลา ออบลองกาต้า โดยมีเส้นประสาท ๒ คู่วิ่งไปสู่หัวใจ คู่หนึ่งจะนำพาสัญญาณประสาทไปเร่งการเต้นของหัวใจ โดยเมื่อออกจากสมองจะวิ่งลงมาตามไขสันหลัง แล้วเข้าสู่บริเวณทรวงอกไปที่หัวใจอีกคู่หนึ่งจะทำให้การเต้นของหัวใจช้าลง ซึ่งจะออกจากสมองและไปรวมกับเส้นประสาท “วากัส” (vagus nerve) เป็นแขนงที่ออกมาจากประสาทพาราซิมพาเทติก (parasympathetic) ของระบบประสาทอัตโนมัติ ซึ่งมีกิ่งมาที่หัวใจ และตำแหน่งที่เส้นประสาททั้งคู่มาถึงหัวใจ คือ ส่วนที่เป็นบริเวณคุมจังหวะหัวใจ (Pace maker)^{๔๗}

ความสัมพันธ์ระหว่างสมองและปรางแสดงให้เห็นนี้ เป็นเพียงตัวอย่างหนึ่ง ที่มองเห็นได้ชัด แต่เป็นที่ทราบคือ ปรางไม่ได้มีความหมายเพียง “การหายใจ” หรือ “ลมหายใจ” เท่านั้น แต่ยังหมายรวมถึง ชีวิต กิจกรรมการเคลื่อนไหวของชีวิตทั้งหมดด้วย เพราะฉะนั้น หากจะพยายามอธิบายถึงความสัมพันธ์ดังกล่าวแล้ว จึงสรุปได้ว่าปรางคือการทำงานที่ประสานกันของระบบประสาททั้ง ๓ นั้น ระบบประสาทส่วนกลาง (The Central Nervous System – CNS) ระบบประสาทส่วนปลาย (The Peripheral Nervous System – PNS) และระบบประสาทอัตโนมัติ

^{๔๗} สรุปความจาก วนิดา จิตต์หมั่น, มนุษย์ : ภาพร่างกายและจิตใจ, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๐), หน้า ๑๖๒-๑๖๖, : พุทธิ วงษ์กระจำนง ผ.ศ., กายวิภาคของระบบประสาท, หน้า ๑๕.

(Autonomic Nervous System – ANS) ทั้งหมดนี้จึงเป็นการแสดงความสัมพันธ์ของสมองและ
ปราง ในด้านที่มีความเกี่ยวข้องกับชีวิตในฝ่ายรูป

ทว่าปรางในความหมายสูงสุด ที่หมายถึงพลังแห่งชีวิต ที่นำไปสู่การปฏิสนธิในภพชาติ
ใหม่นั้น เป็นพลังอำนาจที่นอกเหนือไปจากการทำงานของสมองและระบบประสาททั้งหมด ดังที่
ได้กล่าวไว้ในหัวข้อความสัมพันธ์ของจิตและสมอง ที่ว่า จิตไม่ใช่สิ่งเดียวกับสมองและไม่ใช่งาน
ทำหน้าที่ของสมอง เช่นเดียวกับเจตสิก หรือ เวทนา สัญญา สังขาร ที่มีกิจร่วมกับวิญญาณหรือ
จิต อันไม่ใช่กิจกรรมของสมองเช่นเดียวกัน ดังนั้น สมองจึงเป็นเพียงอวัยวะส่วนหนึ่งของร่าง
กาย ที่เป็นเครื่องมือหรือสื่อให้กับจิตเท่านั้น ที่กล่าวเช่นนี้ เพราะปรางในความหมายสูงสุดนี้
คือจิตหรือวิญญาณ นั่นเอง

หากกล่าวโดยสรุปของความสัมพันธ์ระหว่างระบบประสาท สมอง จิต และปรางแล้ว
จะสามารถมองเห็นความสัมพันธ์ดังกล่าวนี้ เป็น ๒ ชั้น ชั้นแรกคือการทำงานที่ประสานกันของ
จิต ปราง และสมอง จิตหรือวิญญาณที่มีธรรมชาติรู้อารมณ์ และปรางที่เป็นปัจจัยแห่งการดำรง
อยู่ของชีวิตนี้ ต้องอาศัยระบบประสาทและสมองเป็นสื่อเพื่อแสดงออกถึงกิจกรรมของจิต ใน
ส่วนของชั้นที่สอง ซึ่งอาจจะกล่าวได้ว่า จิต หรือวิญญาณ หรือปราง สามารถทำงานตามลำพัง
กล่าวคือมีพลังที่นอกเหนือไปจากอำนาจหน้าที่ต่าง ๆ ของระบบประสาท เช่น ก่อนที่ชีวิตจะดับ
ลง จิตในขณะนั้นจะทำหน้าที่คิดนึกอารมณ์ ที่เรียกว่า มรณาสันนินิธิ คือความรู้ที่จะบ่งบอกว่า
บุคคลนั้น ๆ จะได้เกิดในภพใดชาติใด หรือการปฏิสนธิจิต หลังจุติจิตได้ดับลง เป็นต้น

บทที่ ๔

อาการสมองตาย และการทำงานของจิตทางมโนทวาร

๔.๑. อาการสมองตาย

๔.๑.๑. ลักษณะทั่วไปของสมองตาย

สมองตาย * คือภาวะที่สมองถูกทำลายจนสูญเสียการทำงานอย่างสิ้นเชิงและถาวร ไม่มีทางที่จะรักษาให้กลับคืนสู่สภาพเดิมได้ ผู้ป่วยที่มีอาการเช่นนี้ จะไม่รู้สึกรู้สีกตัวลึก (deep coma) และหยุดหายใจ (apnea) การทำงานของหัวใจและการหายใจดำเนินไปด้วยเครื่องช่วยหายใจ (mechanical ventilator) ร่วมกับการดูแลด้านอื่น ๆ เช่น การให้สารอาหาร น้ำเกลือแร่ เป็นต้น การรักษาพยาบาลเช่นนี้ จะทำให้ผู้ป่วยสามารถอยู่ต่อไปได้อีกระยะหนึ่ง อาจจะเป็นชั่วโมงหรือเป็นวัน และหัวใจก็จะหยุดเต้นในเวลาต่อมา

ในทางตรงกันข้าม หากไม่ทำการรักษาพยาบาล ผู้ป่วยจะหยุดหายใจและหัวใจหยุดทำงานอย่างรวดเร็ว แม้จะให้การรักษาแบบประคับประคองอยู่ก็ตาม สมองจะเกิดการทำลายและเสื่อมสลายไปทั่ว จากนั้นสมองจะมีลักษณะนิ่มและเหลว ในที่สุดจะสลายกลายเป็นเยื่อพังผืด และมีน้ำเข้ามาแทนที่

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่า สมองคือส่วนสำคัญในการควบคุมความรู้สึกรู้คิดและการรู้สติ โดยเฉพาะบริเวณก้านสมอง (brainstem) และบริเวณเปลือกสมอง (cortex) ซึ่งถ้าสมองทั้งหมดถูกทำลายอย่างไม่มีโอกาสฟื้นขึ้นมาได้อีก เรียกสภาพดังกล่าวนี้ว่า “whole brain death” แต่ถ้าสมองบริเวณก้านสมองตาย แต่บริเวณเปลือกสมองยังไม่ตายหมด เรียกสภาพเช่นนี้ว่า “brainstem death” อย่างไรก็ตาม ผู้ป่วยที่มีอาการสมองตายทั้ง ๒ กรณีนี้ ผู้ป่วยจะหมดสติและหยุดหายใจ ไม่ตอบสนองต่อสิ่งเร้าใด ๆ และจะเสียชีวิตในเวลาต่อมา”

* สรุปความจาก, กัมมันต์ พันธุมจินดา ศ.นพ., สมองและความคิด, หน้า ๒๓ - ๓๔.

** การเสียชีวิตของบริเวณเปลือกสมอง (cortex) โดยที่ก้านสมองไม่เสีย ไม่ถือว่าเป็นอาการสมองตาย (brain death) แต่เรียกเป็น vegetative state หรือเรียกว่า “เจ้าชาย หรือเจ้าหญิงนิทรา” เนื่องจากการที่หัวใจหยุดเต้น หรือการหายใจหยุด หรือภาวะช็อก, ดูเพิ่มเติม, กัมมันต์ พันธุมจินดา ศ.นพ., เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๐ - ๔๑.

๔.๑.๒. สาเหตุของการเกิดสมองตาย

สาเหตุส่วนใหญ่ที่ทำให้เกิดการทำลายของก้านสมอง และเกิดสมองตายได้แก่ ภัยอันตรายต่อศีรษะโดยตรง เป็นเพราะเกิดความดันในโพรงกะโหลกศีรษะเพิ่ม เนื่องจากสมองซ้ำและบวม หรือมีเลือดคั่งในสมอง หรือเกิดจากภาวะที่หลอดเลือดในสมองแตก หรือสมองขาดออกซิเจน เนื่องจากหัวใจหยุดเต้นและทำให้เกิดอาการสมองบวมตามมา สาเหตุเหล่านี้จะทำให้เกิดความดันในโพรงกะโหลกศีรษะเพิ่ม เมื่อมีความดันในโพรงกะโหลกศีรษะจะทำให้เลือดไปเลี้ยงสมองน้อยลง จนกระทั่งไม่มีเลือดไปเลี้ยงสมองและทำให้สมองตายในที่สุด ส่วนสาเหตุอื่นๆ ซึ่งอาจทำให้เกิดอาการสมองตายได้ เช่น สมองอักเสบ เยื่อหุ้มสมองอักเสบ เนื้องอก สนิในสมอง เป็นต้น

๔.๑.๓. ประสาทพยาธิวิทยาของผู้ป่วยสมองตาย

ประสาทพยาธิหรือความผิดปกติของประสาทที่ไปเลี้ยงเนื้อสมอง จะมีการเปลี่ยนแปลงเล็กน้อยต่างกันไป ขึ้นอยู่กับระยะเวลาที่อยู่ในเครื่องช่วยหายใจ ซึ่งในระยะแรก ๆ สมองอาจดูปกติ แต่ถ้าอยู่นานจะมีการเปลี่ยนแปลงมากขึ้น สภาพที่สมองอยู่ได้ด้วยเครื่องช่วยหายใจนี้ เรียกว่า respirator brain การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนี้ แยกพิจารณาได้ ๒ ส่วน คือ ในส่วนของมหากายวิภาคศาสตร์ และส่วนจุลทัศน์กายวิภาคศาสตร์ * เมื่อพิจารณาประสาทพยาธิวิทยาโดยสรุปของผู้ป่วยสมองตายจะพบว่า สมองทั้ง ๓ ส่วน คือ สมองใหญ่ (cerebrum) สมองเล็ก (cerebellum) ก้านสมอง (brainstem) และไขสันหลังบางส่วน (spinal cord) จะบวม มีเลือดออก เลือดสลาย และจะเน่าเปื่อยเหมือนร่างกายส่วนอื่นๆ ไปในที่สุด

* สำหรับผู้สนใจใน “ประสาทพยาธิวิทยาของผู้ป่วยสมองตาย” ดูเพิ่มเติม, ใน กัมมันต์ พันธุมจินดา, ศ.นพ., เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖ - ๒๗.

๔.๑.๔. ลักษณะทางเวชกรรมของผู้ป่วยสมองตาย

ลักษณะทางเวชกรรมหรืออาการที่เด่นชัดของผู้ป่วยสมองตาย จะมีอยู่สองประการ คือ ไม่รู้สึกตัวลึก (deep coma) และหยุดหายใจ (apnea) และยังมีลักษณะทางเวชกรรมดังนี้

ก. สมองส่วนสมองใหญ่ (cerebrum) ไม่มีการทำงานและไม่มีเลือดไปเลี้ยงสมอง เพราะไม่มีการตอบสนองต่อสิ่งกระตุ้นต่าง ๆ ทั้งภายในและภายนอกร่างกาย โดยอาศัยการตรวจคลื่นสมองและตรวจการไหลเวียนของเลือดที่ไปเลี้ยงสมอง (cerebral blood flow)

ข. การไม่มีสัญญาณชีพ ในผู้ป่วยสมองตายเนื่องเพราะมีการรักษาแบบประคับประคอง ระบบหัวใจและหลอดเลือดยังสามารถทำงานด้วยตนเองต่อไปได้อีกระยะหนึ่ง สัญญาณชีพที่ผิดปกติที่พบ คือ การหยุดหายใจซึ่งชัดเจนที่สุดในภาวะสมองตาย การมีอุณหภูมิของร่างกายต่ำกว่า ๓๖ องศาเซลเซียส ความดันโลหิตไม่คงที่ ชีพจรมักจะไม่มีความสัมพันธ์กับสมองตาย กล่าวโดยสรุป สัญญาณชีพที่จะบ่งบอกถึงภาวะสมองตาย ได้แก่ การหยุดหายใจ และการไม่ตอบสนองต่อยาเอโทปีน (atropine)^๔ ของชีพจร

ค. การตรวจปฏิกิริยา (reflex) ต่าง ๆ ของประสาทสมอง จะพบว่า การตอบสนองของม่านตาตอบสนอง มักจะเสียไปในกรณีสมองตาย (pupillary reflex) และในผู้ป่วยสมองตายม่านตามักขยาย การเข้บบริเวณแก้วตา การหมุนศีรษะ การฉีกน้ำเย็นเข้ารูหู การฉีกยาเอโทปีน เพื่อดูการเดินของหัวใจ เป็นต้น ในขณะที่สมองกำลังตาย reflex เหล่านี้อาจเปลี่ยนไปมา หรืออาจเปลี่ยนไปพร้อม ๆ กัน หรือไม่พร้อมกัน ซึ่งถ้า reflex หายไปแล้วมักจะไม่นิยัตัวกลับนาอีก ในทางตรงกันข้าม การกลับมาของ reflex ก็ไม่สามารถบอกได้ว่าผู้ป่วยจะฟื้นขึ้นหรือตาย โอกาสที่จะเป็นอย่างหนึ่งอย่างใดมีเท่า ๆ กัน

ง. ปฏิกิริยาของไขสันหลัง (spinal reflex) ในระยะแรกของภาวะสมองตาย ปฏิกิริยาของไขสันหลังส่วนใหญ่จะหายไป ปฏิกิริยาที่ยังคงอยู่ เช่น การกระตุกของแขนขาหรือกล้ามเนื้อบางส่วน แต่ถ้าผู้ป่วยยังอยู่ในเครื่องช่วยหายใจและได้รับการประคับประคองไว้ ปฏิกิริยาของไขสันหลังสามารถจะกลับมาได้

^๔ “atropine” เอโทปีน เป็นยาที่ไว้ลดอาการชักเกร็ง ลดการคัดหลัง ทำให้ม่านตาขยาย.

จ. ในระยะก่อนตายอาจมีอาการกระตุกของคาง กล้ามเนื้อในการกลอกตา แขนและขาเหยียดเกร็งและหยุดหายใจ ตามด้วยการตรวจไม่พบ reflex กล้ามเนื้ออ่อนตัวลง ม่านตาขยาย เมื่อหยุดหายใจ อาจมีการเคลื่อนไหวบางอย่างที่คล้ายกับลักษณะการหายใจ คือหัวไหล่ยกขึ้นและแอ่น หลังแอ่น ความดันโลหิตตก ตามถึงที่ชั่วโงงต่อมา อุณหภูมิของร่างกายต่ำลง เป็นต้น

๔.๑.๕. หลักในการพิจารณาการตายของสมอง

ลักษณะพื้นฐานของผู้ป่วยสมองตาย คือต้องไม่รู้สึกรู้สีกตัว โดยจะต้องแน่ใจว่าเหตุของการไม่รู้สึกรู้สีกตัวนี้ไม่ได้เกิดจาก พิษยา เช่น ยาเสพติด ยานอนหลับ หรือยากล่อมประสาท สภาวะอุณหภูมิในร่างกายต่ำ สภาวะผิดปกติของระบบต่อมไร้ท่อ และเมตาบอลิก* สภาวะซ็อก

การหยุดหายใจและอยู่ในเครื่องช่วยหายใจ เนื่องจากไม่สามารถหายใจได้เอง และต้องแน่ใจว่าเหตุของการไม่หายใจนี้ ไม่ได้เกิดจากขาดกลืนกลืนเนื้อ หรือยาอื่น ๆ จะต้องได้รับการวินิจฉัยอย่างแน่นอนถึงสาเหตุของการไม่รู้สึกรู้สีกตัวและการไม่หายใจนั้น เกิดขึ้นจากการที่สมองเสียหายโดยไม่มีหนทางเยียวยาได้อีกแล้ว พร้อมกับการเฝ้าติดตามหรือพยายามรักษาพยาบาลไประยะหนึ่งก่อน ต่อมาถ้าผู้ป่วยอยู่ในสภาวะครบตามเงื่อนไขที่กำหนดแล้ว จะต้องทำการตรวจสอบเพื่อยืนยันว่าสมองตาย นั่นคือ ไม่มีการเคลื่อนไหวใด ๆ ได้เอง ไม่มีการชัก ไม่มีรีเฟล็กซ์ของแกนสมองทั้ง ๖ ประการ คือ การตอบสนองของม่านตาคอแอส การตอบสนองเมื่อเขี่ยบริเวณแก้มขวา การหมุนศีรษะไปด้านหนึ่ง ตาจะกลอกไปด้านตรงข้าม การฉีกน้ำเย็นเข้ารูหู เพื่อดูการตอบสนองของการกระตุกของตา การกระตุ้นบริเวณลำคอด้วยนิ้ว เพื่อดูการสำรอก การไอ หรือการกลืน และปฏิกิริยาอื่น ๆ เช่น การตอบสนองต่อการมองเห็นและเสียง กลืน การกระตุกของขากรรไกร เป็นต้น การทดสอบต่อมา คือการหยุดเครื่องช่วยหายใจอย่างน้อย ๑๐ นาที และดูว่ามีการหายใจหรือไม่ ซึ่งเมื่อผ่านการตรวจสอบตามขั้นตอนดังกล่าว และไม่มีการเปลี่ยนแปลงเป็นเวลาอย่างน้อย ๑๒ ชั่วโมง จึงจะถือได้ว่าสมองตาย

* “Metabolic” เมตาบอลิก คือ ขบวนการเผาผลาญสารต่าง ๆ ในร่างกาย ก่อให้เกิดพลังงานและผลิตภัณฑ์มาหลายอย่าง.

นอกจากนี้ยังมีการตรวจทางห้องปฏิบัติการเพื่อช่วยยืนยันการวินิจฉัยว่าสมองได้ตายลงแล้ว ได้แก่ การตรวจคลื่นสมอง กล่าวคือเมื่อสมองตายคลื่นสมองจะเรียบ การตรวจการไหลเวียนของเลือดที่ไปเลี้ยงสมอง เพื่อเป็นการยืนยันการทำลายของสมอง เช่น การฉีดสีเข้าหลอดเลือดที่ไปเลี้ยงสมอง การตรวจการไหลเวียนของเลือดที่ไปเลี้ยงสมองด้วยสารกัมมันตรังสี เป็นต้น การตรวจทางประสาทสรีรวิทยา เพื่อยืนยันว่าส่วนของสมองสามารถนำกระแสประสาทได้หรือไม่ การตรวจเมตาโบลิคของสมอง และเทคนิคอื่น ๆ เช่น การฉีดสารบางชนิดเข้าช่องน้ำหล่อสมองและไขสันหลัง และตรวจการไหลเวียนของสารนั้นในน้ำหล่อสมองและไขสันหลัง เป็นต้น

เมื่อพิจารณาสภาวะของผู้ป่วยที่มีอาการสมองตายตามเงื่อนไขที่กล่าวมา และได้ข้อสรุปที่ว่า ทรายโคที่ผู้ป่วยยังอยู่โดยเครื่องช่วยหายใจ จะยังถือว่าไม่ตายในทันที คอเมื่อถอดเครื่องช่วยหายใจออกแล้ว ภายใน ๑๐ นาที ถ้าไม่มีการหายใจได้ด้วยตัวของผู้ป่วยเอง และไม่มีการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น คือไม่มีการรับรู้ต่อปฏิกิริยาต่าง ๆ จึงจะถือว่าผู้ป่วยนั้นตาย ตามข้อตกลงของแพทย์ ในทัศนะของพระพุทธศาสนาเรียกช่วงเวลาที่ผู้ป่วยอยู่ในภาวะที่ไม่รู้สึกตัว (deep coma) และหายใจโดยอาศัยเครื่องช่วยหายใจว่า “มรณัตถ์นวิถิ” คือ วิถีสุดท้ายของชีวิต และผู้ป่วยจะไม่มีโอกาสฟื้นคืนชีพได้อีก ขณะเดียวกันผู้ป่วยจะไม่สามารถรับรู้อารมณ์จากภายนอกในขณะที่ปัจจุบันได้ แต่ในเวลาเดียวกันนี้ผู้ป่วยจะสามารถรับรู้หรือรับเอาอารมณ์จากอดีตขึ้นมาพิจารณาโดยผ่านทางอายตนะหรือทวารที่หก ซึ่งเรียกว่า “มโนทวาร”

๔.๒. การทำงานของจิตทางมโนทวาร

๔.๒.๑. ความหมายและความสัมพันธ์ของจิตทางมโนทวาร

จากที่ได้กล่าวถึงแหล่งที่มาของความรู้ ที่เรียกว่าทวารหรืออายตนะ ที่หมายถึงที่ต่อกันให้เกิดความรู้ อันมีทั้งหมด ๖ ทาง หรือ ๖ แฉก ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ที่จะคอยรับกับสิ่งภายนอกและภายใน คือ รูป เสียง กลิ่น รส สิ่งที่ต้องกาย และสิ่งที่ใจนึก ซึ่งภาษาทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า “อารมณ์” หรือสิ่งที่ถูกรู้ และความรู้ที่เกิดขึ้นในแต่ละแฉกเรียกว่า “วิญญาณ” อันหมายถึง ความรู้แจ้ง

การรับรู้จะเกิดขึ้นได้อย่างสมบูรณ์ ต้องมีองค์ประกอบ ๓ อย่าง คือ อายตนะ (ทวาร) อารมณ์ และวิญญาณ รวมเรียกองค์ประกอบทั้ง ๓ นี้ว่า “ผัสสะ” หรือสัมผัส ซึ่งเป็นไปตามทางรับรู้คือทวารทั้ง ๖ แต่ทั้งนี้จะต้องขึ้นอยู่กับความใส่ใจ ความกำหนดใจหรือความใส่ใจ (มนตรีการ) ประกอบอยู่ด้วย ความรู้ตามทวารนั้น ๆ จึงจะเกิดขึ้นได้สมบูรณ์

ดังนั้นความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกันของ อายตนะ ๖ อารมณ์ ๖ และวิญญาณ ๖ ที่แสดงไว้ในรูปปัจเจกสูตร ดังนี้

จักขุวิญญาณ (เห็น) เกิดขึ้นเพราะอาศัยจักขุ (ตา) และรูปารมณ์ (รูป) ความประจวบแห่งธรรมทั้ง ๓ เป็นผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงเกิด บุคคลเสวยอารมณ์โดยยอมหมายรู้อารมณ์นั้น บุคคลหมายรู้อารมณ์โดยยอมรับอารมณ์นั้น บุคคลตรึกอารมณ์โดยยอมคิดปรุงแต่งอารมณ์นั้น บุคคลคิดปรุงแต่งอารมณ์ใด เพราะความคิดปรุงแต่งอารมณ์นั้นเป็นเหตุ แ่งต่าง ๆ แห่งปัจจัยสัญญาข้อมครอบงำบุรุษ ในรูปทั้งหลายที่จะพึงรู้แจ้งทางตาทั้งที่เป็นอดีตอนาคต และปัจจุบัน

โสตวิญญาณ (ได้ยิน) เกิดขึ้นเพราะอาศัยโสต (หู) และสัทธารมณ์ (เสียง) ๑

ฆานวิญญาณ (ได้กลิ่น) เกิดขึ้นเพราะอาศัยฆานะ (จมูก) และคันธารมณ์ (กลิ่น) ๑

ชีวหาวิญญาณ (รู้รส) เกิดขึ้นเพราะอาศัยชีวหา (ลิ้น) และรสธารมณ์ (รส) ๑

กายวิญญาณ (รู้สัมผัส) เกิดขึ้นเพราะอาศัยกายและโผฏฐัพพารมณ์ (สิ่งต้องกาย) ๑

มโนวิญญาณ (รู้เรื่องในใจ) เกิดขึ้นเพราะอาศัยมโน (ใจ) และธรรมารมณ์ (เรื่องในใจ) ๑^๖

ถึงแม้ว่าวิญญาณหรือจิตจะมีหน้าที่คิด เป็นธาตุรู้ก็ตาม แต่การที่จิตจะรู้อะไรได้นั้น จำต้องอาศัยกายคือทวารหรืออายตนะทั้ง ๖ สำหรับให้เกิดการรับรู้ เช่น รู้รูป รู้เสียง รู้รส รู้สิ่งต้องกาย และรู้เรื่องในใจ เป็นต้น ในทางตรงข้ามถ้าทวารทั้ง ๖ นี้เสียหรือบกพร่องจนใช้การไม่ได้ จิตเสมือนถูกกักขัง ออกมารับรู้อะไรไม่ได้ ทางรู้ของจิตทั้ง ๖ ทางที่กล่าวมานี้ สามารถแบ่งกลุ่มความรู้ได้เป็น ๒ ประเภท คือ

^๖ ม. มุ. (แปล) ๑๒/๒๐๔/๒๑๓. ฉบับมหาวิทยาลัยมหาลังกษณราชวิทยาลัย ๒๕๓๙.

๑. ความรู้ (ที่ได้) ทางปัญจทวาร คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ได้แก่ ความรู้ขั้นต้นหลายอย่าง คือ ความรู้รูป (สี) เสียง กลิ่น รส และ โผฏฐัพพะ หรือสิ่งต้องกายทั้งหลาย เช่น ความแข็งกระด้าง ความร้อนเย็น ความสั้นไหว เป็นต้น
๒. ความรู้ (ที่ได้) ทางมโนทวาร คือ ใจ ได้แก่ ธรรมารมณ์ หรือสิ่งทั้งหลายที่ใจรู้ใจคิด เป็นสิ่งที่เห็นไม่ได้และกระทบไม่ได้^๑

สำหรับความรู้ทางปัญจทวารเป็นที่เข้าใจได้ง่ายและเห็นชัด แต่ความรู้ทางมโนทวารเป็นสิ่งที่เข้าใจและเห็นได้ยาก ซึ่ง สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒโน) ได้อธิบาย ไว้ดังนี้

“มนะ” หมายถึง “ใจ” แปลตามศัพท์ คือ รู้ มีหน้าที่สำหรับรู้ธรรมะ ซึ่งในที่นี้ หมายความว่า “เรื่อง” คือ เรื่องรูป เรื่องเสียง เรื่องกลิ่น เรื่องรส เรื่องโผฏฐัพพะ ที่ได้ประสบพบเห็นมาแล้วในอดีต แต่นำมานึกในปัจจุบัน การนึกถึงเหตุการณ์ในอดีตที่ผ่านมาแล้วนั้น ไม่ได้อาศัยตา หรือหูในปัจจุบัน แต่อาศัยทวารที่ ๖ ซึ่งคือ มนะหรือมโน เมื่อมนะกับธรรมะกระทบกัน บ่อเกิดเป็นมโนวิญญาณคือความรู้ในใจ^๒

จะเห็นได้ว่า ความรู้ทางใจ หรือสิ่งที่ใจรู้นั้น มีขอบเขตกว้างขวางมาก ครอบคลุมไปถึงความรู้ที่รับเข้ามาทางปัญจทวาร พร้อมทั้งความรู้ที่เป็นเรื่องจำเพาะของใจ ด้วยเหตุนี้ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) จึงได้แยกประเภทความรู้ทางมโนทวาร ไว้อีกแนวหนึ่งดังนี้

๑. (เป็น) อารมณ์เฉพาะของใจ เช่น ความรัก ความโกรธ ความขุ่นมัว ผ่องใส ดีใจ เสียใจ ซึ่งเศร้า เหงาหงอย รำเหว เบิกบาน กล้าหาญ หวั่นกลัว เป็นต้น

๒. (เป็น) อารมณ์อดีต ซึ่งได้รับรู้ไว้ด้วยอายตนะ ๕ อย่างแรก เรียกว่า ง่าย ๆ ว่า อารมณ์อดีตของปัญจทวาร

^๑ ธรรมารมณ์ หรือ ธรรมธาตุ คำนวณพระอภิธรรมหมายถึง “...เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์...” (อภ. วิ.(แปล) ๓๕/๑๘๔/๑๔๕. : อภ. สน.(แปล) ๓๔/ ๖๘/๑๘. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๘.) : และดู พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), ทุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๔๖ - ๔๗.

^๒ พระญาณสังวร. สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒโน), ๔๕ พรรษาของพระพุทธเจ้า (ฉบับรวมเล่ม), พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพฯ : มหามกุฏฯ, ๒๕๓๘). หน้า ๔๒ - ๔๕.

๓. (เป็น) อารมณ์ที่เนื่องอยู่กับรูปธรรมที่เป็นอารมณ์ของปัญญาทวารนั่นเอง แต่ วิญญาณทางปัญญาทวารนั้นไม่รู้ ได้แก่ บัญญัติ และความสัมพันธ์ต่าง ๆ เกี่ยวกับรูปธรรมทั้งหลาย เช่น หน้าที่ ความสืบเนื่อง ความคลี่คลายขยายตัว ความเป็นองค์ประกอบกัน ของรูปธรรมต่าง ๆ เป็นต้น

๔. (เป็น) การปรุงแต่งอารมณ์อดีตที่รับเข้ามาทางปัญญาทวาร พร้อมทั้งอารมณ์ เฉพาะของใจและความรู้เกี่ยวกับบัญญัติและความสัมพันธ์ต่าง ๆ ขึ้นเป็นความไตร่ตรอง คิดหาเหตุผลและจินตนาการต่าง ๆ ตลอดจนการวินิจฉัยถึงการ

๕. (เป็น) ความหยั่งรู้ หรือปริชาพิเศษต่าง ๆ ที่ผุดโผงขึ้นในใจสว่างชัดทั่ว ตลอด เช่น มองเห็นอาการที่สัมพันธ์กันของบางสิ่งแล้ว เกิดความเข้าใจแจ่มแจ้ง มองเห็นกฎ แห่งความสัมพันธ์นั้น ได้แก่ความรู้ที่เรียกว่า ญาณ เช่น อภิญญา เป็นต้น

๖. (เป็น) อสังขตธรรม คือ นิพพาน^๕

๔.๒.๒. เหตุเกิดความรู้ทางมโนทวาร

พระอภิธรรม^๖ กล่าวถึงเหตุเกิดความรู้หรือวิญญาณทางมโนทวารนั้นเกิดขึ้นใน ลำดับที่จักขุวิญญาณธาตุ (ความรู้ทางตา) โสทวิญญานธาตุ (ความรู้ทางหู) ฆานวิญญานธาตุ (ความรู้ทางจมูก) ชิวหาวิญญานธาตุ (ความรู้ทางลิ้น) กายวิญญานธาตุ (ความรู้ทางกาย) และมโน วิญญานธาตุ (ความรู้ทางใจ) ที่เหมาะสมกัน เกิดขึ้นในลำดับแห่งการเกิดดับแห่งมโนธาตุ ซึ่ง สามารถสรุปองค์ประกอบที่ทำให้เกิดความรู้ทางมโนทวารให้เข้าใจได้ง่าย ดังนี้คือ

๑. ทวาร ๖ มี จักขุทวาร โสททวาร ฆานทวาร ชิวหาทวาร กายทวาร และมโนทวาร
๒. อารมณ์ ๖ มีรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์
๓. หทัยวัตถุ มีหทัยวัตถุอันเป็นที่ตั้งของจิต

^๕ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๔๗ - ๔๘.

^๖ อภ.วิ. (แปล) ๑๕/๑๔๔/๑๔๖. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๘.

๔. มนสิการ มีความตั้งใจ**

กล่าวคือ ความรู้ที่จะเกิดขึ้นทางมโนทวาร นอกจากอาศัยตัวเอง คือ ใจที่เป็นอายตนะหรือทวารที่ ๖ แล้ว ยังต้องประกอบด้วยอายตนะทั้ง ๕ ข้างคั่น ขณะเดียวกันอายตนะทั้ง ๕ ก็จำต้องอาศัยอายตนะที่ ๖ ด้วยเช่น ความรู้จึงจะเกิดขึ้นได้ ดังตัวอย่าง เมื่อตาและรูปกระทบกัน ต้องกระทบมาถึงใจด้วย จึงจะเกิดการเห็น (จักขุวิญญาณ) หู จมูก ลิ้น กาย ก็เช่นเดียวกัน ในส่วนของความรู้ทางมโนทวารนั้น ใจ (มโน) กระทบกับเรื่องต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น (ธรรมารมณ์) จึงจะเกิดความรู้ในเรื่องนั้น ๆ ได้ และเรื่องต่าง ๆ เหล่านั้น ก็เกิดจากอายตนะทั้ง ๕ ที่รับอารมณ์มาเก็บไว้ สำหรับมนสิการคือความใส่ใจ ซึ่งเท่ากับการทำงานของมโน เพราะจากที่กล่าวว่าอารมณ์ที่มากระทบกับอายตนะต่าง ๆ นั้น ต้องกระทบกับมโนหรือความเอาใจใส่ในอารมณ์นั้นด้วย ความรู้จึงจะเกิดขึ้น อันเปรียบเหมือนนกที่บินมาจับกิ่งไม้ เสาของนกจะตกกระทบกับพื้นดินทันที ซึ่งเกือบจะเป็นเวลาเดียวกัน** เช่นนี้แล้ว จึงจะเกิดความรู้ทางใจได้

เพราะฉะนั้นในมโนทวารนี้ จิตสามารถที่จะรับอารมณ์ (สิ่งที่จิตรับรู้) ทั้ง ๖ ได้ และไม่จำกัดว่าเป็นปัจจุบัน อดีต อนาคต หรือสภาวะสูงสุดอย่างพระนิพพาน และสิ่งที่เรียกว่าบัญญัติ (สิ่งสมมติขึ้นใช้เรียกกัน เพื่อให้รู้ความหมายว่าเป็นสิ่งนั้น ๆ) ซึ่งต่างกับปัญจทวารที่จิตสามารถรับอารมณ์ได้ในสภาวะปัจจุบันเท่านั้น และความเป็นไปของอารมณ์ในมโนทวารนี้ ทางพระอภิธรรม** ได้แสดงไว้ ๒ ลักษณะ คือ

๑. วิภูตารมณ์ ได้แก่อารมณ์ทั้ง ๖ ที่ปรากฏทางใจชัดเจนมากที่สุด ทำให้จิตออกมารับอารมณ์ได้มากที่สุด โดยเริ่มจาก “ภวังคจิต” (จิตที่ทำหน้าที่รักษากายพหชาติ คือรักษากายผลของ

** พระเทพวิสุทธิกวี (พิจิตร จิตฺตฺโน), จิตวิทยาในพระอภิธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพฯ : มหามกุฏฯ, ๒๕๓๗), หน้า ๑๘.

** พระญาณสังวร, สมเด็จพระสังฆราช (เจริญ สุวฑฺฒโน), ๔๕ พรรษาของพระพุทธเจ้า (ฉบับรวมเล่ม), หน้า ๔๕.

** มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระอภิธรรมมคธสังคหะ (แปลร้อยอย่างพิศดาร), หน้า ๑๑๒ : ขุนสรวรพกิจโกศล (โกวิท ปัทมะสุนทร), คู่มือการศึกษา วิธีสังคหวิภาค พระอภิธรรมมคธสังคหะ ปริเฉทที่ ๔, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (พระนคร, อัมพพิทยา, ๒๕๐๕), หน้า ๓๑ - ๓๖.

กรรมที่ทำให้ถือกำเนิดมาในภพชาตินั้น ๆ เป็นต้น) ไหว้วางรับอารมณ์ใหม่ พร้อมกับปล่อยอารมณ์เก่า เพื่อรับอารมณ์ใหม่ เมื่อรับอารมณ์ใหม่แล้วจะทำหน้าที่กำหนดอารมณ์นั้นว่าเป็นกุศล หรืออกุศล และรับรู้ (เสวยรส) อารมณ์นั้นทางใจ จากนั้นจะทำหน้าที่รับรู้ผลของการเสวยอารมณ์ทางใจอีกครั้ง จึงจะสิ้นสุดการทำงาน และตกลงสู่ภวังคจิต^{๔๔}

๒. อวิชคารมณ ได้แก่อารมณ์ทั้ง ๖ ที่ปรากฏทางใจชัดเจนน้อยกว่าวิภูตารมณ ทำให้จิตเพียงแต่ออกรับอารมณ์ทางมโนทวารเท่านั้น ไม่เข้าถึงการรับรู้อารมณ์ จากนั้นก็ตกลงสู่ภวังค์ อวิชคารมณนี้จะเกิดขึ้นเมื่อนึกอารมณ์ทั้ง ๖ ที่สุขุมละเอียด ทั้งที่เป็นปรมาตมและบัญญัติ เช่นขณะคิดไม่ออก จำไม่ได้ หรือบางครั้งเกิดขึ้นขณะฝันดูเลือนลางไม่ชัดเจน คล้ายอาการของคนที่ยืนหลับไม่สนิท^{๔๕}

กล่าวสำหรับวิจิตที่เกิดขึ้นในลักษณะของวิภูตารมณนั้นมี ๒ ประเภท คือ ประเภทที่หนึ่งเป็นวิจิตที่เกิดต่อเนื่องมาจากปัญจทวาร ดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น และประเภทที่สองเป็นวิจิตที่เกิดทางมโนทวารโดยตรง ซึ่งปรมัตถทีปนีฎีกาแสดงไว้ว่า มีเหตุ ๑๔ ประการ^{๔๖} ดังนี้

^{๔๔} ความรู้ทางมโนทวาร ในลักษณะวิภูตารมณ “น ท มโน ข ข ข ข ข ข ค ต” ซึ่งอธิบายได้ดังนี้ (๑) “น” คือ ภวังคฉณะ หมายถึง ภวังคจิตไหว้วางรับอารมณ์ใหม่ ๑ ขณะ, (๒) “ท” คือ ภวังคปุณณทะ หมายถึง ภวังคจิตปล่อยอารมณ์เก่า เพื่อรับอารมณ์ใหม่นั้นต่อไป ๑ ขณะ, (๓) “มโน” คือ มโนทวารวชิระฉจิต คือ จะเกิดขึ้น ๑ ขณะ รับอารมณ์ใหม่และตัดสินใจกำหนดให้เป็น กุศล อกุศล ในมโนทวารวชิระฉจิตนี้ (๔) “ข” คือ ขวณะ เป็นขณะจิตที่ทำหน้าที่เสพหรือเสวยอารมณ์อย่างเฉยทั้ง ๑ ขณะ หมายความว่าอารมณ์นั้นจะเป็นกุศล อกุศล หรือเป็นกลางๆ จะเป็นอย่างเดียวกันทั้ง ๑ ขณะ บุญและบาปจะเกิดขึ้นตรงขววนฉจิตนี้ (๕) “ค” คือ คทาฉัณทนะ เป็นวิบากจิตหรือผลของจิตที่เกิดรับอารมณ์ที่เหลือจากขววนฉจิต มีอยู่ ๒ ขณะ เพื่อหน่วงอารมณ์สู่ภวังค์ต่อไป เมื่อลงสู่ภวังค์เมื่อใด ก็เป็นต้นตอวิจิตและต้นตออายุของอารมณ์ใหม่ที่เกิดขึ้นมานั้นก็ดับลงพร้อมกับต้นตอวิจิตพอดี และต่อจากนั้นจิตก็เป็นภวังค์รับอารมณ์เก่าของคนต่อไปอีก จนกว่าจะได้รับกระทบกับอารมณ์ใหม่ จิตจึงจะขึ้นสู่วิถีใหม่ เพราะฉะนั้นจึงรวมเป็น ๑๒ ขณะจิตด้วยกัน

^{๔๕} ความรู้ทางมโนทวาร ในลักษณะอวิชคารมณ “น ท มโน ข ข ข ข ข ข” อธิบายได้ดังนี้ (๑) “น” คือ ภวังคฉณะ ไหว ๑ ขณะ, (๒) “ท” คือ ภวังคปุณณทะ คัดกระแสภวังคจิต ๑ ขณะ, (๓) “มโน” คือ มโนทวารวชิระ เกิดขึ้น ๑ ขณะ, (๔) “ข” คือ ขวณะ เกิดขึ้นต่ออีก ๑ ขณะ รวมเป็น ๑๐ ขณะจิตเท่านั้น

^{๔๖} ปรมัตถทีปนีฎีกา ช้างใน, ขุนสรวทกิจโกศล (โกวิท ปัทมะสุนทร), คู่มือการศึกษา วิธีสังคห-วิภาค ๙, หน้า ๓๐ - ๓๑.

๑. ด้วยอำนาจที่ได้เคยเห็น เคยพบ อารมณ์ทั้ง ๖ มาแล้ว (ทิฏฐโต)
๒. อารมณ์ทั้ง ๖ ที่กำลังปรากฏอยู่นั้น เหมือน ๆ กันกับที่ได้เคยพบเคยเห็นมาแล้ว (ทิฏฐสมฺปนฺนโต)
๓. ด้วยอำนาจที่ได้เคยฟัง เคยเรียนมาแล้ว หรือขณะที่กำลังฟังกำลังเรียน กำลังอ่านข้อความอยู่ (สุตโต)
๔. อารมณ์ทั้ง ๖ ที่กำลังปรากฏอยู่นั้นเหมือน ๆ กันกับที่ได้เคยฟังเคยเรียนเคยอ่านมาแล้ว (สุตสมฺปนฺนโต)
๕. ด้วยอำนาจแห่งความเชื่อในคำพูดของผู้อื่น (สัทธา)
๖. ด้วยอำนาจแห่งความพอใจของตน (รुจิยา)
๗. ด้วยอำนาจแห่งความนึกคิด โดยอาศัยเรื่องราว คำพูด เหตุผล (อาการปริตฺกเกณ)
๘. ด้วยอำนาจแห่งการพิจารณาอารมณ์ต่าง ๆ ด้วยปัญญา และด้วยลัทธิของตน แล้วตัดสินใจลงไป (ทิฏฺฐินิซฺฆมานชนฺติยา)
๙. ด้วยอำนาจแห่งกรรมต่าง ๆ (นานากมฺมพฺเพณ)
๑๐. ด้วยอำนาจแห่งอิทธิฤทธิ์ต่าง ๆ (นานาอิทธิพฺเพณ)
๑๑. ด้วยอำนาจแห่งธาตุในร่างกาย มีน้ำดี เสมหะ น้ำเหลือง โลหิต ลม เหล่านี้วิปริตไป (ธาตุกฺโขภวฺเพณ)
๑๒. ด้วยอำนาจแห่งเทวดามาคลอใจ (เทวโตปสํหารวฺเพณ)
๑๓. ด้วยอำนาจแห่งการรู้ไปตามสมควรแก่ มัคคญาณ (ปัญญาสูงสุดที่กำจัดกิเลสเป็นเหตุให้บรรลุความเป็นอริยบุคคลชั้นหนึ่ง ๆ) ผลญาณ (ความรู้ที่เกิดขึ้นในลำดับ ต่อจากมัคคญาณและเป็นผลแห่งมัคคญาณนั้น) (อนุโพทวฺเพณ)
๑๔. ด้วยอำนาจแห่งการรู้แจ้งในอริยสัจ ๔ (ปฏิวรรวฺเพณ)

ความรู้ทางมโนทวารหรือลักษณะของจิตที่เกิดทางใจ ตามนัยแห่งพระอภิธรรมนี้ จะไม่มี “อดีตภวังค์” หรือภวังคจิตที่รักษาอารมณ์เก่าที่เนื่องมาแต่ภพก่อน ซึ่งเริ่มรับมาตั้งแต่ปฏิสนธิวิญญาน จึงเกิดเป็นภวังคจิตดวงแรกที่เกิดขึ้นในภพใหม่ ในช่วงระหว่างปฏิสนธิกับจุติในภพชาติหนึ่ง ๆ นี้ ภวังคจิตจะทำหน้าที่รับอดีตารมณ (คือกรรม กรรมนิมิต หรือคติที่มีค้อย่างใดอย่างหนึ่ง) เรื่อย ๆ ไป ถ้าไม่มีอารมณ์ใหม่ในปัจจุบันชาติมากระทบภวังคจิตให้ไหวเปลี่ยนไปรับอารมณ์ใหม่ที่มากระทบแล้ว จิตจะคงรับอารมณ์เก่าเป็นภวังคจิตรักษาภพชาติของตนอยู่สืบไป

เหตุที่ไม่มียุติกรรมวิ้งค์ เพราะอารมณ์ที่ปรากฏทางใจนี้ ไม่ได้กระทบภวังคจิตก่อนเหมือนกับอารมณ์ที่มากระทบตา หู จมูก ลิ้น กาย หากแต่จิตเกิดขึ้นก่อนแล้วจึงรับเอาอารมณ์นั้นมา หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งว่า ความรู้ทางปัญจทวารนั้น อารมณ์หรือสิ่งที่จิตรับรู้เป็นตัวปัจจัยที่มากระทบกระตุณเตือนจิต ให้จิตไหวตัวขึ้นรับอารมณ์ แต่สำหรับความรู้ทางใจนั้น จิตจะไหวตัวและรับอารมณ์นั้น ๆ มาเอง

จากการที่จิตไหวตัว และรับเอาอารมณ์นั้น ๆ มาเองนี้ จิตหรือความรู้ที่จะเกิดขึ้นทางใจจึงทำงานน้อยกว่าความรู้ที่เกิดขึ้นทางปัญจทวาร คือมีวิถีจิตเพียง ๓ อย่างเท่านั้น^{๙๙} คือ

๑. นำและรับเอาอารมณ์นั้น ๆ มาเอง และตัดสินใจให้เป็นกุศล ออกุศลไป ในขณะเดียวกัน โดยไม่มีความรู้ตัวอื่น (ความรู้จากทวารอื่น) เป็นสื่อ นำ (มโนทวารวิชฌนจิต)
๒. จากนั้นก็จะเสพอารมณ์ที่เป็นกุศลหรืออกุศลนี้ (ชวนจิต)
๓. เพราะเหตุที่อารมณ์นั้นชัดแจ้งมาก มีกำลังมาก จึงมีการรับรู้การเสพอารมณ์ดังกล่าวนี้อีกระยะหนึ่ง (คทาถัมพนะ)

๔.๓. มรณาสันนวิถีในผู้ป่วยสมองตาย

มรณาสันนวิถีของผู้ป่วยสมองตายเป็นวิถีจิตใกล้จะตาย กล่าวคือเมื่อมรณาสันนวิถีเกิดขึ้น จิตจิตย่อมเกิดขึ้นในลำดับที่ใกล้เคียงกัน โดยไม่มีอารมณ์อื่นคั่นในระหว่างเลย ซึ่ง “จิตจิต” นี้ หมายถึง จิตที่ทำหน้าที่เคลื่อนจากภพปัจจุบันที่เป็นอยู่ เป็นจิตดวงสุดท้ายที่จะปรากฏเพียงขณะจิตเดียวในภพชาติหนึ่ง ๆ เป็นเสมือนตัวนำเชือกกรรม กิเลส ของบุคคลไปปฏิสนธิใหม่ หรือที่เรียกว่าปฏิสนธิวิญญาณ จากนั้นจะตกลงสู่ภวังค์ กลายเป็นภวังคจิต ที่ทำหน้าที่เก็บกรรม กิเลส และรักษากายชาติที่เป็นเชื้อเดิมของภพชาติเก่าไว้ กล่าวอย่างย่อ ๆ คือ เมื่อจิตจิตดับ ปฏิสนธิจิตเกิด (ในภพชาติใหม่) เมื่อปฏิสนธิดับ ภวังคจิตจะเกิดขึ้นติดต่อกันไปตราบเท่าที่จิตยังไม่ขึ้นรับอารมณ์ทางทวารใด และเป็นดังนี้จนกว่าจะสิ้นชีวิตหรือตาย

^{๙๙} สำหรับ “วิถีจิตที่เกิดทางปัญจทวาร” นั้น มี ๑ อย่าง ดู ขุนสรวทกิจโกศล (โกวิท ปัทมะสุนทร), เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖ - ๒๔.

ในมรณาสันนิวตินี้ จะมีขวนจิตหรือจิตที่เสพอารมณ์ที่เป็นกุศล อกุศลหรือเป็นกลาง ๆ ๕ ขณะเท่านั้น เพราะเหตุที่จิตมีกำลังอ่อน^{๙๙} อันสืบเนื่องจากอำนาจของกรรมที่ส่งผลให้เกิดกัมมชรูป^{๑๐๐} นั้น โภคิณคอำนาจ และไม่มีการเกิดขึ้นใหม่ มีแต่ดับฝ่ายเดียว โดยเฉพาะบริเวณหทัยวัตถุที่เสื่อมกำลังลงเรื่อย ๆ และเมื่อตมรณาสันนิวตินี้แล้ว จิตจิตก็จะเกิดขึ้น ๑ ขณะ ซึ่งเท่ากันว่า สัตว์หรือบุคคลนั้น ๆ ถึงแก่ความตาย

วิถีจิตแห่งความตายของบุคคลธรรมดาทั้งหลายเมื่อใกล้จะสิ้นชีวิต ก่อนที่จิตจะเกิดขึ้นถ้ามีรูป เสียง กลิ่น รส หรือสัมผัส เกิดเป็นอารมณ์ทางทวารใดทวารหนึ่ง มรณาสันนิวตินี้เรียกว่า “มรณาสันนิวติทางปัญจทวาร” แต่ถ้าเป็นอารมณ์หรือความรู้สึกนึกคิดทางใจ มรณาสันนิวตินี้ เรียกว่า “มรณาสันนิวติทางมโนทวาร”

๔.๓.๑. อารมณ์ของมรณาสันนิวติ

สำหรับพระพุทธศาสนา กล่าวถึงสัตว์ทั้งหลายที่ยังไม่สามารถละกิเลสได้หมด หรือยังไม่สำเร็จเป็นพระอรหันต์ ไม่ว่าจะเป็นมนุษย์ สัตว์นรก เปรต อสุรกาย เจริญฉาน เทวดา หรือพรหมก็ตาม เมื่อใกล้จะสิ้นชีวิตในภพชาติของตน จะต้องมโนมิตเกิดขึ้น ๓ ประการ คือ กรรม กรรมนิมิต และคตินิมิต^{๑๐๑} อย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้น โดยที่จิตรับเอามาเป็นอารมณ์ในทางทวารใดทวารหนึ่ง ในจำนวนทวารทั้ง ๖ ด้วยอำนาจความแรงของกรรมทั้ง ๕^{๑๐๒} คือ

๑. ทรุกรรม คือกรรมหนัก ซึ่งมีฝ่ายที่เป็นกุศลและอกุศล ฝ่ายที่เป็นกุศล ได้แก่ มหัคคตกุศลจิต ๕ ดวง คือ รูปาวจรกุศล ๕ อรูปาวจรกุศล ๕ อันจะนำไปเกิดเป็นรูป-

^{๙๙} มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระอภิธรรมมัจจิมกคหะ ๑, หน้า ๑๕๒.

^{๑๐๐} กัมมชรูป คือ รูปที่เกิดแต่กรรม มี ๑๘ ชนิด ได้แก่ (๑) อวินิพโยกรูป ๘, (๒) ปตาทรูป ๕, (๓) ภาวรูป ๒, (๔) หทัยรูป (๑), (๕) ชีวีกรูป ๑, (๖) ปริณิหารรูป ๑. ซึ่งโคตปภคิจะดับและเกิดทดแทนกันอยู่ทุกขณะจิต. ดูรายละเอียดในบทที่ ๒, หน้า ๑๔.

^{๑๐๑} ดูรายละเอียดในบทที่ ๒, หน้า ๓๓ - ๓๕.

^{๑๐๒} มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๒ - ๑๔๓, ๒๓๔ - ๒๔๐. : พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธ ธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๒๒๐. : พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประจักษ์ ฐมฺมจิตฺโต), กรรมและการเกิดใหม่, หน้า ๓๑ - ๔๐.

พรหม หรือรูปพรหม สำหรับฝ่ายที่เป็นอกุศล ได้แก่ อนันตริยกรรม ๕ คือ ข่านิศา ข่านาวรา ข่านะอรหันต์ ทำโลหิตพระพุทธรเจ้าให้ห้อ และทำสังฆเภทหรือทำสงฆ์ให้แตกกัน ถ้าบุคคลทำกรรมนี้ คุกรรรมจะให้ผลก่อน

๒. อาสันนกรรม คือกรรมที่กระทำเมื่อใกล้ตาย มีทั้งฝ่ายกุศลและอกุศลเช่นกัน ถ้าบุคคลไม่มีคุกรรรมแล้ว อาสันนกรรมนี้จึงจะให้ผลเป็นอันดับแรก

๓. อาจิณกรรม คือกรรมที่กระทำจนเคยชินหรือกระทำเป็นประจำ มีทั้งสองฝ่าย ถ้าไม่มีคุกรรรมและอาสันนกรรม กรรมนี้จะให้ผลเป็นอันดับแรก

๔. กุฏัตการกรรม คือ การกระทำที่เป็นกุศลหรืออกุศลที่ล่วงไปโดยไม่ตั้งใจ ซึ่งถ้าไม่มีกรรมทั้ง ๓ ข้างต้น กุฏัตการกรรมจึงแสดงผล

สำหรับอารมณ์ที่ปรากฏในมรณาสันตินั้น กรรมนิมิต ที่หมายถึงการรับรู้ถึงอุปกรรมในการทำกรรม อารมณ์นี้สามารถปรากฏเป็นรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสทางกาย หรือการรู้ได้ด้วยใจทางทวารทั้ง ๖ ทวารใดทวารหนึ่ง ส่วน กรรมอารมณ์ ที่หมายถึงการกระทำที่เป็นกุศลหรืออกุศลของบุคคลได้กระทำไว้ และ คตินิมิตอารมณ์ ที่หมายถึงเครื่องหมายที่บ่งบอกให้ทราบถึงคติหรือภพที่จะไปเกิดนั้น จะเกิดได้เฉพาะทางมโนทวารเท่านั้น ซึ่งอารมณ์ที่ปรากฏนี้จะเป็นนามธรรม ได้แก่ ความสุขทุกข์ ความยินดียินร้าย ความเขลา ความฉลาด ความเลื่อมใส ความสงสัย อย่างใดอย่างหนึ่งปรากฏขึ้น

ฉะนั้นจึงสันนิษฐานได้ว่า ผู้ป่วยที่มีอาการสมองตายนั้น โอกาสที่จะรับและรู้ อารมณ์ทางมโนทวารมิได้มากกว่าทางปัญจทวาร เพราะเมื่อพิจารณาจากการทดสอบปฏิกิริยาของแกนสมองทั้ง ๖ แล้ว ไม่พบการตอบสนองหรือการเปลี่ยนแปลงให้ทราบว่า ผู้ป่วยสามารถรับรู้ได้

๔.๓.๒. วิถีจิตของผู้ป่วยสมองตาย

เป็นที่แน่นอนแล้วว่าผู้ป่วยที่มีการสมองตายจะไม่มีโอกาสรับรู้ทางประสาทสัมผัสทั้ง ๕ นั่นคือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย คือไม่สามารถรับรู้ต่อสิ่งสัมผัสจากภายนอก ที่เรียกว่ารูปารมณ์ สัทธารมณ์ คันธารมณ์ รสารมณ์ โสภฐัพพารมณ์ ที่เป็นปัจจุบันได้ ฉะนั้นข้อสันนิษฐานประการแรก คือ การรับอารมณ์จากอคิต (ภวังคจิต) จะไม่เกิดทางปัญจทวาร เพราะเหตุที่การรับรู้อารมณ์จากอคิตดังกล่าวไม่ส่งผลให้เกิดการแสดงออกทางปัญจทวาร นั่นคือสภาพ

ของผู้ป่วยที่นอนนิ่งไม่ไหวติง หรืออยู่ในอาการไม่รู้สึกรู้สีก (deep coma) ซึ่งผิดกับผู้ป่วยใกล้ตายที่อาการของโรคอื่น ที่จะมีการแสดงออกในรูปแบบต่าง ๆ ให้เห็น ^{๒๒}

ข้อสันนิษฐานประการที่สอง ที่กล่าวว่าความรู้ทางมโนทวารนั้น เกิดขึ้น ๒ ลักษณะ คือ เกิดต่อเนื่องจากปัญจทวาร และเกิดขึ้นทางมโนทวารโดยตรง แต่เนื่องจากการรับรู้ทางปัญจทวารในขณะปัจจุบันไม่สามารถเกิดขึ้นได้ ด้วยเหตุที่ว่าไม่มีการรับอารมณ์ทางปัญจทวาร อันเป็นฐานข้อมูลให้เกิดการรับรู้อารมณ์ทางมโนทวาร ดังนั้นจึงเหลือเพียงการเกิดความรู้ที่เกิดทางมโนทวารโดยตรง ซึ่งรับอารมณ์ทั้ง ๖ คือ รูปารมณ์ สัททวารมณ์ คันธารมณ์ รสธารมณ์ โผฏฐัพพารมณ์ และธัมมารมณ์ได้ครบ แต่ในส่วนของการรับรู้ที่รับมานั้น จะเป็นอารมณ์จากอดีตที่เกิดจากกรรมหรือการกระทำที่ตนได้ทำไว้เป็นหลัก

เมื่อพิจารณาถึงความตายของบุคคลทั่ว ๆ ไปทั้งหลาย จะมีวิจิตต์ที่เรียกว่า มรณาสันนวิจิตต์เกิดขึ้นขณะใกล้ตาย ๒ ลักษณะ ลักษณะแรก เรียกว่า มรณาสันนวิจิตต์ทางปัญจทวาร ^{๒๓} และมรณาสันนวิจิตต์ทางมโนทวาร สำหรับวิจิตต์ที่เกิดในขณะใกล้ตายทางมโนทวารนั้น แบ่งออกเป็น ๔ ประเภท คือ

๑. มีการไหวตัวของจิต เพื่อรับเอาอารมณ์ที่เป็นกรรมอารมณ์ หรือคตินิมิตอารมณ์ จากอารมณ์ที่เกิดจากทวารทั้ง ๖ ที่ตกสู่ภวังคจิตขึ้นมาพิจารณาถึงการกระทำที่เป็นกุศล อกุศล หรือกลาง ๆ จากนั้นจะเสพอารมณ์ที่เป็นกุศล อกุศลหรือกลาง ๆ พร้อมกับรับรู้อารมณ์ที่เสพนั้นอีกครั้งหนึ่ง เมื่อจุติจิตเกิดก็เท่ากับว่าบุคคลใกล้ที่จะถึงความตาย และเมื่อจุติจิตดับเท่ากับความตายมาถึงบุคคลนั้น ต่อจากนั้นปฏิสนธิวิญญาณหรือปฏิสนธิจิตย่อมเกิดขึ้นในภพชาติใหม่ เท่ากับการเกิดขึ้นใหม่พร้อมกรรมและกิเลสที่ยังมีอยู่ของบุคคล เมื่อปฏิสนธิจิตทำหน้าที่ของคนเสร็จสิ้น ก็จะเปลี่ยนเป็นภวังคจิต อันเป็นจิตที่รักษากายาธิของบุคคลนั้นไว้ต่อไป

๒. มีการไหวตัวของจิต เพื่อรับเอาอารมณ์ที่เป็นกรรมอารมณ์ หรือคตินิมิตอารมณ์ จากอารมณ์ที่เกิดจากทวารทั้ง ๖ ที่ตกสู่ภวังคจิตขึ้นมาพิจารณาถึงการกระทำที่เป็นกุศล อกุศล หรือกลาง ๆ จากนั้นจะเสพอารมณ์ที่เป็นกุศล อกุศลหรือกลาง ๆ พร้อมกับรับรู้อารมณ์ที่เสพนั้นอีกครั้งหนึ่ง และภวังคจิตที่เก็บรักษารมณ์ดังกล่าวจะเกิดขึ้นอีกครั้งหนึ่ง

^{๒๒} ดูรายละเอียดในบทที่ ๒, หน้า ๔๑ - ๔๒.

^{๒๓} ดูรายละเอียด มรณาสันนวิจิตต์ทางปัญจทวาร ใน, พระสังฆมณฑล ธรรมจริยะ, ประมวลโศลกะปริเฉทที่ ๔ วิธสังคหะ, หน้า ๑๒๑ - ๑๒๔.

ลำดับต่อมาจุดจิตเกิดขึ้นและดับลง (ตาย) ปฏิสนธิวิญญานหรือปฏิสนธิจิตเกิดขึ้น และเปลี่ยนเป็น ภาวังคจิต

๓. มีการไหวตัวของจิต เพื่อรับเอาอารมณ์ที่เป็นกรรมอารมณ์ หรือคตินิมิตอารมณ์ จากอารมณ์ที่เกิดจากทวารทั้ง ๖ ที่ตกสู่ภวังคจิตขึ้นมาพิจารณา อารมณ์ที่เกิดขึ้นในลักษณะที่ ๓ นี้ จะเป็นฝ่ายกุศลอันเนื่องมาจากการปฏิบัติสมาธิภาวนาเป็นสำคัญ จากนั้นจะเสพอารมณ์ที่เป็นกุศล แต่จะไม่มีการรับรู้อารมณ์ที่เสพนั่นอีก (ตทาลัมพณะไม่เกิด) และจุดจิตจะเกิดขึ้น เมื่อจุดจิตดับ ปฏิสนธิวิญญานหรือปฏิสนธิจิตเกิดขึ้น และเปลี่ยนเป็นภวังคจิต

๔. มีการไหวตัวของจิต เพื่อรับเอาอารมณ์ที่เป็นกรรมอารมณ์ หรือคตินิมิตอารมณ์ จากอารมณ์ที่เกิดจากทวารทั้ง ๖ ที่ตกสู่ภวังคจิตขึ้นมาพิจารณา อารมณ์ที่เกิดขึ้นในลักษณะที่ ๔ นี้ จะเป็นฝ่ายกุศลอันเนื่องมาจากการปฏิบัติสมาธิภาวนาเช่นเดียวกัน จากนั้นจะเสพอารมณ์ที่เป็นกุศล และเกิดภวังคจิตที่เป็นอารมณ์เก่าหรือเป็นอารมณ์ใหม่ที่จรเข้ามา (อาคันตุกะ) พร้อมกับไม่มีการรับรู้อารมณ์ที่เสพนั่นอีก (ตทาลัมพณะไม่เกิด) เมื่อจุดจิตเกิดขึ้นและดับลง ปฏิสนธิวิญญานหรือปฏิสนธิจิตจะเกิดขึ้นแทน และเปลี่ยนเป็นภวังคจิตในลำดับต่อมา^{๒๔}

วิถีจิตที่เกิดในขณะที่ใกล้ตายทางมโนทวารทั้ง ๔ ประเภทนี้ จะเกิดขึ้นได้กับบุคคลธรรมดา จนถึงพระเสขบุคคล ๓ ซึ่งได้แก่ พระโสดาปัตติผล พระสกทาคามีผล และพระอนาคามีผล ขณะเดียวกันวิถีจิตที่เกิดขึ้นในประเภทที่ ๑ และ ๒ นั้น จัดเป็นวิถีจิตารมณ คือเป็นวิถีที่มีอารมณ์ปรากฏทางใจชัดเจนมาก จึงทำให้เกิดการรับรู้ในการเสพอารมณ์ที่เป็นกุศล ออกสู่

^{๒๔} นรณาด้านวิถีทางมโนทวาร ๔ ประเภท ได้แก่

๑. ภวังคจิต (ภ) - ภวังคจณณะ (ณ) - ภวังคุปปีเจตนะ (ท) - มโนทวารารัมภ-ชวนะ (มโน) - ชวนะ (ช) - ชวนะ (ช) - ชวนะ (ช) - ชวนะ (ช) - ชวนะ (ช) - ตาลัมพณะ (ค) - ตา-ลัมพณะ (ค) - จุติ (จุ) - ปฏิสนธิ (ปฏิ) - ภวังคจิต (ภ)

๒. ภวังคจิต (ภ) - ภวังคจณณะ (ณ) - ภวังคุปปีเจตนะ (ท) - มโนทวารารัมภ-ชวนะ (มโน) - ชวนะ (ช) - ชวนะ (ช) - ชวนะ (ช) - ชวนะ (ช) - ชวนะ (ช) - ตาลัมพณะ (ค) - ตา-ลัมพณะ (ค) - ภวังคจิต (ภ) - จุติ (จุ) - ปฏิสนธิ (ปฏิ) - ภวังคจิต (ภ)

๓. ภวังคจิต (ภ) - ภวังคจณณะ (ณ) - ภวังคุปปีเจตนะ (ท) - มโนทวารารัมภ-ชวนะ (มโน) - ชวนะ (ช) - ชวนะ (ช) - ชวนะ (ช) - ชวนะ (ช) - ชวนะ (ช) - จุติ (จุ) - ปฏิสนธิ (ปฏิ) - ภวังคจิต (ภ)

๔. ภวังคจิต (ภ) - ภวังคจณณะ (ณ) - ภวังคุปปีเจตนะ (ท) - มโนทวารารัมภ-ชวนะ (มโน) - ชวนะ (ช) - ชวนะ (ช) - ชวนะ (ช) - ชวนะ (ช) - ชวนะ (ช) - ภวังคจิต (ภ) - จุติ (จุ) - ปฏิสนธิ (ปฏิ) - ภวังคจิต (ภ)

หรือกลาง ๆ ต่อจากการเสพอารมณ์ที่เกิดขึ้นนั้น คือ มีดหาลัมพะจิตเกิดต่อชวณะจิต ถ้าสำหรับประเภทที่ ๓ และ ๔ มิใช่การรับรู้ในการเสพอารมณ์นั้น ๆ อีก คือการรับรู้ในฝ่ายกุศลจะเกิดในวิถีชวณะจิตเท่านั้น ไม่แรงพอที่จะส่งต่อให้วิถีหาลัมพะจิตรับรู้ในการเสพอารมณ์นี้อีก ดังนั้นดหาลัมพะจิตจึงไม่เกิดใน ๒ ประเภทหลัง จึงจัดเป็นอวิญญูคารมณ คือวิถีที่มีอารมณปรากฏชัด แต่ไม่แจ่มใสเท่ากับวิถีแรก

การที่ชวณะจิตเกิดขึ้นเพียง ๕ ครั้งนั้น เป็นเพราะว่าบุคคลหรือสัตว์อยู่ในช่วงใกล้ตาย (มรณาสันกาล) ^{๒๕} อยู่ในขณะหลง (มูจณกาล) หรืออยู่ในขณะที่สลบ (วิสติญญูฏกาล) และในขณะที่กัมมชรูปมีกำลังอ่อนมาก (อติตรุณกาล) ^{๒๖} ซึ่งต่างกับบุคคลที่มีร่างกายเป็นปกติชวณะจิตจะเกิด ๗ ชณะ และด้วยเหตุที่ชวณะจิตเกิดขึ้นเพียง ๕ ครั้งนี้ จึงเป็นเหตุผลว่าทำไมผู้ป่วยจึงไม่มีการเคลื่อนไหวทางกาย วาจา แม้แต่การคิดคำนึงในอารมณปัจจุบันทางใจก็ไม่เกิดขึ้น นั่นคือการหมดความรู้สึกทั้งมวต แต่การที่ผู้ป่วยยังคงอยู่ได้ เป็นเพราะความรู้ในระดับต่าง ๆ หรือที่ร่วมเรียกสั้น ๆ ว่า “จิต” นั้นได้คงอยู่ไว้ และภวังคจิตนี้เองที่เป็นตัวการรักษาศีวิตของผู้ป่วยให้ดำรงอยู่ต่อไป ^{๒๗} ต่อเมื่อภวังคจิตที่รักษาศีวิตของผู้ป่วยดับลง จึงจะเกิดจุตติจิตขึ้นแทน นั้นหมายความว่าชีวิตของผู้ป่วยใกล้ถึงความตายแล้ว

ด้วยเหตุนี้ เมื่อแพทย์ลงมติว่าสมองของผู้ป่วยได้ตายลงอย่างสิ้นเชิงแล้ว เท่ากับเป็นการยืนยันว่า เป็นการตายทางคลินิก (clinical death) ซึ่งผู้ป่วยไม่มีทางที่จะมีชีวิตรอดหรือฟื้นฟูสภาพต่าง ๆ ให้ดีขึ้นมาอีกได้ ถึงแม้จะพยายามยืดยืดชีวิตผู้ป่วยไว้ ด้วยการประคับประคองอื่น เช่น การใช้เครื่องช่วยหายใจ (mechanical ventilator) ในภาวะดังกล่าวนี้ จิตของผู้ป่วยจึงยังทำงานอยู่ แต่เป็นการทำงานที่รับอารมณทางมโนทวารที่เป็นอดีตเท่านั้น ส่วนวิถีของจิตจะเป็นประเภทใดใน ๔ ประเภทข้างต้น ขึ้นอยู่กับประวัติของผู้ป่วยว่า ได้ทำกรรมชนิดใดไว้ กรรมหรือการกระทำที่ผ่านมามีผลเหล่านี้จะถูกสะสมไว้ที่ภวังคจิตและเมื่อจิตอยู่ในมรณาสันกาลวิถีหรือวิถีจิตใกล้ตาย การกระทำเหล่านี้จะปรากฏขึ้นพร้อมกับจุตติจิตทางมโนทวาร เป็นมโนภาพของกรรมอารมณ และคตินิมิตตอารมณ เพื่อจะบ่งบอกที่ภพภูมิที่ตนจะไปปฏิสนธิวิญญูณขึ้นใหม่

^{๒๕} วิสุทธิมรรค (แปล) ภาค ๓, หน้า ๓๐๓.

^{๒๖} ขุนธรรมกิจโกศล (โกวิท ปัทมะสุนทร), คู่มือการศึกษาวินัยสังคหวิภาค ๑, หน้า ๘๘,

^{๒๗} บรรจบ บรรณรุจิ ร.ท., จิต มโน วิญญูณ, หน้า ๒๕.

บทที่ ๕

สรุปและมุมมองทางจริยธรรม

๕.๑ บทสรุป

๕.๑.๑. การเริ่มต้นและการสิ้นสุดของชีวิต

จากปัญหาที่ว่า “ชีวิตคืออะไร ?” ซึ่งคำตอบในพระพุทธศาสนาถือว่า ชีวิตคือการดำรงอยู่อย่างโยงโยสัมพันธ์ของขันธทั้ง ๕ อันได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ แต่มักจะเข้าใจกันอย่างง่าย ๆ ว่า ชีวิตของมนุษย์นี้ประกอบด้วยสองฝ่าย คือ ฝ่ายที่เป็นรูปธรรมหรือรูปกายอันเป็นสิ่งที่สัมผัสจับต้องได้ และอีกฝ่ายเป็นนามธรรม (เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ) อันหมายถึงสิ่งที่ไม้อาจจะสัมผัสจับต้องได้ดังฝ่ายรูปธรรม มติทางพระพุทธศาสนาเรียกสิ่งที่เป็นนามธรรมนี้ว่า “จิต” หรือวิญญาณ อันเป็นธรรมชาติอย่างหนึ่ง มีหน้าที่คิดนึก และมีหน้าที่รู้ เพราะเป็นธาตุรู้ ขณะที่นามธรรมที่เหลืออีกสาม คือ เวทนา สัญญา สังขาร เป็นธรรมชาติอีกชนิดหนึ่งที่จะทำงานร่วมกับจิตหรือวิญญาณ โดยเรียกว่า “เจตสิก” ตามนัยของพระอภิธรรม เมื่อมนุษย์ยังคงประกอบด้วยกายและจิตหรือรูปและนาม ชีวิตจึงจะสามารถดำรงอยู่และประกอบกิจกรรมต่าง ๆ ได้ หากทว่าเมื่อจิตหลุดพรากออกจากกาย หรือว่ากายอันเป็นที่อาศัยอยู่ของจิตแตกสลายลง สิ่งที่เราเรียกว่า “ชีวิต” ของมนุษย์ จึงถือว่าขาดหรือสิ้นไป ความสัมพันธ์ดังกล่าวนี้ เป็นไปตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ คือความไม่เที่ยง ไม่คงอยู่ มีการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ (ชั่วขณะ) และเสื่อมสลายไปในที่สุด อันเป็นธรรมดาของทุกสิ่ง ต่างกันเพียงกาลเวลาเท่านั้น

ชีวิตของมนุษย์ มีจุดเริ่มต้นจากการประชุมที่พร้อมกันสามประการคือ หนึ่งชายหญิงมีความสัมพันธ์ทางเพศ สองหญิงนั้นอยู่ในวัยที่จะให้กำเนิดทารกได้หรือมีระดู และสามคือสิ่งที่วิทยาการทางวิทยาศาสตร์ไม่ได้กล่าวถึงในการให้กำเนิดทารก นั่นคือสิ่งที่พระพุทธศาสนาเรียกว่า “คันธัพพะ” หรือปฏิสนธิวิญญาณ (สัตว์หรือคนที่จะมาเกิด) อันเข้าไปอยู่ในไข่ของฝ่ายหญิงที่รับการผสมจากเชื้อของฝ่ายชายแล้ว องค์ประกอบทั้งสามประการนี้ต้องประจวบเหมาะในเวลาเดียวกัน ชีวิตจึงจะถือกำเนิดในครรภ์หญิงได้

สิ่งทีถึอกำเนิดในครรภ์นี้คือสิ่งทีเรียกว่า “ชีวิต” มีขันธทั้ง ๕ ครบ แต่ยังไม่แสดงตัวเต็มที่ ซึ่งพร้อมทีจะปรากฏอย่างชัดเจนในเวลาข้างหน้า พร้อมกับการเจริญเติบโตของชีวิตทีอยู่ในครรภ์ จากหยดเมือกใสทีมีขนาดเล็กทีสุด ไปจนถึงการขยายออกเป็น ๖ ๖ และหลังจากนั้นผมนจะเกิดมีขึ้นตามลำดับ เช่นเดียวกับพัฒนาการของชีวิตในครรภ์ทีเรียกว่า “เอมบริโอ” (embryo) ของฝ่ายวิทยาศาสตร์ และเมื่อครบกำหนดชีวิตทีอยู่ในครรภ์จะถึอกำเนิดหรือคลอดออกมาเป็นทารก

เมื่อชีวิตคลอดออกอยู่รอดเป็นทารก กฎเกณฑ์ของธรรมชาติคือ การดำเนินต่อไปของสิ่งนั้น ๆ คือการเจริญเติบโตของร่างกาย พร้อมกับการพัฒนาเรียนรู้ในสิ่งต่าง ๆ ทีอยู่แวดล้อม แต่สำหรับพระพุทธศาสนายังได้กล่าวถึงฐานทีรองรับความเป็นไปของชีวิตมนุษย์นั้น คือ “กรรม” หรือการกระทำอันจะเป็นไปด้วยสัญชาตญาณหรือด้วยเจตนา เพราะการทีมีตัณหาความอยากเป็นด้วยการ โดยทีจิตจะรับรู้และบงการการกระทำนั้น กรรมทีกล่าวถึงนี้มีทั้งทีเป็นกรรมเก่าทีคิดมาจากอดีต และกรรมใหม่ทีกระทำในชาติปัจจุบันทั้งในฝ่ายทีเป็นผู้กระทำเอง และฝ่ายทีผู้อื่นกระทำให้ จะเป็นองค์ประกอบสำคัญในการทำให้ชีวิตเป็นไป นอกจากนี้แล้ว ยังต้องอาศัยอุตุหรือความร้อน ความอบอุ่นทั้งจากภายในและภายนอกร่างกาย และสิ่งทีจำเป็นประการสุดท้ายคือ ต้องอาศัยอาหารยังชีวิตให้เจริญเติบโตและสร้างพลังงานต่าง ๆ ให้แก่ร่างกาย เพื่อให้ชีวิตดำเนินต่อไปได้ด้วยดี

กฎเกณฑ์ของธรรมชาติกำหนดให้สรรพสิ่งมีการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และเสื่อมสลายไปตามกาล ชีวิตของมนุษย์จึงไม่อาจหนีไปจากสภาวะดังกล่าวนี้ได้ ความเสื่อมสลายหรือการดับไปตามเวลานี้ คือการสิ้นชีวิตหรือเรียกตามภาษาสามัญว่า “ความตาย” ชีวิตมนุษย์นี้ไม่อาจจะยังยืนมั่นคง แต่กลับสั้นและน้อยนุ้ก ไม่มีเครื่องหมายบ่งบอกให้รู้ล่วงหน้าว่าบุคคลจะสิ้นชีวิตลงเวลาใด เมื่อใด และที่ใด

มติทางพระพุทธศาสนาถือว่า ความตาย หมายถึง การดับชีวิตทีรวมทั้งกายและใจ (จิต) ในแต่ละชาติทีกำเนิดขึ้น นั่นคือการหมดอายุ (ชีวิต) และการดับไปของอินทรีย์ทีหมายถึง สิ่งหล่อเลี้ยงให้ชีวิตเป็นไป ได้แก่ โอษฐ์ (อุณหภูมิจิต) และวิญญาณ (จิต) ซึ่งเมื่อขาดสิ่งหนึ่งสิ่งใดไป ร่างกายของมนุษย์ย่อมไม่ต่างจากท่อนไม้ทีไม่มีประโยชน์ ในขณะที่แพทย์มีมติต่อความตายว่า ต้องไปเป็นตามกฎเกณฑ์สำคัญตามประการ คือ ประการทีหนึ่งระบบประสาทส่วนกลางทีประกอบด้วยสมองและไขสันหลัง โดยเฉพาะสมองนั้นตาย ประการทีสองระบบหายใจหยุดทำงาน และประการทีสามระบบการไหลเวียนของโลหิต ซึ่งก็คือการทีหัวใจล้มเหลวนั่นเอง เหตุทีแพทย์ใช้หลักเกณฑ์สามประการนี้ เพราะว่ระบบทั้งสามส่วนนี้ จะทำงานกันเป็นลูกโซ่

เมื่อสมองตายและไม่สั่งงานระบบการหายใจจะหยุดการทำงานไปด้วย จึงเป็นเหตุให้ร่างกายขาดออกซิเจน การไหลเวียนของโลหิตจึงล้มเหลวตามมาและจะเสียชีวิตในที่สุด หากเมื่อพิจารณาในเชิงเปรียบเทียบการนิยามความหมายของการสิ้นชีวิตหรือความตาย ระหว่างมติทางพระพุทธศาสนากับทางการแพทย์หรือทางฝ่ายวิทยาศาสตร์ จะพบว่าทัศนะของแพทย์ที่มีต่อความตายนั้นเป็นเพียงการไม่อาจทำงานได้อีกต่อไปของชีวิตในฝ่ายรูปเท่านั้น ขณะที่พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญทั้งชีวิตในฝ่ายรูปและฝ่ายนามว่าต้องอยู่อย่างอิงอาศัยกันและกัน หากขาดชีวิตในฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดจึงจะถือว่าได้ตายแล้ว เพราะชีวิตที่เหลือเพียงฝ่ายรูปหรือฝ่ายนามเพียงฝ่ายเดียวนั้น ไม่สามารถที่จะอยู่และดำเนินต่อไปได้โดยลำพัง

สำหรับสาเหตุของการสิ้นชีวิตทั้งฝ่ายพระพุทธศาสนาและแพทย์มีความใกล้เคียงกัน กล่าวคือ พระพุทธศาสนากล่าวถึงสาเหตุของการสิ้นชีวิตนั้นมีอยู่สี่ประการ ดังนี้ ประการที่หนึ่งหมดอายุ ประการที่สองหมดกรรม ประการที่สามหมดทั้งอายุและกรรม และประการที่สี่มีอุปฆาตกรรม คือมีกรรมชั่วที่แรงจากอดีตมาคร่อมชีวิตในปัจจุบัน เช่น อุบัติเหตุ หรือภัยจากธรรมชาติ เป็นต้น สำหรับสาเหตุแห่งการสิ้นชีวิตตามมุมมองของแพทย์เมื่อกล่าวโดยสรุป จะมีสี่ประการเช่นกัน คือ หนึ่งเป็นสาเหตุโดยตรง เช่น ถูกฆ่าตาย หรือฆ่าตัวตาย สองเกิดจากสาเหตุทางอ้อม เช่น การตายจากโรคภัยต่าง ๆ สามเป็นเหตุที่เกิดจากภายในร่างกายโดยตรง เช่น แก่ตาย และสี่เป็นเหตุที่เกิดจากจิตใจ เช่น จากการเป็นลมหมดสติ หรือภาวะช็อกจากเหตุต่าง ๆ จนถึงแก่ความตาย

ขณะเดียวกันพระพุทธศาสนาได้อธิบายต่อไปว่า กรรมที่บุคคลได้กระทำลงไปไม่ว่ากุศลกรรมหรืออกุศลกรรมนี้จะไม่สูญหาย หากยังคงถูกสะสมอยู่ในจิตที่เรียกว่า “ภวังคจิต” และเมื่อถึงเวลาใกล้ตาย กรรมเหล่านี้จะปรากฏให้เป็นนิมิต เพื่อบ่งชี้ถึงภพภูมิที่ตนจะไปเกิดขึ้นในชาติต่อไป และสำหรับการอธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาใกล้ตายนี้ ทัศนะของแพทย์กล่าวว่า เป็นปรากฏการณ์ทางสมองโดยเฉพาะบริเวณระบบระบบลิมบิก (limbic system) โดยเชื่อว่าเป็นส่วนที่มีความสัมพันธ์กับการทำงานของจิตมากที่สุด

แม้ความตายจะเป็นเรื่องที่ไม่ก่อให้เกิดความเบิกบานใจ มีแต่จะนำมาซึ่งความเศร้าโศกเสียใจ ความหดหู่ ทำลายความสนุกสนานเพลิดเพลิน กำหนดความพลัดพรากจากสิ่งและบุคคลอันเป็นที่รัก นำมาซึ่งความทุกข์กังวลในทุก ๆ เรื่อง แต่ความตายหรือการสิ้นชีวิตของมนุษย์และสัตว์ต่าง ๆ ล้วนเป็นไปตามกฎธรรมชาติของสรรพสิ่ง พระพุทธศาสนาจึงกล่าวว่าบุคคลทุกผู้ทุกวัยย่อมไม่อาจหลีกเลี่ยงหนีความสิ้นไปของชีวิตได้ และตราบโคที่ยังมีกิเลส ค้นหา อันเป็นต้นนำให้ประกอบกรรม ความตายจึงเป็นเพียงกระบวนการหนึ่งของชีวิต คือเมื่อมีตายย่อมมีการเกิด

ขึ้นอีก และเมื่อหมดกรรมหมดความระ ย่อมสิ้นชีวิตหรือตายอีก และกลับมาเกิดอีก เพียงแต่การเกิด ขึ้นในแต่ละภพชาตินั้น จะเป็นหรือมีสภาพอย่างไรล้วนแต่กรรมที่เคยกระทำไว้ในชาติก่อนจะ ประดังให้ชีวิตมีพื้นฐานเป็นไปในสิ่งที่ควรเป็น เวียนเป็นวัฏสงสารเช่นนี้เรื่อยไป

๕.๑.๒. ความสัมพันธ์ของระบบประสาท สมอง จิต และปราณ

การทำงานของร่างกายมนุษย์และการแสดงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสภาพ แวดล้อมนั้นเกิดจากการทำงานอย่างผสมผสานในหน้าที่ทั้งหมดของร่างกายทั้งในส่วนกายหรือ ฝ้ายรูป และส่วนใจหรือฝ้ายจิต มติทางวิทยาศาสตร์กล่าวถึงระบบประสาทว่าเป็นระบบที่คอยคุม พடுத்தกรรม ความรู้สึกนึกคิดและอารมณ์ต่าง ๆ ที่เกิดจากการรับรู้ทั้งจากภายในและภายนอกร่าง กาย ขณะเดียวกันการตอบสนองต่อสิ่งเร้าต่าง ๆ ก็เป็นหน้าที่ของระบบประสาทเช่นเดียวกัน

โครงสร้างของระบบประสาท ประกอบด้วยระบบประสาทสามส่วน คือ หนึ่ง ระบบประสาทส่วนกลาง ได้แก่ส่วนที่เป็นสมองและไขสันหลัง สองระบบประสาทส่วนปลาย แบ่งตามเส้นประสาทที่ออกจากสมองและไขสันหลัง และสามระบบประสาทอับบาล เป็นระบบ ประสาทที่ทำหน้าที่อย่างอิสระ ไม่ต้องอาศัยประสาทศูนย์กลาง

ประสาทส่วนกลางที่ประกอบด้วยสมองและไขสันหลัง ถือเป็นระบบที่สำคัญ เปรียบเสมือนศูนย์บัญชาการให้ชีวิตดำรงอยู่ สมองเมื่อแบ่งตามหน้าที่จะได้สามส่วนคือ สมองใหญ่ (cerebrum) เป็นส่วนที่ใหญ่ที่สุดของสมองอยู่ด้านบน รับคิดชอบในการควบคุมอวัยวะต่าง ๆ ของร่างกายให้ดำเนินไปอย่างมีประสิทธิภาพ นอกจากนี้ยังเป็นศูนย์กลางที่เก็บความทรงจำ ความ คิดนึก เป็นศูนย์ของอารมณ์และความรู้สึก สมองเล็ก (cerebellum) คือส่วนที่อยู่ถัดจากสมอง ใหญ่ด้านท้ายทอย ทำหน้าที่ควบคุมด้านการเคลื่อนไหว การทรงตัว และความสมดุลของการ เคลื่อนไหวให้เป็นไปอย่างธรรมชาติ ก้านสมอง (brainstem) เป็นส่วนที่เชื่อมระหว่างสมองใหญ่ และสมองน้อยผ่านไปถึงไขสันหลัง เป็นศูนย์ที่รวมของระบบชีวิต คือ ควบคุมการหายใจ การ เต้นของหัวใจ และสำหรับไขสันหลังซึ่งเป็นทางผ่านขึ้นลงของเส้นประสาทระหว่างสมองและไข สันหลัง มีหน้าที่ที่สำคัญคือ การเป็นศูนย์กลางในการตอบรับปฏิกิริยา ดังนั้นการที่มนุษย์จะ ดำเนินชีวิตอยู่ได้ด้วยดี และสามารถมีกิจกรรมสัมพันธ์กับสิ่งต่าง ๆ อย่างสมบูรณ์ได้นั้น จึงต้อง ขึ้นอยู่กับการทำหน้าที่อย่างสอดคล้องประสานกันทั้งทุกระบบประสาท หากส่วนหนึ่งส่วนใดบกพร่อง หรือไม่อาจทำหน้าที่ได้อีก ย่อมเกิดผลกระทบทั้งในส่วนของร่างกายที่เกี่ยวข้องกับระบบ ประสาทนั้น ๆ และยังก่อให้เกิดผลกระทบทางด้านสภาพจิตใจอีกด้วย

ในขณะที่พระพุทธศาสนากล่าวถึง การที่สมองแปรสภาพการสัมผัสต่าง ๆ ให้เป็นความรู้สึกทางอารมณ์ เช่น การเห็น การได้ยิน ได้กลิ่น รุ้รส การรู้สัมผัส การรู้จักนึกคิด การสร้างสรรค์สิ่งต่าง ๆ การตัดสินใจ ตลอดจนการเตรียมแผนการไว้ล่วงหน้า สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้เกิดจาก “จิต” หรือวิญญาณ โดยอาศัยสมองเป็นสื่อ และเป็นที่เกิดเท่านั้น

จิต มีลักษณะเป็นธรรมชาติชนิดหนึ่ง ไม่มีสรีระหรือรูปร่าง อาศัยอยู่ในร่างกาย มีหน้าที่เป็นผู้รู้ เป็นผู้แสดงเจตนาหรือความจงใจที่จะประกอบกรรม มีหน้าที่ที่จะดำเนินออกมาสู่ตามแดนที่รับสัมผัสกับสิ่งภายนอกและภายใน นั่นคืออาศัยทวารหรืออายตนะทั้งหกมี ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ และสิ่งสัมผัสที่อยู่ภายนอกที่เรียกว่าอารมณ์นั้น คือ รูป เสียง กลิ่น รส สิ่งต้องกาย สิ่งที่น่าใจ โดยที่จิตจะทำหน้าที่ในการรู้ว่าเป็นรูป เป็นเสียง ฯลฯ เป็นสิ่งที่ใจนึก กระบวนการรับรู้นี้จะสมบูรณ์ได้ ต้องมีองค์ประกอบครบทั้งตามประการข้างต้น คือ มีอายตนะเป็นแดนรับรู้ มีอารมณ์คือสิ่งที่รับรู้ มีจิตหรือวิญญาณเป็นตัวรู้ นอกจากนี้ยังต้องขึ้นอยู่กับความใส่ใจหรือমনสการด้วย วิญญาณหรือจิตตามอายตนะนั้น ๆ จึงจะเกิดขึ้น

แต่ทั้งนี้ กระบวนการรับรู้หรือผัสสะจะเกิดขึ้นอย่างมีประสิทธิภาพมากน้อยเพียงใด ยังต้องขึ้นอยู่กับคุณสมบัติของอายตนะนั้น ๆ ว่ามีความบกพร่องเสียหายหรือไม่ หากมีการเสียหายในแดนที่รับรู้ การรับรู้นั้นย่อมไม่ได้ผลหรือได้ผลน้อย อวัยวะหรือแดนที่รับอารมณ์จากภายนอก จะมีจุดที่ไวต่อความรู้สึกที่เรียกว่า ประสาท (sensory nerve) ซึ่งเกี่ยวกับการทำงานที่สอดคล้องกันของจุดรับรู้ต่อสิ่งภายนอก กับระบบประสาททั้งสามระบบ เช่นเดียวกับจิตหรือวิญญาณที่จะรับถ่ายทอดความรู้สึกจากประสาทหรือประสาทรูปทั้งห้า คือ จักขุประสาท ไสคประสาท ชิวหาประสาท ฆานะประสาท กายประสาท และเมื่อประสาทเหล่านี้รับอารมณ์จากภายนอก จะส่งอารมณ์ต่อไปยังสมอง โดยเฉพาะส่วนของสมองใหญ่เพื่อพิจารณาวินิจฉัย โดยมีวิถีของจิตคือ เวทนา สัญญา สังขาร ร่วมปฏิบัติการในการรู้ารมณ์ต่าง ๆ ด้วย ขณะที่จิตหรือวิญญาณจะทำหน้าที่กำหนดรู้ตั้งแต่ต้นและเรื่อยไป จนกว่าจะไม่มีกรรับรู้ในแดนนั้น ๆ

เพราะฉะนั้น จะเห็นได้ว่าจิตและสมองไม่ใช่สิ่งเดียวกัน สมองเป็นเพียงอวัยวะส่วนหนึ่งในร่างกาย และเป็นเครื่องมือในฝ่ายรูปที่สื่อให้จิตหรือวิญญาณปฏิบัติงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ ดังเช่นตัวอย่างที่ว่า ร่างกายเปรียบเหมือนตัวรถ สมองเปรียบเหมือนเครื่องยนต์ ขณะที่จิตเป็นคนขับรถ ถ้าอย่างใดอย่างหนึ่งขาดหรือชำรุดเสียหาย รถย่อมไม่อาจเคลื่อนที่ได้หรือได้แต่ไม่สมบูรณ์ ดังนั้นทุกอย่างจึงขึ้นอยู่กับการทำงานร่วมกันอย่างประสานสัมพันธ์ซึ่งกันและกันของชีวิตในฝ่ายรูปอันรวมถึงสมองด้วย พร้อมทั้งชีวิตในฝ่ายนามอันได้แก่ จิตหรือวิญญาณ เวทนา สัญญา และสังขาร

นอกจากจิตแล้ว ยังมีนามธรรมอีกชนิดหนึ่ง ที่มักถูกนำมาใช้ในการพิจารณาถึงการดำรงอยู่ การดำเนินไป และการดับไปของชีวิตมนุษย์ นามธรรมที่ว่่านี้เรียกว่า ปราณ หรือ พลังแห่งชีวิต (vital force) นักวิทยาศาสตร์ได้พยายามอธิบายถึงพลังชีวิตนี้ว่า เกิดจากการแปรเปลี่ยนของสสารหรือธาตุสี่ชนิด อันได้แก่ ออกซิเจน ไฮโดรเจน ไนโตรเจน และคาร์บอน ธาตุเหล่านี้จะรวมตัวกันอยู่ในร่างกายภายใต้สภาวะที่เหมาะสม จากนั้นจึงรวมตัวเป็นสารที่มีความจำเป็นต่อชีวิตของสัตว์และต้นไม้ สารดังกล่าวนี้มีขนาดเล็กที่สุด ไม่สามารถมองได้ด้วยตาเปล่า และมีอยู่ในนิวเคลียสที่อยู่ภายในโปรโตพลาสซึม ขณะเดียวกันก็มีความสำคัญต่อการถ่ายทอดลักษณะทางพันธุกรรมด้วย

ในขณะที่ศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู ได้ให้ความสำคัญกับปราณหรือพลังชีวิตไว้สองลักษณะ ดังนี้ ลักษณะที่หนึ่ง “ปราณ” ที่หมายถึงพลังแห่งชีวิต อันเป็นพลังที่ทำให้เกิดการเติบโตของสัตว์ต่าง ๆ ซึ่งเรียกว่า วิญญาณสูงสุด หรือพรหม หรือปรมาตมัน ซึ่งเป็นต้นกำเนิดและที่รวมของทุกสิ่งทุกอย่างในจักรวาล และลักษณะที่สอง “ปราณ” ที่หมายถึงลมหายใจ (ออก) เพราะนอกจากศาสนาพราหมณ์ - ฮินดูจะให้ความสำคัญกับลมหายใจในด้านของการดำรงชีวิตแล้ว ยังมีทัศนะว่าการฝึกหัดควบคุมลมหายใจทั้งเข้าและออกนี้ เป็นอุบายในการทำให้ร่างกายหนึ่งสงบและจิตเป็นสมาธิ อันเป็นกระบวนการหนึ่งที่จะทำให้บุคคลพ้นจากความทุกข์ทั้งปวงได้

เช่นเดียวกับมคิทางพระพุทธศาสนา ที่กล่าวถึงปราณหรือพลังแห่งชีวิตไว้สองนัย นัยแรกเป็นความหมายด้านปรมัตถ์ ที่กล่าวถึง “ปราณ” ว่าเป็นพลังแห่งชีวิตเพราะเป็นพลังงานที่เป็นปัจจัยที่ทำให้มีการเกิดและดำรงอยู่ ซึ่งเรียกว่า วิญญาณเช่นเดียวกัน แต่วิญญาณที่ว่่านี้คือสิ่งที่ปัจจัยให้เกิดรูป (ตามกฎปฏิจจสมุปบาท หรือกฎที่แสดงความสัมพันธ์ของสิ่งทั้งหลายที่อาศัยกันจึงเกิดมีขึ้น) วิญญาณในพระพุทธศาสนานี้หมายถึง “จิต” หรือตัวรู้ในขั้นที่จะนำไปเกิด อันต่างจากวิญญาณในทัศนะของศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู และนัยที่สองเป็นความหมายแบบสามัญที่เข้าใจกันทั่วไป นั่นคือ “ปราณ” ที่หมายถึง คน สัตว์ ชีวิต และลมหายใจที่ทำให้ชีวิตดำรงอยู่ ทำนองเดียวกันการฝึกฝนด้วยการพิจารณาลมหายใจเข้าและออกย่อมทำให้ร่างกายหนึ่งสงบ จิตเป็นสมาธิและเกิดปัญญารู้เท่าทันความจริงทั้งปวงได้

เพราะฉะนั้นการแสดงความสัมพันธ์ของระบบประสาท สมอง จิต และปราณแล้วจะพบว่า จิตหรือปราณในระดับสามัญทั่วไป ที่หมายถึงกระบวนการที่ทำให้ชีวิตดำเนินไป และมีกิจกรรมได้อย่างปกตินี้ นั่น คืออาศัยระบบประสาทและสมองเป็นเครื่องมือหรือสื่อในการดำเนินกิจต่าง ๆ ให้กับจิตหรือปราณปฏิบัติงาน แต่ทว่าในระดับปรมัตถ์จิตหรือปราณนี้ จะปฏิบัติงานอย่างอิสระไม่จำเป็นต้องใช้สมองเป็นสื่อใด ๆ ทั้งสิ้น นั่นคือจิตหรือปราณที่มีความหมายในด้านของการเติบโตชีวิตในภพชาติต่อไป

๕.๑.๓. อาการสมองตาย และการทำงานของจิตทางมโนทวาร

อาการสมองตาย คือภาวะที่สมองถูกทำลายจนสูญเสียการทำงานโดยสิ้นเชิง และถาวรอย่างไม่มีทางที่จะเยียวยารักษาให้คืนสภาพปกติได้อีก โดยผู้ป่วยจะไม่มีความรู้สึกใด ๆ และไม่อาจจะหายใจได้ด้วยตนเอง ต้องอาศัยเครื่องช่วยหายใจกระตุ้นการทำงานของหัวใจ และการดูแลรักษาอื่น ๆ ประกอบ จึงจะทำให้ผู้ป่วยสามารถมีชีวิตอยู่ต่อไปได้อีกระยะหนึ่ง ซึ่งสาเหตุที่ทำให้เกิดภาวะสมองตาย ที่พบบ่อยได้แก่ การบาดเจ็บที่สมองอย่างรุนแรง เลือดออกในช่องสมอง เส้นเลือดสมองแตกในเนื้อสมอง และมีเนื้องอกของสมอง ซึ่งการที่จะสรุปได้ว่าผู้ป่วยมีอาการสมองตายหรือไม่นั้น ขึ้นอยู่กับดุลยพินิจของแพทย์ที่จะวินิจฉัยจากการทดสอบปฏิกิริยาต่าง ๆ ของสมอง ตามกระบวนการที่แพทย์ศกกำหนดไว้ และจากช่วงเวลาผู้ป่วยอยู่ในภาวะที่ไม่รู้สึกตัวและไม่สามารถหายใจได้เองนี้ พระพุทธศาสนาเรียกช่วงเวลานี้ว่า “มรณาสันนินิธิ” ซึ่งเป็นวิถีสุดท้ายของชีวิต โดยที่ผู้ป่วยจะไม่มีโอกาสที่จะฟื้นคืนชีพขึ้นได้อีกเลย

ในช่วงมรณาสันนินิธิของผู้ป่วยสมองตายนี้ ผู้ป่วยจะไม่สามารถรับรู้ความรู้สึกหรืออารมณ์ภายนอกโดยอาศัยแค้นทั้งห้าคือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ที่เป็นปัจจุบันได้ และเมื่อความรู้ปัจจุบันที่รับจากปัญจทวารทั้งห้ารับไม่ได้ ความรู้ทางใจในขณะปัจจุบันย่อมไม่เกิดขึ้นด้วย แต่ทั้งนี้ไม่ได้หมายความว่า ผู้ป่วยจะไม่มีความรู้สึกใด ๆ เลย ในทางตรงกันข้ามผู้ป่วยจะรับรู้จากใจหรือมโนทวารโดยตรง นั่นคือสามารถรับเอาอารมณ์ทั้งหก อันได้แก่ รูปารมณ์ สัททวารมณ์ คันธารมณ์ รสารมณ์ โสภณูปารมณ์และธรรมารมณ์ได้ครบ แต่จะเป็นอารมณ์จากอดีตที่เป็นเรื่องราวหรือการกระทำต่าง ๆ ที่ผ่านมาจากตน หรือเรียกว่ากรรมที่ได้กระทำไว้ ขึ้นเป็นมโนภาพหรือภาพทางใจ เพื่อที่จะบ่งบอกถึงภพภูมิที่ตนจะไปปฏิสนธิวิญญาณขึ้นใหม่

สำหรับวิถิจิตที่เกิดขึ้นทางมโนทวารนั้นจะเกิดขึ้นเพียงห้าครั้ง จึงเป็นเหตุให้ผู้ป่วยไม่สามารถรับรู้ความรู้สึกหรืออารมณ์ที่เป็นปัจจุบันได้ แต่การที่ผู้ป่วยยังคงอยู่ต่อไปได้อีกเป็นเพราะความรู้ในระดับต่าง ๆ ที่รวมเรียกว่า “จิต” หรือ “วิญญาณ” นี้ได้ตกลงสู่ภวังคจิต ซึ่งเป็นตัวการในการรักษาชีวิตของผู้ป่วยเอาไว้ จนกระทั่งจุติจิตอันเป็นจิตดวงสุดท้ายเกิดขึ้นและดับลง เป็นอันเท่ากับว่าผู้ป่วยได้สิ้นชีวิตในภพปัจจุบันลงแล้ว

๕.๒. มุมมองทางจริยธรรม

๕.๒.๑. ประเด็นปัญหาทางจริยธรรม

ด้วยความเจริญก้าวหน้าของวิทยาศาสตร์การแพทย์และความพร้อมของเทคโนโลยีทางการแพทย์ เป็นส่วนสำคัญในการรักษาชีวิตของมนุษย์ และช่วยนำบัคความเจ็บป่วยนานาชนิดได้อย่างนับไม่ถ้วน แต่ในเวลาเดียวกันทักษะและความเจริญทางเทคโนโลยีเหล่านี้กลับก่อให้เกิดปมปัญหาทางจริยธรรมและศีลธรรมทั้งแก่ตัวของผู้ป่วยและคนใกล้ชิดของผู้ป่วย รวมถึงแพทย์และพยาบาลที่ให้การรักษายาบาลด้วย

๕.๒.๑.๑. การชะลอความตาย (Prolongation of life)

ปัญหาแรกที่เกิดขึ้นกับผู้ใกล้ชิดของผู้ป่วยใกล้ตาย หรือผู้ป่วยที่มีอาการสมองตายคือ การพยายามยืดชีวิตของผู้ป่วยเอาไว้ จะด้วยเหตุผลของความรัก ความกตัญญู หรือคำนึงทางสังคม ตลอดจนจริยบรรณของแพทย์ก็ตาม การยืดชีวิตของผู้ป่วยหรือการชะลอความตายนี้ เป็นลักษณะของการกระทำของแพทย์ที่มีใจเป็นการตรวจป้องกัน หรือรักษาที่จะทำให้ผู้ป่วยมีชีวิตอยู่ต่อไป แต่จะเป็นการกระทำโดยอาศัยความก้าวหน้าทางวิชาการสมัยใหม่ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อจะยืดชีวิตของผู้ป่วยออกไป เช่น การทำให้ผู้ป่วยที่หยุดหายใจ และหัวใจหยุดเต้นแล้ว (ระบบหายใจล้มเหลว) ให้กลับหายใจได้อีก โดยอาศัยเครื่องช่วยหายใจและการดูแลรักษาด้านอื่น ๆ ประกอบ ตัวอย่างเช่น การให้อาหารทางสายยาง เป็นต้น นั่นคือการพยายามเลี้ยงผู้ป่วยไว้ให้มีอาการทรงตัวอยู่ได้นาน โดยยังมีสัญญาณบ่งชี้ถึงการมีชีวิตอยู่เท่านั้น

ในปัจจุบันพบว่า เครื่องมือที่ใช้ในการชะลอความตายของผู้ป่วยให้ยืนนานต่อไปอีกนั้น ได้แก่ เครื่องช่วยหายใจ เครื่องตรวจจังหวะการเต้นของหัวใจ และเครื่องกระตุ้นหัวใจ ซึ่งเครื่องมือเหล่านี้จะช่วยให้เกิดการทำงานของหัวใจขึ้นอีก แต่ทว่าปัจจุบันนี้การให้นิยามความตายของแพทย์นั้น กำหนดให้พิจารณาถึงความตายของสมองเป็นหลัก ถึงแม้ว่าหัวใจของผู้ป่วยจะยังคงเต้นอยู่ และทำหน้าที่ได้ด้วยเครื่องช่วยหายใจ ให้ถือว่าผู้ป่วยนั้นได้ตายแล้ว โดยมองว่าการเต้นของหัวใจนั้นเป็นปฏิกิริยาเทียมที่เกิดจากการใช้เครื่องมือการรักษายาบาลสมัยใหม่เท่านั้น จึงเป็นเหตุสมควรที่แพทย์จะยุติการใช้เครื่องมือในการช่วยชีวิต ด้วยเหตุผลที่ผู้ป่วยไม่มีหนทางที่จะฟื้นคืนได้อีก และความสับสนเปลืองทางด้านทรัพยากรต่าง ๆ ในการที่จะประคับประคองชีวิตผู้ป่วยให้ยืนยาวต่อไปอย่างไม่มีหวังนี้ สำหรับทางการแพทย์ต่างยอมรับการกระทำนี้ได้ และไม่เกิดปัญหาได้แย้งขึ้นมากนัก

แต่ความคิดดังกล่าวกลับเป็นปัญหาทางจริยธรรมที่ขัดแย้งกับคำสอนในศาสนา โดยเฉพาะพระพุทธศาสนาที่มองลมหายใจ (เข้า-ออก) ว่าเป็นองค์ประกอบหนึ่งในการทำให้อชีวิตมนุษย์ดำรงอยู่ได้ ถึงแม้การหายใจจะเป็นไปโดยเครื่องช่วยหายใจก็ตาม หากมีการยุติการใช้เครื่องมือดังกล่าวนี้ไม่ว่าด้วยเจตนาใดก็ตาม ถือเป็นการจงใจที่จะทำให้ชีวิตนั้น ๆ ขาดลง และถือว่าเป็นการละเมิดศีลข้อปาณาติบาต อันมีโทษต่อผู้กระทำ

๕.๒.๑.๒. การุณยฆาต (Euthanasia) การช่วยให้ผู้ป่วยตายอย่างสงบ

ปัญหาจริยธรรมประการต่อมา คือการพยายามที่จะช่วยให้ผู้ป่วยได้พ้นจากความทุกข์ทรมานอย่างสงบด้วยเจตนาที่ดี การยุติชีวิตผู้ป่วยด้วยเจตนาที่ดีหรือเป็นที่รู้จักกันในปัจจุบันว่า “การุณยฆาต” (euthanasia) หรือ “เมตตามรณะ” (mercy killing) นี้ ทางทางการแพทย์หมายถึง การให้สารเข้าสู่ว่างกายคนไข้เพื่อให้ตายพ้นไปจากความทรมานที่ไม่มีวันจะรักษาได้หายขาด ซึ่งถ้าแบ่งตามความสมัครใจจะได้เป็นสามลักษณะคือ ลักษณะที่หนึ่งคือผู้ป่วยสมัครใจเองที่จะสิ้นสุดชีวิตของตนเอง (Voluntary euthanasia) ลักษณะที่สองผู้ป่วยไม่ได้สมัครใจเองเนื่องจากอยู่ในอาการโคม่าแล้วและญาติประสงค์ให้ทำ (Involuntary euthanasia) และลักษณะที่สามคือ แพทย์ทำเองโดยไม่ได้รับความยินยอมจากทั้งญาติและคนไข้ (non-voluntary euthanasia)

หากพิจารณาจากการกระทำจะได้สองประเภทคือ ประเภทแรกคือ กระทำโดยตรง หมายถึงการดำเนินการบางอย่างเพื่อให้ผู้ป่วยได้เสียชีวิตลง เช่น การฉีดยาให้ผู้ป่วยเสียชีวิต และประเภทที่สองคือการกระทำทางอ้อม หมายถึงการปล่อยให้ผู้ป่วยเสียชีวิตโดยไม่ดำเนินการหรือกระทำการบางอย่าง เช่น การเลิกใช้อุปกรณ์ช่วยชีวิตต่าง ๆ ซึ่งเมื่อสรุปแล้ว “การุณยฆาต” คือการทำให้ตายนั่นเอง

จะเห็นได้ว่า การชะลอความตายของผู้ป่วยไว้ด้วยเครื่องมือทางการแพทย์ มีส่วนที่ทำให้ทุกคนตระหนักถึงเรื่องการุณยฆาตมากขึ้น ไม่ว่าจะเป็นการุณยฆาตทางตรงหรือทางอ้อมต่างสร้างประเด็นปัญหาทางจริยธรรม โดยเฉพาะสำนักทางจริยบรรณของแพทย์และกรอบจริยธรรมทางสังคม

สำหรับผู้ป่วยสมองตายที่อยู่ในสภาพไม่รู้สึกรู้เห็น ไม่สามารถตัดสินใจใด ๆ ได้เอง และชีวิตอยู่ได้โดยพึ่งพาอุปกรณ์ทางการแพทย์ สภาพภายนอกไม่ต่างจากคนที่ตายแล้ว มีเพียงลมหายใจเทียมที่เกิดจากเครื่องกระตุ้นหัวใจ เป็นสัญญาณบ่งบอกว่ายังมีชีวิตอยู่นี้ กลายเป็นปัญหาว่าการทำการุณยฆาต จะเป็นการกระทำที่ผิดหลักกรรมในพระพุทธศาสนาหรือไม่

๕.๒.๑.๓. ปาณาติบาต (Taking life or killing) การทำชีวิตสัตว์ให้ตกร่วงไป หรือการฆ่าสัตว์

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่ตระหนักถึงคุณค่าของชีวิตมนุษย์เป็นอย่างยิ่ง เพราะเชื่อว่ามนุษย์ทุกคนสามารถฝึกฝนตนเองเพื่อเข้าถึงความดีและความสุขสูงสุดได้เท่ากัน ขณะเดียวกันก็มองว่าความตายไม่ใช่การสิ้นสุดของชีวิต แต่เป็นกระบวนการหนึ่งของวัฏฏะจักรของชีวิต การที่ผู้ป่วยเองหรือผู้ที่เกี่ยวข้องกับผู้ป่วยมีความปรารถนาที่จะตาย หรือช่วยให้ตายอย่างสงบนั้น เป็นเพียงการหลีกเลี่ยงหนีจากปัญหาหนึ่งไปสู่อีกปัญหาหนึ่ง ซึ่งไม่ใช่ แนวทางของพระพุทธศาสนา ที่มุ่งสอนให้ทุกคนเกิดปัญญาและใช้ปัญญาในการแก้ปัญหา

ความปรารถนาดีที่จะช่วยให้ผู้ป่วยสมองตายได้พบจุดจบอย่างสงบจะเป็นการผิดศีลธรรมหรือไม่ จำเป็นต้องพิจารณาถึงในเรื่อง “ปาณาติบาต” อย่างละเอียด

ปาณาติบาต หมายถึง การฆ่าสัตว์ * ซึ่งหมายรวมถึงการพรากชีวิตมนุษย์ด้วย (มนุสฺสวિકฺขหิ) โดยการเข้าไปดัดทำลายชีวิตดิณทรีย์ ดัดความสืบทอด^๖ และในพระอรธกถาได้อธิบายต่อไปว่า คือ “...บุคคลยังประโยชน์อันเข้าไปดัดเสีย ซึ่งชีวิตดิณทรีย์ ให้ตั้งขึ้นด้วยเจตนาใด เจตนานั้นชื่อว่า ฆเรเจตนา ท่านเรียกว่า ปาณาติบาต (เจตนาธรรมเป็นเหตุต่างผลาญชีวิตสัตว์มีปราณ) บุคคลผู้พร้อมเพรียงด้วยเจตนาดังกล่าวแล้ว พึงเห็นว่า ผู้ล้างผลาญสัตว์มีปราณ...”^๗

คำว่า ปาณาติบาต มาจากคำว่า “ปาณ” และ “อติปาต” ปาณาหรือปาณะโดยความหมายแบบสามัญย่อมหมายถึงสัตว์ทั้งหลาย หากกล่าวถึงความหมายด้านปรมัตถ์ จะหมายถึงชีวิตรูปและชีวิตดิณทรีย์เจตสิก (สิ่งที่หล่อเลี้ยงชีวิตให้ดำเนินอยู่ เท่ากับวิญญาณอันเป็นปัจจัยให้เกิดรูป) ส่วนคำว่า “อติ” ในคำว่า อติปาตนั้น มีความหมายสองนัย คือหมายถึงเร็วอย่างหนึ่ง (ฉิมตฺถ) และหมายถึงการก้าวล่วงความเบียดเบียนอีกอย่างหนึ่ง (อติกฺกมมตฺถ) ในขณะที่คำว่า “ปาต” หมายถึงการทำให้ตกร่วง เมื่อรวมความแล้วคำว่าปาณาติบาต ย่อมหมายถึงการทำ

* ที. ปา.(แปล) ๑๑/๓๕๔/๔๓๑. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๕.

^๖ วิ. มหา.(แปล) ๑ / ๑๗๒ / ๑๔๑. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๕.

^๗ วิ. อ. ๑/๑๗๒/๔๗๗. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๕.

ให้สัตว์หรือให้ชีวิตนั้นตกไปโดยเร็ว หรืออีกความหมายหนึ่ง คือการก้าวล่วงความเบียดเบียนสัตว์ให้ตกไป ที่ว่าทำให้สัตว์ตกไปโดยเร็ว หมายความว่าทำให้สัตว์นั้นตายก่อนที่จะถึงกำหนดอายุของคน และความหมายของการก้าวล่วงความเบียดเบียนสัตว์ให้ตกไป คือการใช้อาวุธอย่างใดอย่างหนึ่งฆ่าให้สัตว์นั้นตายลง^๔

ซึ่งเมื่อสรุปแล้วปาณาติบาต คือ การฆ่าสัตว์ให้ตายหรือการทำลายชีวิตสัตว์ให้ตาย และเมื่อพิจารณาต่อไปถึงการทำลายชีวิตที่เป็นปาณาติบาต จะเกี่ยวข้องกับ “เจตนา” อันเป็นแรงกระตุ้นให้เกิดการฆ่าขึ้น และเจตนาที่แสดงออกได้สองทาง คือ ทางตรงคือลงมือกระทำเอง (กายปโยคะ) และทางอ้อมคือให้คนอื่นกระทำแทน (วจีปโยคะ)^๕

ก. องค์ประกอบที่จะทำให้การกระทำนั้นสำเร็จเป็นปาณาติบาต

ความปรารถนาที่จะช่วยให้ผู้ปวยสของตาย หรือผู้ปวยที่สิ้นหวังจากไปอย่างสงบนี้ จะเป็นปาณาติบาตหรือไม่ จำเป็นที่จะต้องพิจารณาถึงองค์ประกอบเหล่านี้ คือ

๑. สัตว์นั้นมีชีวิตในขณะที่ทำปาณาติบาต (ปาโณ)
๒. ผู้กระทำรู้ยั่วสัตว์นั้นมีชีวิต (ปาณสณฺณิตา)
๓. มีจิตหรือความตั้งใจ จงใจหรือความมุ่งหมายที่จะฆ่าสิ่งมีชีวิตนั้น (วรกจิตฺต)
๔. มีความพยายามที่จะฆ่าทั้งทางกาย หรือทางวาจา (ปโยโค)
๕. สัตว์นั้นตายด้วยความพยายามของผู้กระทำ (เตน มรณิ)^๖

เมื่อพิจารณาการกระทำครบองค์ประกอบทั้งห้าแล้ว เป็นอันเท่ากับว่าผู้กระทำหรือผู้ที่สั่งให้กระทำนั้นได้ล่วงอุกศลกรรมบถข้อปาณาติบาต คือพรากชีวิตผู้อื่นโดยเจตนา แต่ถ้าหากการกระทำนั้นมีองค์ประกอบไม่ครบห้าประการดังกล่าว ถือว่ายังไม่เป็นปาณาติบาต

^๔ พระอรรถกถาจารย์ อรรถกถาวิมุตติ, ปรมัตถสัทธัมมสังคหะ มหาอภิธรรมนิคคตสังคหะ ปรีจเฉทที่ ๕ แผ่นที่ ๒
กัมมจตุกกะ – มรณูปปคิจจกุกกะ, หน้า ๖๖.

^๕ อ้างแล้ว.

^๖ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๔.

ข. ประเภทของปาณาติบาต

การกระทำปาณาติบาตนั้นมีอยู่ด้วยกันหลายวิธีการ แต่ทว่าทุกวิธีต่างมีวัตถุประสงค์เพื่อให้สัตว์หรือบุคคลนั้นตาย ซึ่งในพระอรรถกถาได้กล่าวถึงความเพียรพยายามที่จะทำให้สัตว์นั้นตายไว้ ๖ ประการ ดังนี้

๑. พยายามที่จะทำด้วยตนเอง (สาหัตตสิกประ โยค)
๒. พยายามโดยใช้ผู้อื่นทำ (อาณัตตสิกประ โยค)
๓. พยายามด้วยการปล่อยอาวุธ เช่น การขว้าง ปา เป็นต้น (นิส-
สัคคิยประ โยค)
๔. พยายามด้วยการสร้างเครื่องประหารไว้อย่างถาวร เช่น การขุดหลุม
พราง ทำมิด ทำปิ่นไว้ เป็นต้น (ถาวรประ โยค)
๕. พยายามด้วยการใช้วิชาอาคมและไสยศาสตร์ (วิชขมยประ โยค)
๖. พยายามด้วยการใช้อิทธิฤทธิ์ที่เป็นกัมมจิตติ (อิทธิฤทธิ์ที่เกิดขึ้นโดย
อาศัยกรรม) ของตน (อิทธิมยประ โยค)^๑

ทั้งหกวิธีที่กล่าวมาข้างต้นนี้ โดยสรุปแล้วจะเหลือเพียงสองวิธีใหญ่ ๆ
คือ กระทำด้วยตนเอง และการสั่งให้คนอื่นกระทำ แต่ถึงกระนั้นก็ได้ชื่อว่าเป็นปาณาติบาต
เพราะมีจุดมุ่งหมายที่จะทำให้สัตว์หรือบุคคลนั้นตาย

ค. โทษของปาณาติบาต

การพิจารณาถึงโทษของปาณาติบาตว่ามากหรือน้อยนั้น ใช้เกณฑ์
พิจารณาว่าบุคคลนั้นมีคุณภาพมากหรือน้อย ถ้าบุคคลนั้นเป็นคนดี ทำประโยชน์ต่าง ๆ ไว้มาก
เช่น บิคา มารดา ครู อุปัชฌาย์ เหล่านี้ ย่อมมีโทษมาก พิจารณาจากเจตนาว่ารุนแรงหรือไม่รุนแรง
ทำด้วยความเกลียดชัง โกรธแค้น มุ่งจะทำลายล้าง เช่นนี้ย่อมมีโทษมาก และพิจารณาจาก
ความเพียรพยายาม ถ้ามีการเตรียมการเป็นแบบแผน มีความมุ่งมั่นไม่เลิกรา ย่อมมีโทษมาก
ตามมา แต่ถ้าทำด้วยความชั่ววูบ เช่น เวลาโกรธรุนแรง โทษหรือบาปย่อมเบากว่าอย่างแรก

^๑ วิ. ๒.๑/๑๗๒/๔๗๗ - ๔๗๘. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๑๔.

ในกรณีที่เป็นสัตว์ครึ่งจณโทษจะมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับขนาดว่าใหญ่หรือเล็ก หากว่าขนาดใหญ่ย่อมมีโทษมากกว่าขนาดเล็ก เพราะฆ่าสัตว์ใหญ่การลงมือกระทำย่อมใหญ่ แรงกระทบต่อจิตย่อมมีมากกว่าการฆ่าสัตว์เล็ก^๔

เพราะฉะนั้นการกระทำที่ถือว่าเป็นปาณาติบาตหรือไม่นั้น จึงขึ้นอยู่กับ การกระทำนั้นว่าเป็นไปตามเจตนาใจทั้งห้าประการที่ว่า สัตว์นั้นมีชีวิต รู้ว่าสัตว์นั้นมีชีวิต มีจิตคิดที่จะทำ มีความพยายามที่จะทำ และสัตว์นั้นตายด้วยความพยายามหรือไม่ โดยมีวิธีการที่กระทำด้วยตนเองและให้ผู้อื่นกระทำให้แทนให้ ขณะเดียวกันโทษของการกระทำปาณาติบาตจะมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับ บุคคลนั้นมีคุณภาพมากหรือน้อย มีเจตนารุนแรงหรือไม่ มีความเพียรพยายามเพียงใด และถ้าหากเป็นสัตว์นั้น จะขึ้นอยู่กับว่าสัตว์นั้นมีขนาดใหญ่หรือเล็ก

๕.๒.๒. บทสรุปคือ ทางเลือก ๒ ทาง

สำหรับทางเลือกที่จะปฏิบัติกับผู้ป่วย ที่แพทย์ยืนยันว่าสมองได้ตายแล้ว และหมดหนทางที่จะเยียวยาให้ฟื้นคืนสู่ปกติได้อีก เท่ากับประกาศว่าผู้ป่วยได้ตายลงอย่างแน่นอน แม้จะเป็นเพียงนิยามความตายทางคลินิก ซึ่งผู้ป่วยยังคงมีลมหายใจเทียม (ปราณ) ที่เกิดจากการใช้เครื่องช่วยหายใจและอุปกรณ์พยุงชีวิตต่าง ๆ ก็ตาม ในทัศนะของพระพุทธศาสนาถือว่าผู้ป่วยยังคงมีชีวิตอยู่ เพราะชีวิตในฝ่ายนามหรือรูปชีวิตินทรีย์ ที่ได้แก่จิตกำลังปฏิบัติหน้าที่ของตนเองอยู่ และยังไม่ทิ้งชีวิตในฝ่ายรูป เพราะฉะนั้นทางเลือกของผู้ใกล้ชิดผู้ป่วยจึงมีเพียง ๒ ทาง คือ

- ก. ขอมละเมิดศีลธรรมของพระพุทธศาสนา คือ ยุติความพยายามทั้งหมด โดยปล่อยให้ผู้ป่วยจากไปอย่างสงบ หรือตามสภาวะกรรมที่เจ้าตัวได้กระทำไว้แต่กาลก่อน นั่นคือการยอมรับถึงการกระทำที่เรียกว่า “การุณยฆาต” ที่เป็น “ปาณาติบาต” ตามมติของพระพุทธศาสนา พร้อมทั้งยอมรับต่อผลคือบาปหรืออกุศลกรรมที่ตนเองได้กระทำ หรือได้ตัดสินใจลงไป และวางใจยอมรับให้ได้ถึงผลกระทบจากคำนิยามของสังคม และกฎหมาย อย่างมีสติและปัญญา

^๔ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), การแพทย์ยุคใหม่ในพุทธทัศน์, หน้า ๑๕๔ - ๑๕๕.

- ข. ใช้ความพยายามอย่างถึงที่สุด คือการพยายามที่จะประคับประคองชีวิตผู้ป่วยออกไป โดยอาศัยเทคโนโลยีทางการแพทย์ และการดูแลรักษาตามอาการของคณะแพทย์พยาบาลอย่างไม่ย่อท้อ พร้อมทั้งการยอมรับกับความสิ้นเปลืองทางเศรษฐกิจ เทคโนโลยีและบุคลากรทางการแพทย์ ที่เกิดจากความพยายามนี้

ทางเลือกทั้งสองทางนี้ คือทางที่สร้างความลำบากใจในการตัดสินใจทั้งสิ้น ดังนั้นผู้ที่เกี่ยวข้องกับผู้ป่วยทั้งหมด จึงจำเป็นต้องเรียนรู้และศึกษาให้เข้าใจถึงชีวิตและความเป็นไปของชีวิตให้เข้าใจอย่างละเอียด เพื่อให้เป็นคู่มือประกอบการตัดสินใจที่จะเลือกทางใดทางหนึ่ง

๕.๒.๓. ข้อเสนอแนะ

๕.๒.๓.๑. ข้อเสนอแนะประกอบการตัดสินใจ คือการเรียนรู้และทำความเข้าใจ

ก. ศักดิ์ธรรมและจริยธรรม

การที่จะเข้าถึงการเรียนรู้ที่จะปฏิบัติต่อผู้ป่วยสมองดาหรือผู้ป่วยที่มีอาการสิ้นหวังของผู้เกี่ยวข้องทั้งฝ่ายคนใกล้ชิดและฝ่ายแพทย์พยาบาลที่ปฏิบัติการโดยตรง จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องตระหนักถึงเรื่องของจริยธรรมอันเป็นเรื่องละเอียดอ่อน ดังนั้นจึงจำเป็นต้องทำความเข้าใจถึงที่มาของจริยธรรมในพระพุทธศาสนา

หากเมื่อพิจารณาคำสอนในพระพุทธศาสนาทั้งหมดแล้ว จะสามารถแยกได้เป็นสองส่วน คือ ส่วนที่หนึ่งคือหลักศีลธรรมและส่วนที่สองคือจริยธรรม ศักดิ์ธรรมคือส่วนที่แสดงสภาพความเป็นจริงและความเป็นไปของสิ่งต่าง ๆ ตามธรรมชาติของสิ่งทั้งหลายเหล่านั้น เช่น การอธิบายว่าชีวิตมนุษย์และสัตว์ทั้งหลายต่างประกอบด้วยขันธทั้งห้า อันเป็นไปตามกฎความสัมพันธ์กันของสิ่งทั้งหลายหรือที่เรียกว่ากฎของสมุปบาท อันนำไปสู่ภาวะที่ไม่ควรยึดถือไว้เป็นแก่นสาร เพราะว่าสิ่งทั้งหลายต่างไม่เที่ยง ไม่คงที่ มีความแปรเปลี่ยนไปรรรมคา และนำมาซึ่งความทุกข์หากเข้าไปยึดติดคิดว่าสิ่งทั้งหลายเหล่านั้นเป็นตัวเป็นตน เป็นสิ่งคงที่เหล่านั้นเป็นการแสดงหลักศีลธรรม

ในส่วนของจริยธรรมคือ การนำเอาความรู้ความเข้าใจในสภาพที่เป็นจริงของสิ่งทั้งหลายมาใช้ประโยชน์ คือการประพฤติปฏิบัติตามหลักคำสอนเพื่อให้เกิดปัญญาที่

เข้าใจต่อความเป็นไปของธรรมชาติต่าง ๆ เพราะฉะนั้นสิ่งที่ปฐมบทของจริยธรรมคือศีลธรรม หรือการประพฤติปฏิบัติที่เป็นไปอย่างสอดคล้องกับความเป็นจริง โดยเฉพาะความสอดคล้องกับ ข้อเท็จจริงในธรรมชาติเกี่ยวกับเรื่องจิตและกรรม (จิตนิยามและกรรมนิยามในนิยามห้า) เพราะ พระพุทธศาสนาเชื่อว่า สิ่งที่กำหนดการกระทำของมนุษย์ให้ดีหรือชั่วคือจิต ดังที่ปรากฏใน ขุททก-นิกาย ธรรมบท ว่า

ธรรมทั้งหลาย มีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จ
ด้วยใจ ถ้าคนมีใจชั่ว (ดี) ก็จะทำชั่ว (ดี) หรือทำชั่ว (ดี) ตาม
ไปด้วย เพราะความชั่ว (ดี) นั้น ทุกข์ (สุข) ย่อมติดตามเขาไป
เหมือนล้อหมุนตามรอยเท้าโคที่ลากเกวียนไป (เหมือนเงาติด
ตามตัวเขาไป) ฉะนั้น^๕

ข. ความคิดความชั่ว อกุศลอกุศล และบุญบาปในพระพุทธศาสนา

หากจะพิจารณาถึงการกระทำใด ๆ ว่าเป็นความคิดหรือชั่วอันจะเป็นแบบ
แผนที่สามารถให้เกิดยอมรับกันได้อย่างแน่นอนและทั่วไป ปัญหาการตัดสินการกระทำของ
มนุษย์คงไม่เกิดขึ้น แต่ความเป็นจริงหาเป็นเช่นนั้นไม่ เพราะสิ่งที่เรียกว่าความคิดความชั่วนี้ คือสิ่ง
ที่สังคมหรือกลุ่มชนแต่ละแห่งกำหนดขึ้น ดังนั้นในสังคมหรือชุมชนหนึ่ง ๆ จึงมีเกณฑ์ในการตัดสิน
การกระทำว่าสิ่งใดดีหรือชั่วไม่เหมือนกัน เพราะฉะนั้นเรื่องของความคิดและความชั่วจึงเป็น
เรื่องของสังคม

สำหรับพระพุทธศาสนาจะใช้ผลที่เรียกว่ากุศลหรืออกุศล เป็นเกณฑ์ใน
การพิจารณาการกระทำของบุคคล เช่นว่า บุคคลนั้นกระทำการใดแล้วสถานะของจิตมีอาการตั้ง
มั่นไม่หวั่นไหว บริสุทธิ์ผ่องใส โปร่งโล่งเป็นอิสระไม่ติดขัดคับแคบ เหมาะแก่การใช้งานคือ
ความนุ่มนวล อ่อนละมุน ทนทาน มีความสงบสุขไม่ทรมานทรมายแต่กลับอึดเอน เป็นคั่น^๖ อย่างนี้
แล้ว เรียกการกระทำของบุคคลนั้นว่าเป็นกุศลให้ผลในทางบวก แต่การกระทำใดที่ให้ส่งผลให้จิต
เกิดอาการตรงข้าม เช่น ความไม่สบาย ความขุ่นมัว เป็นคั่น การกระทำนั้น ๆ เรียกว่าเป็นอกุศล
คือให้ผลในทางลบ

^๕ พุ. ธ. (แปล), ๒๕/๑, ๒/๒๓, ๒๔. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๕.

^๖ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยายความ, หน้า ๑๖๖.

แต่ทั้งนี้ทั้งนั้นการกระทำหรือกรรมของบุคคลจะประกอบด้วยความ
สัมพันธ์สองด้านเสมอ คือ หนึ่งด้านที่อยู่ภายในซึ่งจะเกี่ยวข้องกับจิต และสองคือด้านที่อยู่ภาย
นอกอันจะมีความสัมพันธ์กับสังคมอยู่เสมอ

ในส่วนของบุญและบาป เมื่อพิจารณาอย่างรวม ๆ บุญจะมีความหมาย
เท่ากับกุศล และบาปจะเท่ากับอกุศล แต่ในความเป็นจริงบุญและบาปจะมีความหมายที่แคบกว่า
กุศลและอกุศล ตามรูปศัพท์ของคำว่า “บุญ” จะมีความหมายสองอย่างคือ หนึ่งเป็นเครื่องชำระ
สันดานหรือชำระพื้นจิตใจให้สะอาด และสองคือสิ่งที่ทำให้เกิดผลคือภพที่น่าชื่นชม ส่วน “บาป”
หมายถึงสิ่งที่ทำให้ถึงทุกขหรือตกสู่ที่ชั่วไม่น่าปรารถนา ดังนั้นในการพิจารณาเปรียบเทียบกับ
กุศลและอกุศล จะพบกุศลมีความหมายครอบคลุมกว้างกว่าบุญ ฉะนั้นจึงใช้ แทนกันได้บ้างใน
บางกรณีและไม่ได้บ้างในบางครั้ง ส่วนบาปกับอกุศลมีความหมายใกล้เคียงกันมากกว่า จึงใช้
แทนกันได้บ่อย**

ก. เกณฑ์การตัดสินความดีความชั่ว

ดังที่กล่าวแล้วว่า เรื่องความดีความชั่วเป็นเรื่องของสังคม ขณะที่กุศล
และอกุศลเป็นผลของกรรมอันเป็นคำสอนในพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นคนละส่วนกันแต่กลับมี
ความสัมพันธ์กัน และสิ่งที่เป็นตัวสร้างสัมพันธ์และเป็นจุดแบ่งแยกระหว่างทั้งสองนี้คือ “เจตนา”
หรือสังขารอันเป็นนามขันธ์ที่สี่ในขันธ์ห้า เจตนาหรือสังขารนี้ เป็นกระบวนการทำงานที่ควบคู่
ไปกับวิญญาณหรือจิต โดยเป็นวิถีของจิต (เจตสิก)

ตามหลักกรรมแล้ว พฤติกรรมของมนุษย์ที่แสดงออกมาไม่ว่าทางกาย
ทางวาจา หรือแม้เพียงการนึกคิดในใจ ต่างมีเจตนาเป็นตัวประกอบทั้งสิ้น เจตนาหรือความจงใจ
การเลือกของอารมณ์ทางใจ เป็นตัวนำที่หันเหชักพาทำให้จิตเคลื่อนไหวโน้มน้อมไปหาหรือผล
ไปจากสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เรื่องใดเรื่องหนึ่ง หรือมุ่งไปในทิศทางใดทิศทางหนึ่ง เป็นหัวหน้าเป็นผู้จัด
การของจิตว่าจะทำอะไรกับเรื่องใดอย่างไร เป็นตัวการจัดแจงแต่งวิถีทางของจิต และในที่สุด
จะปรุงแต่งจิตให้เป็นไปต่าง ๆ ซึ่งเมื่อเจตนาเกิดขึ้นครั้งหนึ่ง นั่นคือกรรมจะเกิดขึ้นและมีผลตาม
มา เพราะเมื่อเจตนาเกิดขึ้นเท่ากับมีกิจกรรมเกิดขึ้นในจิตแล้ว คือจิตมีการเคลื่อนไหวหรือไหวตัว
แม้ในบางครั้งจะเป็นเพียงความคิดเพียงเล็กน้อยที่ดูเหมือนไม่ส่งผลกระทบใด ๆ แต่ความเป็นจริง
คือ มีการสะสมกรรมที่เป็นส่วนเล็กน้อยนี้ไว้เป็นเครื่องปรุงแต่งคุณสมบัติของจิตอยู่ภายใน

** เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๘, ๑๖๙, ๑๗๑.

(ภวังคจิต) เมื่อมีมากขึ้นย่อมจะส่งผลออกมาภายนอก และจะกลายเป็นลักษณะนิสัยหรือบุคลิกภาพของคนนั้น ๆ ^{๙๙}

การวินิจฉัยว่าอะไรเป็นความดี อะไรเป็นความชั่ว ในทางปฏิบัติสำหรับบุคคลทั่วไป ซึ่งมคิพระพุทธศาสนาให้ถือการพิจารณาด้านกุศลและอกุศลเป็นหลัก จากนั้นให้ใช้สำนึกเกี่ยวกับความดีความชั่วของตนเอง ประกอบกับมติของผู้รู้เป็นหลักประกอบ นอกจากนี้ให้พิจารณาถึงผลของการกระทำอันจะเกิดขึ้นทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น หรือกับบุคคลและสังคมด้วยโดยสรุปแล้ว เกณฑ์วินิจฉัยกรรมดีและกรรมชั่วในแง่ของกรรม ให้ถือเอาเจตนาเป็นหลักในการตัดสินว่าจะเป็นกรรมหรือไม่ โดยพิจารณาตามหลักเกณฑ์ดังนี้

๑. พิจารณาจากคุณโทษต่อชีวิต หรือต่อจิตใจและบุคลิกภาพ คือ เป็นสถานะที่เกื้อกูลแก่ชีวิตจิตใจหรือไม่ เอื้อหรือไม่ต่อคุณภาพชีวิต ส่งเสริมหรือบั่นรอนคุณภาพและสมรรถภาพของจิต ทำให้กุศลธรรม หรืออกุศลธรรมทั้งหลาย ถดถอยหรือเจริญงอกงาม ช่วยสร้างเสริมบุคลิกภาพที่ดีงามหรือไม่

๒. พิจารณาจากคุณโทษต่อบุคคล คือ เป็นการเบียดเบียนตนหรือไม่ ทำให้ตนเดือดร้อนหรือไม่ เป็นไปเพื่อทำลายหรืออำนวยความสะดวกสุขที่แท้จริงแก่ตน

๓. พิจารณาจากคุณโทษต่อสังคม คือ เป็นการเบียดเบียนผู้อื่นหรือไม่ ทำผู้อื่นให้เดือดร้อนหรือไม่ เป็นไปเพื่อทำลายหรืออำนวยความสะดวกสุขแก่ผู้อื่น และแก่ส่วนรวม

๔. พิจารณาด้วยมโนธรรม หรือ โดยสำนึกอันมีตามธรรมชาติของความเป็นมนุษย์ คือ พิจารณาเห็นด้วยความรู้สึกลึกซึ้งของตัวตนเองว่า การนั้นเมื่อทำแล้วตนเองดีเสียหรือกล่าวโทษตนเองได้หรือไม่

๕. พิจารณาจากมาตรฐานทางสังคม คือ ตามบัญญัติทางศาสนา วัฒนธรรมประเพณี และสถาบันต่าง ๆ ทางสังคม เช่น กฎหมาย เป็นต้น ซึ่งขึ้นต่อการใคร่ครวญตรวจสอบกลั่นกรองของวิญญูชนทั้งหลาย ตามกาลสมัย ที่จะมิให้ถือกันไปโดยมง่ายหรือผิดพลาดคลาดเคลื่อน ตลอดจนใคร่ครวญด้วยยอมรับหรือไม่ของวิญญูชนเหล่านั้นในแต่ละกรณี ^{๙๙}

^{๙๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗๖.

^{๙๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗๐.

จ. จริยธรรมพื้นฐานในพระพุทธศาสนาคือศีลห้า

สำหรับสังคมคฤหัสถ์หรือนุคคลทั่วไป พระพุทธศาสนาแนะนำหลักธรรมที่เรียกว่า ศีล ๕ ไว้เป็นข้อกำหนดสำหรับประพฤติปฏิบัติเบื้องต้น อันได้แก่ ข้อที่หนึ่งห้ามฆ่าสัตว์หรือการเบียดเบียนชีวิตของผู้อื่นให้ได้รับทุกข์ทรมานทั้งทางกายและใจ ข้อที่สองห้ามลักทรัพย์ที่เจามีได้ให้ ข้อที่สามห้ามประพฤติดินในกาม ซึ่งรวมถึงการล่วงละเมิดทางเพศไม่ว่าชายหรือหญิงที่มีคู่ครองหรือมีผู้ปกครองดูแล ไม่ว่าจะยินยอมพร้อมกันด้วยกันทั้งสองฝ่ายก็ตาม ข้อที่สี่ห้ามพูดปดอันเกี่ยวกับการพูดให้ร้ายหรือพูดในสิ่งที่ไม่ก่อให้เกิดประโยชน์ และข้อที่ห้าห้ามดื่มสุรา รวมทั้งการเสพสิ่งเสพติดชนิดต่าง ๆ

ศีลทั้งห้าข้อนี้ ถือว่าเป็นศีลในขั้นต่ำสุดอันเป็นข้อห้ามเบื้องต้นที่จะทำให้สังคมอันประกอบด้วยบุคคลหลายกลุ่มหลายประเภทสามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างไม่เบียดเบียนกันทั้งทางกาย วาจา พร้อมทั้งไม่ทำลายสติสัมปชัญญะที่เป็นตัวควบคุมศีลของตนด้วยสิ่งเสพติดต่าง ๆ สังคมจึงจะสงบสุข ในทางตรงกันข้ามหากแม้ขาดศีลเพียงข้อใดข้อหนึ่ง สังคมย่อมเดือดร้อนและหาความสุขไม่ได้ เพราะศีลคือระบบการควบคุมชีวิตภายนอกที่เกี่ยวกับการแสดงออกทางกายวาจา เป็นระเบียบว่าด้วยความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อม โดยเฉพาะอย่างยิ่งความสัมพันธระหว่างมนุษย์ด้วยกัน

จ. ทศนะของผู้วิญญูต่อกรณีทางเลือกของผู้ใกล้ชิดผู้ป่วยสมองตาย

สำหรับประเด็นมุมมองทางจริยธรรมนี้ ต้องการนำเสนอต่อบุคคลใกล้ชิดของผู้ป่วย และแพทย์พยาบาลผู้ดูแลรักษา เป็นที่ทราบแล้วว่าผู้ป่วยสมองตายคือผู้ป่วยที่อยู่ในอาการไม่รู้สีกตัวสีก และอยู่ได้ด้วยเครื่องช่วยหายใจพร้อมกับการประคับประคองดูแลรักษาด้านอื่นประกอบตามอาการที่เกิดขึ้น

ด้วยเหตุผลที่หลากหลายของผู้ใกล้ชิดผู้ป่วย จึงพยายามที่จะยืดชีวิตของผู้ป่วยให้ยืนยาวต่อไป ทั้ง ๆ ที่ทราบแน่ชัดว่าผู้ป่วยจะไม่มีโอกาสฟื้นคืนขึ้นเป็นปกติได้นี้ เป็นการกระทำที่เหมาะสมต่อผู้ป่วยหรือไม่ สำหรับพระพุทธศาสนามีมุมมองต่อชีวิตว่า คุณค่าของชีวิตไม่ได้ขึ้นอยู่กับการมีอายุยืนหรือสั้น แต่คุณค่าของชีวิตอยู่ที่การกระทำของบุคคลนั้น ๆ ว่าได้ทำสิ่งใดไว้ ถ้าบุคคลทำสิ่งที่เป็นกุศลไว้มากชีวิตย่อมมีค่ามาก แต่ถ้าหากบุคคลทำในสิ่งที่เบียดเบียนกุศลไว้มากชีวิตย่อมมีค่าน้อย ฉะนั้นการที่พยายามยืดชีวิตของผู้ป่วยออกไปนั้น จึงสมควรที่จะตระหนักถึงเวลาที่ยืดออกไปนั้น เป็นเวลาที่ผู้ป่วยจะสามารถทำหรือรับรู้ในสิ่งที่เบียดเบียนกุศลได้หรือไม่ แต่ทว่าในความเป็นจริงสำหรับบุคคลธรรมดาที่ไม่มีปัญญาหยั่งรู้ถึงสภาพจิตใจของผู้อื่น โดยเฉพาะผู้ป่วยว่า มีสภาพจิตเช่นไรในขณะนั้น ๆ สิ่งที่เป็นจำเป็นสำหรับปวงชนทั่วไปคือการยอมรับ

สภาพความเป็นจริงว่าชีวิตของทุกคนต่างไม่พ้นจากความตาย ดังนั้นจึงควรเผชิญต่อความตายที่อยู่ตรงหน้าอย่างมีสติ ไม่คั่นร่นจนขวยโหยหาในสิ่งที่เป็นไปได้ และสมควรที่จะอยู่พิจารณาความตายของผู้ที่เป็นอันที่รักอย่างสงบและมีสติปัญญา

ในบางครั้งการที่พิจารณาเห็นว่า การพยายามยืดชีวิตของบุคคลอื่นเป็นที่รักออกไปนั้น เป็นสิ่งที่ไม่เกิดประโยชน์ใด ๆ ทั้งต่อตัวผู้ป่วยและบุคคลแวดล้อม จึงถึงเห็นว่าควรปล่อยผู้ป่วยให้จากไปโดยไม่พึงพาอุปกรณ์ในการยืดชีวิตนี้ จะเป็นการพรากรชีวิตและละเมิดต่อศีลธรรมหรือไม่ ทั้งที่การตัดสินใจนี้ประกอบด้วยเจตนาดี คือต้องการให้ผู้ป่วยจากไปอย่างสงบ ไม่ต้องมีชีวิตอย่างทรมานโดยอุปกรณ์การแพทย์ ในประเด็นนี้พระพุทธศาสนากล่าวถึงสังขารหรือความจริงว่า การฆ่าหรือการทำลายชีวิตเป็นบาปมีโทษ แต่สำหรับการปฏิบัติหรือในชั้นจริยธรรมนี้สำคัญอยู่ที่เจตนา ซึ่งจะเป็นตัวตัดสินว่าบาปมากหรือบาปน้อย หากมุ่งทำลายชีวิตผู้อื่นด้วยความโลภ ความโกรธ ความหลง บาปย่อมมีมาก ตรงกันข้ามหากมีเจตนาที่ดีต่อชีวิตนั้น บาปย่อมมีน้อย แต่ทั้งนี้ทั้งนั้นต้องตระหนักถึงความเป็นจริงว่า บุคคลที่แวดล้อมผู้ป่วยอยู่นั้นไม่สามารถที่จะรู้ได้ว่า ผู้ป่วยมีความต้องการที่จะยินยอมจบชีวิตลง หรือต้องการที่จะมีชีวิตอยู่ต่อไป

สำหรับทักษะของผู้วิจัยที่มีต่อผู้แวดล้อมผู้ป่วยที่มีอาการสมองตายหรือในกรณีของผู้ป่วยที่สิ้นหวังอื่น ๆ นี้ ผู้วิจัยเห็นว่าการดำเนินชีวิตของมนุษย์ทุกคน ต่างขึ้นอยู่กับ การ “เลือก” ว่าจะทำเช่นไรต่อชีวิตของตนเองและผู้อื่น แต่ในฐานะที่สังคมไทยส่วนมากเป็นพุทธศาสนิกชน ดังนั้นในการเลือกที่จะกระทำการใด จึงสมควรอย่างยิ่งที่จะต้องใช้ปัญญาประกอบกับการเลือกนั้น เพราะปัญญาคือจุดมุ่งหมายอันเป็นคำสอนหลักของพระพุทธศาสนา การศึกษาและการฝึกฝนเพื่อให้เกิดปัญญารู้เท่าทันความจริงของชีวิต ย่อมมีส่วนสำคัญในการที่จะช่วยการตัดสินใจไม่ให้เกิดความผิดพลาด หรือผิดพลาดได้น้อยที่สุด

นอกจากการใช้ปัญญาในการตัดสินใจกระทำแล้ว ผู้วิจัยใคร่นำเสนอหลักธรรมที่จะนำมาใช้ประกอบกับการตัดสินใจในการดูแลผู้ป่วยอันเป็นที่รักคือ หลักธรรมที่เรียกว่า “พรหมวิหาร ๔ หรือ ธรรมประจำใจของผู้ประเสริฐ ๔ ประการ คือ

๑. เมตตา ความรัก คือ ความปรารถนาดี มีไมตรี ต้องการช่วยเหลือให้ทุกคนประสบประโยชน์และความสุข
๒. กรุณา ความสงสาร คือ อยากช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นจากความทุกข์ ใฝ่ใจที่จะปลดเปลื้องบำบัดความทุกข์ยากเดือดร้อนของคนและสัตว์ทั้งปวง

๓. มุทิตา ความเบิกบานพลอยยินดี เมื่อเห็นผู้อื่นอยู่ดีมีความสุข
๔. อุเบกขา ความมีใจเป็นกลาง คือ มองตามเป็นจริง โดยวางจิตเรียบ
สม่ำเสมอ มั่นคง เทียงตรงดุจตาชั่ง มองเห็นการที่บุคคลจะได้รับ
ผลดี หรือชั่วสมควรแก่เหตุที่ตนประกอบ พร้อมทั้งจะวินิจฉัย วาง
คน และปฏิบัติไปตามหลักการ เหตุผล และความเที่ยงธรรม

ในการดูแลรักษาผู้ป่วยสมองตายหรือผู้ป่วยที่สิ้นหวังนี้ สมควรอย่างยิ่งที่บุคคล
ใกล้ชิดจะดูแลด้วยความเมตตา มีความรัก มีความปรารถนาดี ที่จะพยายามช่วยเหลือนั้นด้วยความ
ความจริงใจ ประกอบด้วยความรู้ความเข้าใจที่จะช่วยเหลือบุคคลเหล่านั้นให้พ้นจากความทุกข์ทรมาน
อย่างเต็มกำลังความสามารถ และปฏิบัติด้วยจิตใจที่เบิกบานแจ่มใส มิใช่เพียงคิดว่าเป็นหน้าที่ที่จะ
ต้องดูแลรักษาพยาบาลเท่านั้น สุดท้ายเมื่อหมดหนทางจะรักษาพยาบาล แม้ผู้ป่วยต้องอยู่ใน
สภาพที่ทุกข์ทรมานและพร้อมที่จะจากไป จึงต้องรู้จักการวางใจให้เป็นอุเบกขา คือมีใจที่เป็น
กลาง ยอมรับความเป็นจริงที่เกิดขึ้น ไม่ว่าสิ่งที่เกิดขึ้นนั้นจะเป็นความทุกข์หรือความสุขก็ตาม

ชีวิตและความตายเป็นสัจธรรมที่มนุษย์ทุกคนหลีกเลี่ยงไม่ได้ แม้พระพุทธเจ้าผู้
ซึ่งเป็นพระสัพพัญญูก็ทรงเป็นไปตามกฎแห่งความจริงนี้ เพราะฉะนั้นมนุษย์ปุถุชนทุกฐานะ
อาชีพจึงไม่ควรหลีกเลี่ยงและหวาดกลัวต่อความตาย เพราะความตายหมายถึงกระบวนการที่เปลี่ยน
สภาพจากสิ่งหนึ่งไปสู่อีกสิ่งหนึ่ง เสมือนการย้ายจากบ้านหลังเก่า ไปสู่หลังใหม่ แต่ทั้งนี้บ้าน
หลังใหม่ที่จะไปอยู่นั้น จะสุขสมบูรณ์พร้อมไปด้วยสิ่งอำนวยความสะดวกหรือไม่นั้น ขึ้นอยู่
กับการเตรียมตัวของบุคคลในชีวิตปัจจุบันนี้ว่า ได้เตรียมตัวอย่างไร สะสมสิ่งที่จะเอื้อให้เกิด
ความสุขสบาย ความพร้อมที่จะเกิดขึ้นในอนาคตกหรือไม่ว่า เปรียบเหมือนสมัยเมื่อเด็กได้
ศึกษาเล่าเรียนและประกอบภาระงาน สะสมเงินทุนไว้สำหรับการเตรียมชีวิตในภายหน้าไว้หรือไม่
เพราะฉะนั้นสิ่งที่ควรจะต้องตระหนักถึง คือช่วงเวลาที่ชีวิตยังดำเนินอยู่ว่าเราได้กระทำสิ่งใดไว้
หากการกระทำนั้นเป็นกุศลย่อมเอื้อให้ชีวิตใหม่ในภพใหม่มีความสุขสบาย หากว่าการกระทำนั้น
เป็นอกุศลย่อมเอื้อให้ชีวิตใหม่ในภพใหม่พบกับความทุกข์ทรมาน

ดังนั้นความตายจึงไม่ใช่จุดจบของชีวิต แต่หากเป็นการเริ่มต้นของชีวิต และคุณ
ค่าของชีวิตมิได้อยู่ที่ว่าใครจะมีอายุยืนนาน แต่อยู่ที่ว่าชีวิตนั้นได้กระทำในสิ่งที่เป็นธรรมเป็นกุศล
หรือไม่ และสามารถพัฒนาตนเองให้ถึงจุดหมายสูงสุดทั้งในชีวิตสามัญและสูงสุดในพระศาสนา
ได้หรือไม่ ในทางตรงกันข้ามหากไม่เข้าใจถึงความเป็นไป ความไม่เที่ยงแท้คงที่ของชีวิต มีความ
พยายามที่จะยึดติดชีวิต หรือปรารถนาความเป็นอมตะคงที่ไม่เปลี่ยนแปลง ซึ่งเท่ากับฝืนกฎ

ของธรรมชาติ อันนำมาซึ่งความทุกข์ยากลำบากใจทั้งต่อตนเองและผู้แวดล้อมใกล้ชิด อย่างหาที่
จบที่สุขและสงบได้น้อยยิ่ง

๕.๒.๓.๒. ข้อเสนอแนะเพื่อเป็นแนวทางการปฏิบัติ

ก. นอกจากการพยายามศึกษาคำสอนในพระพุทธศาสนา ให้เข้าใจถึง
สัจธรรมความเป็นจริงของชีวิตแล้ว ผู้วิจัยมีความเห็นต่อไปว่า มีความสำคัญและจำเป็นอย่างยิ่งที่
ญาติของผู้ป่วยสมควรจะมอบความรักความเอาใจใส่ต่อผู้ป่วยที่อยู่ในอาการสมองตาย หรือผู้ป่วย
ในระยะสุดท้ายอย่างทันท่วงทีและจริงจัง ไม่ว่าผู้ป่วยจะพักรักษาตัวอยู่ที่บ้านหรือโรงพยาบาล เพราะ
การกระทำเช่นนี้ จะทำให้ผู้ป่วยรู้สึกอบอุ่น ไม่รู้สึกถูกทอดทิ้งจากญาติพี่น้อง ลูกหลาน คน
ใกล้ชิด และที่สำคัญอีกประการหนึ่ง จะช่วยให้ผู้ป่วยมีกำลังใจที่จะรักษาชีวิตของตนกับแพทย์
และพยาบาล

ข. ขณะเดียวกัน ผู้ใกล้ชิดผู้ป่วยสมควรอย่างที่จะเรียนรู้ในการเป็นผู้นำ
จิตใจของผู้ป่วย ให้เกิดศรัทธาแน่นแฟ้นและมั่นคงในพระรัตนตรัย เช่น นำผู้ป่วยสวดมนต์หรือ
แสดงธรรมให้ฟัง นำผู้ป่วยทำบุญถวายสังฆทาน หรือนำสิ่งที่เป็นตัวแทนของพระรัตนตรัยมาให้ผู้
ป่วยได้สัมผัส รวมถึงการทบทวนถึงสิ่งดีงามที่ผู้ป่วยได้เคยสร้างเอาไว้ และจงตระหนักอยู่เสมอ
ว่า ครอบครัวยังมีลมหายใจ ย่อมหมายความว่ายังมีชีวิตอยู่ จึงสมควรที่จะได้รับสิ่งที่เพิ่ม
พูนบุญกุศลให้กับตัวเอง แม้ว่าผู้ป่วยจะไม่สามารถรับรู้ได้จากประสาทสัมผัสทั้งห้าได้เองก็ตาม

ค. ด้วยเหตุที่กล่าวมาแต่ต้นแล้วว่า เมื่อเทคโนโลยีทางการแพทย์มีความ
เจริญก้าวหน้ามากยิ่งขึ้น ปัญหาด้านจริยธรรมก็เกิดมีมากขึ้นเช่นกัน ดังนั้น ควรส่งเสริมให้มีการจัด
กิจกรรม เช่น การประชุม สัมมนาเกี่ยวกับทางเลือกปฏิบัติต่อผู้ป่วยที่มีอาการสมองตายหรือผู้
ป่วยในระยะสุดท้าย ระหว่างพระภิกษุสงฆ์ผู้ทรงความรู้ แพทย์พยาบาล นักวิชาการสาขาต่าง ๆ ที่
เกี่ยวข้อง และพุทธศาสนิกชนทั่วไป ให้แพร่หลายกว้างขวาง และมีหน่วยงานที่คอยสรุปผลการ
ประชุม สัมมนาดังกล่าว มาจัดทำเป็นหนังสือหรือเอกสารที่เข้าใจได้ง่าย แล้วจัดมอบให้กับวัด
โรงเรียน สถานข้าราชการ และหน่วยงานต่าง ๆ ให้ทั่วถึง

๕.๒.๓.๓. ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยครั้งต่อไป

จากการศึกษาวิเคราะห์อาการของจิต ปราม ในผู้ป่วยที่มีอาการสมองตายนี้ ยังคงมีแง่มุมทางวิชาการที่หลายประเด็นที่น่าสนใจ สำหรับการทําวิจัยในครั้งต่อไป ดังนี้

ก. ในกรณีของผู้ป่วยที่มีการสมองตาย หรือผู้ป่วยที่หมดหนทางรักษา และอยู่ในขั้นสุดท้ายนี้ ตามมุมมองของประชาชนทั่วไปนั้น มีความคิดเห็นอย่างไร และเมื่อเหตุการณ์ดังกล่าวนี้เกิดขึ้นจริง จะปฏิบัติอย่างไร และสำหรับแพทย์พยาบาล มีแนวคิดแนวปฏิบัติต่อผู้ป่วยอย่างไร ซึ่งผู้วิจัยมีความเห็นต่อไปว่า หากนำความคิดเห็นของบุคคลทั้งสองกลุ่มมาศึกษา และเปรียบเทียบ จะทำให้เห็นถึงการมองชีวิตมนุษย์และการตัดสินใจกระทำที่แตกต่างกัน จึงควรที่ผู้สนใจจะนำปัญหาดังกล่าวนี้ มาศึกษาเปรียบเทียบต่อไป

ข. ตามทัศนะของศาสนาต่าง ๆ เช่น ศาสนาคริสต์ ศาสนาอิสลาม ให้คุณค่ากับชีวิต ในช่วงระยะสุดท้ายอย่างไร และในกรณีที่ต้องตัดสินใจเลือกปฏิบัติตามกรณีเช่นนี้ ศาสนาดังกล่าวมีคำอธิบายให้สังคม และศาสนิกชนของตนอย่างไร

ค. เมื่อในหลาย ๆ กรณีที่ปัญหาจริยธรรมเกิดขึ้นจากความเจริญก้าวหน้าทางการแพทย์แผนปัจจุบัน จึงทำให้ผู้วิจัยมีความเห็นว่า กรณีของผู้ป่วยที่หมดหนทางรักษานี้ ในทางการแพทย์แผนโบราณของไทย จะมีวิธีการประคับประคองชีวิตต่อไปอย่างไร หรือหาทางออกให้กับผู้ป่วยและผู้ใกล้ชิดอย่างไร

ทั้ง ๓ ประเด็นนี้ เป็นเพียงตัวอย่างที่ผู้วิจัยนำเสนอ เพราะผู้วิจัยมีความเห็นว่า ปัญหาจริยธรรมที่เกี่ยวข้องกับการรักษาพยาบาลผู้ป่วยที่สิ้นหวังและผู้ป่วยสมองตายนี้ มักก่อปัญหายุ่งยากในทางปฏิบัติ ดังนั้น หากมีการศึกษาวิจัยในแง่มุมต่าง เช่นด้านศาสนา สังคม วิทยาศาสตร์ทางการแพทย์ กฎหมาย เป็นต้น จะทำให้เกิดความร่วมมือกันเพื่อแสวงหาทางออกในการปฏิบัติที่ยอมรับร่วมกันได้มากที่สุด

บรรณานุกรม

๑. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๐๐.
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒-๒๕๔๒.
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖ - ๒๕๔๒.
พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม ๑ - ๔๕,
กรุงเทพ ฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

๒. ข้อมูลทุติยภูมิ

ขุนสรพกิจโกศล (โกวิท ปัทมะสุนทร). คู่มือการศึกษาวິธีสังคหวิภาค พระอภิธรรม
มัตถสังคหะ ปริเฉทที่ ๔ พิมพ์ครั้งที่ ๒.
พระนคร : อัมพลาวิทยา, ๒๕๒๕.
คณะกรรมการปรับปรุงหลักสูตรวิทยาศาสตร สาขาชีววิทยา ๑. ชีววิทยา.
พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพ ฯ : ชวนพิมพ์, ๒๕๓๐.
จันทบุรีนฤนาถ, พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระ, ปทานุกรม นาฬิก - ไทย - อังกฤษ -
สันสกฤต. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพ ฯ : มหามกุฏ ๑, ๒๕๒๐.
โซเกียล ธิลโปเช. ประชุมสาระใหม่. แปลโดย. ไพศาล วิศาล. พระ.
พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพ ฯ : มุลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๔๒.
ญาณสังวร. สมเด็จพระ. (เจริญ สุวฑฺฒโน). ๔๕ พรรษาของพระพุทธเจ้า
ฉบับรวมเล่ม. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพ ฯ : มหามกุฏ ๑, ๒๕๓๕.
ฐานิต อิศราเสนา ณ อุตยา. รศ.พ.ญ. การเจริญเติบโตและพัฒนาการของเด็ก.
โครงการส่งเสริมการศึกษาแพทย์สำหรับชาวชนบท, ๒๕๒๕.
เทพวิสุทธิกวี. พระ. (พิจิตร สุตฺตโน). อธิวิธานในพระอภิธรรม พิมพ์ครั้งที่ ๒.
กรุงเทพ ฯ : มหามกุฏ ๑, ๒๕๓๖.
----- . การพัฒนาจิต. พิมพ์ครั้งที่ ๕.
กรุงเทพ ฯ : มหามกุฏ ๑, ๒๕๓๘.

เทพเวที. พระ. (ประยุทธ์ ปยุตฺโต). พุทธธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๘.

กรุงเทพ ฯ : โรงพิมพ์รุ่งวัฒนา, ๒๕๓๑.

ธรรมปิฎก. พระ. (ป.อ.ปยุตฺโต). พุทธธรรม ฉบับขยายความ. พิมพ์ครั้งที่ ๖.

กรุงเทพ ฯ : มหาจุฬา ฯ, ๒๕๓๘.

----- . พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม.

พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพ ฯ : มหาจุฬา ฯ, ๒๕๓๘.

----- . พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์.

พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพ ฯ : มหาจุฬา ฯ, ๒๕๓๘.

----- . การแพทย์ยุคใหม่ในพุทธทัศน์.

กรุงเทพ ฯ : ธีระอรุณการพิมพ์, ๒๕๔๒.

บรรจบ บรรณรุจิ. ร.ท. จิต มโน วิญญูณ. พิมพ์ครั้งที่ ๔.

กรุงเทพ ฯ : ธรรมสภา, ๒๕๓๗.

ปนาพันธ์ นุตร์อำพันธ์. ภพภูมิ ภาวะหลังความตาย และกายละเอียด.

กรุงเทพ ฯ : ธีระการพิมพ์, ๒๕๔๒.

ประพิน วัฒนกิจ. การประเมินหน้าที่ของระบบประสาท.

กรุงเทพ ฯ : อักษรพัฒนา, ๒๕๒๘.

ประสาน ต่างใจ. น.พ. และคณะ. มุมมองเรื่องความตายและภาวะใกล้ตาย.

กรุงเทพ ฯ : คบไฟ, ๒๕๓๕.

พระอภิธัมมัตถสังคหะ แปลร้อยอย่างพิสดาร. มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๑๕.

พุทธโฆษะ. พระ. วิสุทธิมรรค แปลโดย. มหามกุฏราชวิทยาลัย. พิมพ์ครั้งที่ ๗.

กรุงเทพ ฯ : มหามกุฏ ฯ, ๒๕๓๗.

ฟาริดา อิบราฮิม. ปัญหาในระบบประสาททางอายุรศาสตร์ – มโนคติและการพยายาม.

พิมพ์โดยคณะกรรมการพัฒนาคำรา สาขาพยาบาลศาสตร์ คณะพยาบาล

มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๓๖.

มหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. สมเด็จพระ. สารานุกรมพระพุทธศาสนา.

กรุงเทพ ฯ : มหามกุฏ ฯ, ๒๕๒๕.

เมธีธรรมาภรณ์. พระ. (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). กรรมและการเกิดใหม่. พิมพ์ครั้งที่ ๒.

กรุงเทพ ฯ : บริษัท สหธรรมมิก จำกัด, ๒๕๓๕.

บุวดี วงษ์กระจ่าง และคณะ. ระบบประสาท. ภาควิชาสรีรวิทยา คณะเภสัชศาสตร์

มหาวิทยาลัยมหิดล. ๒๕๓๗.

ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน. พิมพ์ครั้งที่ ๖.

กรุงเทพ ฯ : อักษรเจริญทัศน์ อจท. จำกัด, ๒๕๓๕.

----- . พจนานุกรมศัพท์แพทย์ อังกฤษ – ไทย. พิมพ์ครั้งที่ ๖.

กรุงเทพ ฯ : อมรินทร์ พรินติง กรุ๊ป จำกัด, ๒๕๓๒.

วนิดา จิตต์หมั่น. มนุษย์ : ภาวะทางร่างกายและจิตใจ.

กรุงเทพ ฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ , ๒๕๒๐.

สมาคมบาลีปกรณ์ (Pali – Text Society, London). พจนานุกรม บาลี – ไทย – อังกฤษ

ฉบับภูมิพโลภิกขุ. กรุงเทพ ฯ : มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ, ๒๕๓๑.

สมภาร พรหมทา. ผ.ศ.. พุทธศาสนากับปัญหาจริยศาสตร์ โสภณิ ทำแท้ง

และการุณยฆาต. กรุงเทพ ฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

สมัคร บุรวาส. จิตวิทยาและการทำใจทางพุทธศาสนา พิมพ์ครั้งที่ ๒.

พระนคร : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๕๐๒.

ตั้งคม วรรณิสร. นพ.. แนวทางดับทุกข์.

กรุงเทพ ฯ : แสงทองการพิมพ์, ๒๕๑๘.

สัทธัมมโชติกะ ฐัมมาจริยะ. พระ. ปรมัตถโชติกะ จิต เจตสิก รูป นิพพาน.

พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพ ฯ : ทิพย์วิสุทธิการพิมพ์, ๒๕๔๐.

----- . ปรมัตถโชติกะ วิถีสังคหะ และนามรูปวิถีวิจย

พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพ ฯ : ทิพย์วิสุทธิการพิมพ์, ๒๕๔๐.

----- . ปรมัตถโชติกะ มหาอภิธรรมมัตถสังคหฎีกา

ปริจเฉทที่ ๕ เล่มที่ ๒ กัมมจตุตตะ – มรณุปปัตติจตุตตะ.

กรุงเทพ ฯ : ทิพย์วิสุทธิการพิมพ์, ๒๕๓๕.

หลวงวิจิตรวาทการ. พลตรี.ลัทธิโยคี และมายาศาสตร์.

กรุงเทพ ฯ : เดือนตุลา จำกัด, ๒๕๔๑.

อุตรคณาธิการ. พระ. (ขวินทร์ สระคำ). ประวัติศาสตร์พุทธศาสนาในอินเดีย.

พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพ ฯ : มหจุฬา ฯ, ๒๕๓๔.

Adrian Snodgrass, *The Symbolism of the Stupa*.

แปลโดย. ภักพร สิทธิกาญจน์. รศ.ดร. และคณะ.

กรุงเทพ ฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๖.

Bryan Wilson and Daisaku Ikeda. *Human Values in a Changing World*.

แปลโดย. โกศล ศรีสังข์. กรุงเทพ ฯ : สำนักพิมพ์เคสส์ไทย, ๒๕๓๓.

Yogi Ramcharaka. *Yogi Philosophy and Oriental Occultism*.

แปลโดย. บรรยง บุญฤทธิ์. พิมพ์ครั้งที่ ๑.

กรุงเทพ ฯ : คันทนาการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๔๐.

วิทยานิพนธ์ และงานวิจัย

เกียรติศักดิ์ คงจันทร์. “พุทธจริยศาสตร์กับเทคโนโลยีทางการเจริญพันธุ์”,

วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาจริยศาสตร์ศึกษา

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๖๕.

ทวิ ฐานวโร (อ่อนปัสสา). พระมหา. “ปาณาติบาตกับปัญหาจริยธรรมในพุทธ-

ปรัชญา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาปรัชญา

คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

นฤมล มารคแมน. “ปัญหาจริยธรรมเกี่ยวกับการรณรงค์”,

วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๖.

ระนอง สรวยเอี่ยม. “จริยศาสตร์ กับปัญหาจริยธรรมในการดูแลผู้ป่วยระยะสุดท้าย

ใกล้ตาย”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาจริยศาสตร์ศึกษา

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๑.

ราเชนทร์ รมุมกาโม (ธาตุเงิน). พระมหา. “การศึกษาเปรียบเทียบความจริงเรื่องจิตใน

พระพุทธศาสนาเถรวาท กับจิตในปรัชญาตะวันตกสมัยโบราณ”,

วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาปรัชญา คณะพุทธศาสตร์

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖.

สมุทร ถาวรธมฺโม (ทาทอง) .พระ. “การศึกษาเปรียบเทียบปัญหาจริยธรรมเรื่องการ
ทำแท้ง : ทรรศนะพุทธปรัชญาเถรวาทกับกฎหมายทำแท้ง”,
วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาปรัชญา
คณะพุทธศาสตร์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗.
สิวลี ศิริโล. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์พุทธจริยศาสตร์ จริยธรรม
และเกณฑ์ตัดสินปัญหาจริยธรรมทางการแพทย์ในสมัยปัจจุบัน”,
สภาวิจัยแห่งชาติ, ๒๕๒๕.

ภาษาอังกฤษ

- Carl E. Wasmuth, M.D. “Euthanasia”. **The Encyclopedia Americana**.
Vol. 9.(1829) : 711 – 712.
- Robert G. Olson. “Death”. **The Encyclopedia of Philosophy**.
Vol. 1-2. (1967) : 307 – 309.
- Robert P. Gwinn, Chairman, Board of Directors, “Death” .
The New Encyclopedia Britannica. Vol. 16. (1989) :982 – 994.
- S.J. Taraporevala, **Heritage of Vedic Culture**. (Bombay D.B.Taraporevala sons
and CO. PVT Ltd. 1969). Pp. 74 – 76.
- William M. Wallace. “Euthanasia”. **The Encyclopedia Britannica**.
Vol. 4. (1989) : 610.

ประวัติผู้วิจัย

พระอธิพงษ์ จานิสฺสโร (ศิริจันทรวงษ์)

- เกิดเมื่อวันที่ ๘ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๑๓
- ปัจจุบันอายุ ๓๐ ปี
- ณ บ้านเลขที่ ๑๘ หมู่ที่ ๓ แขวงทวีวัฒนา เขตทวีวัฒนา กรุงเทพมหานคร
- อุปสมบทในวันที่ ๒๕ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๓๘
- ณ วัดศาลาแดง แขวงบางไผ่ เขตบางแค กรุงเทพมหานคร
- สำเร็จการศึกษาศิลปบัณฑิต (ศ.บ.) สาขาวิชาศิลปะไทย จากมหาวิทยาลัย
เชียงใหม่ ปี พ.ศ. ๒๕๓๖
- นักรรรมชั้นเอก ปี พ.ศ. ๒๕๔๐
- ปัจจุบันจำพรรษา ณ วัดศาลาแดง